

66.3 ✓
485 ✓

Бахтиёр ИСОҚОВ

ЖАМИЯТ
ТАРАҚҚИЁТИ
АСОСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Бахтиёр ИСОҚОВ

ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИ АСОСИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ
ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ «МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИ
ВА МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ИШЛАР
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ Тўғрисида»ГИ
ПҚ-451-СОНЛИ ҚАРОРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ
БЎЙИЧА ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ҚўЛЛАНМА

«Наманган» нашриети
2007

Масъул муҳаррир- юридик фанлари доктори
Йўлдошали Раҳимов

Такризчилар- тарих фанлари номзоди
Қаҳрамон Асқаров,
тарих фанлари номзоди
Рўзимат Жўраев

Б.Р.ИСОҚОВ. Жамият тараққиёти асоси./Масъул муҳаррир Й.Раҳимов - Наманган, «Наманган» нашриёти, 2007.-120 б.

Мазкур илмий-услубий қўлланма Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг «Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги ПҚ-451-сонли қарори ижроси масалаларига бағишланган. Ушбу қўлланмада глобаллашув жараёнлари, ахборот хуружи кучайган ҳозирги даврда мафкуравий сиёсатнинг ўрни, миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш воситалари, усуллари ва шакллари ҳақида сўз боради.

Илмий-услубий қўлланма Наманган Давлат университети Илмий Кенгашининг 2006 йил 27 декабрдаги 4-сонли мажлисида муҳокама қилиниб, нашрга тавсия этилган.

НГ $\frac{615-1360,86-1256800}{616-7,0-(03)-07}$ 2007

ISBN 978-9943-344-00-6

© Бахтиёр Исоқов, «Наманган» нашриёти.

«Жамиятни мадनावий янгилашдан кўзланган боти мақсад — юрт тинчлиги, Ватан равнаки, халқ эркинлиги ва фаровонлигига эришим, кимил инсонни тарбиялаш, ижтимоий ҳамкорлик ва миллатлараро тоқувлик диний бағрикенглик каби кўндан-кўн масалалардан иборат...

Жамият маданиятсиз, мадनावий-ахлоқий қадриятларсиз яшай олмайдди. Уларни писанд қилмаган жамият пировард-оқибатда таназзулга юз тутади...

Юксак мадनावий бурчлар кеча ёки бугун ўйлаб топилган эмас. Улар инсониятнинг минг йиллик тарихи, ота-боболаримизнинг неча-неча авлодлар тажрибаси қадамида юзага келган...

Маднавиятда инсоннинг иймони, эътиқоқи, ахлоқи, ҳаётнинг мадносини қандай тушуниши, ички дунёси намоён бўлади. Ватан, халқ олдидаги бурчни англаш ҳам юксак маднавият белгисидир. Маднавий баркамол инсон — ўзининг саботли ишлари билан кечирган ҳаётидан рози кетади...

Мағрифат — маднавиятга олиб келадиган йўл. Бугун қилаётган яхши ишларимиз келгуси авлод баркамоллиги учун хизмат қилиши шубҳасиз. Бугун қандай кўчат эксак, эртага шундай мева оламиз...

Миллий мафкура воситасида элу юрт бирлашади, ўз олдида буюк мақсадлар кўяди ва уларни адо этишга қодир бўлади. Миллатнинг, халқнинг ҳамжихатлиги эса ҳар қандай таракқиётнинг гаровидир...

Маднавият, мағрифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг вазифаси».

Ислом КАРИМОВ

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ПРЕЗИДЕНТИНИНГ
ҚАРОРИ**

**МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИ ВА МАЪНАВИЙ-
МАЪРИФИЙ ИШЛАР САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШ ТЎҒРИСИДА**

Ватанимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, миллий кадриятлармиз, анъана ва урф-одатларимизни асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига она юртга муҳаббат, истиклолга садоқат туйғуларини чуқур сингдириш масаласи бугунги кунда тобора долзарб аҳамият касб этмоқда.

Бу борада тегишли идора ва ташкилотлар, жумладан, Республика Маънавият ва маърифат кенгаши ҳамда унинг жойлардаги бўлимлари томонидан муайян ишлар амалга ошириляётганини қайд этиш лозим.

Шу билан бирга, халқаро майдонда мафкуравий, ғоявий ва информацион курашлар кучайиб бораётган ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда маънавий-маърифий ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, ёшларимизни турли мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилиш, юртдошларимизнинг ҳаётга онгли муносабатини шакллантириш, ён-атрофда юз бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ошириш, мамлакатимиз мустақиллиги, тинч-осойишта ҳаётимизга хавф туғдириши мумкин бўлган тажовузларга қарши изчил кураш олиб бориш вазифаси ушбу соҳадаги ишларни, жумладан, Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг фаолияти ни таркибий тузилишини қайта кўриб чиқишни тақозо этмоқда.

Мамлакатимизда миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишларнинг самарадорлигини, уларнинг ҳаётийлиги ва таъсирчанлигини янада ошириш мақсадида

хамда Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг навбатдаги йиғилишида билдирилган таклифларни инобатга олган ҳолда:

1. Ўзбекистон Республикаси Бош вазирига Республика Маънавият ва маърифат кенгашига раислик қилиш, шуниңдек, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раиси, вилоятлар, шаҳар ва туманлар ҳокимларига эса ҳудудий кенгашларга раҳбарлик қилиш вазифаси юклатилсин.

2. Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари штатлар жадвалига қўшимча равишда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси Раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчиси штати (жами 14 та штат бирлиги) киритилсин.

3. Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг таркибий тузилиши иловага мувофиқ тасдиқлансин.

4. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши хузуридаги Миллий мафкура илмий тарғибот маркази ўрнига Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг илмий-амалий йўналишда фаолият олиб борадиган, давлат бюджети ҳисобидан молиялаштириладиган Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази ташкил этилсин.

Қуйидагилар Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий марказининг асосий вазифаси этиб белгилансин:

миллий ғоя ва мафкура масаласи билан боғлиқ долзарб муаммоларни, бугунги мураккаб мафкуравий жараёнларни илмий-амалий жиҳатдан атрофлича таҳлил қилиш ва баҳолаш, устувор йўналишларини аниқлаш, уларнинг аҳоли турли қатламларига таъсирини ўрганиш, миллий манфаатларимизга, ҳаёт тарзимизга зид бўлган зарарли ғоялар ва мафкуравий хуружларнинг моҳиятини очиб бериш;

халқимизнинг қўп асрлик маънавияти ва миллий кадриятлари, диний қарашлари ва ҳаётий удумларига,

ёшларимизнинг онгини заҳарлаб, маънавий жихатдан қарам этишга қаратилган мафкуравий хатарларга қарши самарали кураш олиб бориш бўйича илмий-амалий дастурларни ишлаб чиқиш;

фуқароларимиз калбида миллий тафаккур ва соғлом дунёқараш асосларини мустаҳкамлаш, уларнинг онгли яшашга, ўз фикрига эга бўлишга, турли маънавий тажовузларга қарши собит тура олишга қодир бўлган, иродали, фидойи ва ватанпарвар инсонлар этиб тарбиялашга йўналтирилган амалий тавсиялар тайёрлаш. Бу борада маънавий-маърифий тарғибот ишларининг таъсирчанлигини таъминлайдиган замонавий ахборот технологиялари ва механизмларини, жамиятимизнинг мафкуравий иммунитетини кучайтиришга қаратилган самарали усул-услубларни ишлаб чиқиш, давлат ва жамоат тапширотлари учун тегишли тавсия ва таклифлар тайёрлаш масаласига алоҳида эътибор қаратиш;

Ўз фаолияти доирасида амалга оширилган илмий изланишлар натижаларини, таҳлилий материалларнинг хулосаларини оммавий ахборот воситалари, жумладан, Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг нашр органлари – «Тафаккур» ва «Жаҳон адабиёти» журналлари, «Маънавият» нашриёти орқали мунтазам равишда чоп этиб, кенг жамоатчиликка етказиш.

5. Республика «Маънавият ва маърифат» маркази Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг амалий тарғибот йўналишида фаолият олиб борадиган, Республика Маънавият тарғибот марказига айлантирилсин.

Қуйидагилар Республика Маънавият тарғибот марказининг асосий вазифалари этиб белгилансин:

-маънавиятнинг маъно-моҳияти, миллий маънавиятимизнинг қадимий илдизлари, ноёб ва бетакрор намуналари, бугунги кундаги ривожланиш тамойиллари ҳақида аниқ мақсадга қаратилган тарғибот ишларини мунтазам тарзда олиб бориш;

аҳолининг кенг қатламлари, авваламбор ёшлар ўртасида Ватанга муҳаббат ва садоқат, инсонпарварлик

фазилатларини тарбиялаш, миллий урф-одат, анъана ва қадриятларнинг ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини ҳар томонлама очиқ беришга йўналтирилган суҳбат ва учрашувлар, маърифий тадбирлар ўтказиш;

бугунги кунда амалга оширилаётган давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, кенг қўламли ислохотларнинг моҳияти, қабул қилинган қонун ҳужжатлари ва давлат дастурларининг аҳамиятини атрофлича шарҳлаш ва тушунтириш, юртимизга қарши қаратилган ғоявий ва информацион хуружлар, уларнинг ортида турган кучларнинг ғаразли мақсадларини фош қилиш, одамларни ҳушёрлик ва огоҳликка даъват этиш, олимлар, сиёсатчи ва мутахассислар, ижодкор зиёлилар иштирокида жойларда самарали тарғибот тизимини йўлга қўйиш;

ота-она, оила ва маҳалла, тарихий хотира, миллий гуруҳ, комил инсон тарбияси билан боғлиқ туйғу ва тушунчаларни ёш авлод қалби ва онгига таъсирчан усул-услублар орқали сингдириш, аجدодларимизнинг бу борадаги меросини бугунги тараққиёт талаблари билан узвий ҳолда ривожлантириш, тарғибот ишларини миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги асосида ташкил этиш;

юртдошларимизни муқаддас ислом дини ва фалсафаси, азиз авлиёларимизнинг ибратли ҳаёти, қутлуғ қадамжоларига, бошқа диний конфессияларга нисбатан ҳурмат-эҳтиром ва бағрикенглик руҳида тарбиялаш, жамиятимизда соғлом турмуш тарзи, миллатлараро тотувлик, ўзаро меҳр-оқибат муҳитини мустаҳкамлаш бўйича маънавий-маърифий дастурларни амалга ошириш.

6. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши 15 кун муддатда Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази ҳамда Республика Маънавият тарғибот марказининг дастур ва низомларини ишлаб чиқсин ва тасдиқласин.

7. Тошкент шаҳар ҳокимлиги Республика Маънавият тарғибот маркази, Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази ҳамда «Тафаккур» журнали таҳририятини

Тошкент шаҳри, Мустақиллик майдони, 5-уйга жойлаш-
тирсин.

8. Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги
Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий марказини хиз-
мат телефонлари, жумладан, ҳукумат телефони, интер-
нет, бошқа алоқа ва ахборот воситалари билан белгилан-
ган тартибда таъминласин.

9. Молия вазирлиги:

Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази
фаолиятини молиялаштириш, уни зарур идоравий жиҳоз-
лар, компьютер техникаси ва бошқа асбоб-ускуналар
билан таъминлаш, марказнинг илмий-тадқиқот натижа-
лари, долзарб ижтимоий-сиёсий мавзулардаги китоб, ри-
сола, дастур, қўлланма ва бошқа матбаа маҳсулотларини
нашр этиш билан боғлиқ харажатлар учун 2007 йилдан
бошлаб давлат бюджетидан маблағ ажратилишини кўзда
тутсин;

Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази
учун битта енгил автомобилга лимит ажратсин.

10. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши
Адлия вазирлиги ҳамда бошқа манфаатдор вазирликлар
ва идоралар билан биргаликда, бир ой муддатда амал-
даги қонун ҳужжатларига ушбу қарордан келиб чиқади-
ган ўзгартириш ва қўшимчалар юзасидан Вазирлар
Маҳкамасига таклифлар киритсин.

11. Мазкур қарорнинг ижросини назорат қилиш
Ўзбекистон Республикаси Бош вазири Ш. Мирзиёев
зиммасига юклансин.

Тошкент шаҳри,

Ўзбекистон Республикаси Президенти

И. Каримов

2006 йил 25 август

МУҚАДДИМА

Халқимиз тақдирида бутунлай янги тарихий давр бошланди. Бу давр истиқлол ғоялари орқали шаклланаётган соғлом, ҳар томонлама ҳаётий ва инсон манфаатларига хизмат қиладиган ғоялар замони сифатида дунёга келмоқда. Ана шу миллий истиқлол, миллий ғояга асосланган муносабатларимиз янгидан-янги вазифаларни кун тартибига қўймоқда.

Янги тарихий давр маънавият даври, маърифатчилик даври сифатида вужудга келмоқда. Миллий ғоя асосида бош ислохотчилик вазифасини бажараётган давлат одамлар онги ва тафаккурида туб бурилиш ясаш, ҳар қандай ислохотларни фуқаролар онги, тафаккури ва қалби орқали ўтказиш йўлини танлади. Ана шу йўл одамларнинг мозийга, бугунга ва келажакка муносабатларини ўзгартириш, муайян манфаатларга ёндашиш руҳиятини янгилаш орқали аста-секинлик билан уларни маърифатли, комил инсон, баркамол авлод қилиб вояга етказишга олиб боради. Фуқароларнинг маърифатлилиги орқали маърифатли жамият барпо этилади. Ўтмишни англаш, уни тўғри тушуниш орқали кишилар руҳиятида жиддий ўзгаришлар ясашга, бу орқали ҳаётни, турмуш тарзини, охир-оқибатда эса жамиятни маънавий ислох қилишга эришилади.

Биз оламни тарих орқали, инсоният тараққиётининг босқичлари, эволюцияси орқали англаймиз. У орқали бугунги кунимизнинг мазмуни-моҳиятини тушуниб оламиз, эртанги кунга дахлдор орзу-умид, мақсадларимизни белгилаймиз. Шу жиҳатдан қараганда биз ўзимизни оламдан ажратилган ҳолда тасаввур эта олмаймиз. Олам ва одам ўртасидаги боғлиқлик айни олам яхлитлиги ва одам бутунлигидир. Тарихнинг буюк қудрати, тарбиявий кучи, мураббийлик моҳияти мозийни ўрганиш, тадқиқ

этиш орқали бугунни баҳолаш, бугунги одамларни тушуниш ва уларни йўлга солиш борасидаги фикрларни, ғояларни ўзида мужассам этганида!

Ўзликни англаш, энг аввало, ўтмишни ўрганишдан, тарихни билишга эҳтиёж сезишдан бошланади. Дарҳақиқат, ўзини англаётган ҳар бир шахс қандай оилада дунёга келгани, ўз аجدодлари кимлар бўлгани, ота-боблари нималар билан шуғулланиб қандай умр кечирганликларини билиб олишга интилади. Уларнинг фазилатлари, мерос ва қадриятлари билан фахрланиб яшайди. Ўз наслу насабини билиш кишининг ҳаётда омонат ёки тасодифий эмаслигини тушунишга имкон беради. Шу билан бирга атроф-муҳит, уни ўраб турган олам ҳақида ўйлашга ундайди. Оламни англаш ҳисси – инсонни ўзлигини англашга, олам ва одам ҳақида ўйлашга даъват этувчи бекиёс қудрат. Бундай маънавий-руҳий эҳтиёж комиллик ва етукликка интилиш ҳиссини уйғотади. Ана шу ички туйғу инсоннинг ўз ўтмишига, аجدодларига, улар мероси ва қадриятларига қизиқиш билан қарашини тақозо этади.

Президент Ислам Каримов «Ўзликни англаш тарихни билишдан бошланади. Исботталаб бўлмаган ушбу ҳақиқат давлат сиёсати даражасига кўтарилиши зарур» деган ғояни илгари суриш билан туб ислохотларни амалга ошириш заруриятга айланган шароитда инсонни уйғонишга, ўзлигини англашга даъват этмоқда. Қалбимизда ҳамиша тарихга ворислик туйғуси билан «у менинг мулким, менинг бойлигим, менинг наслу насабим ва инсоний шаънимнинг бир қисми» деб қараганимиздагина унинг нақадар мазмуни теран, моҳияти бекиёс қадрият эканлигини англай оламиз.

XX аср бошларида таниқли рус шарқшуноси, академик Сергей Ольденбург (1863-1934) Европанинг маънавий соҳасида шу кунгача қўлга киритган ютуқлари ўтмишда Шарқ маънавияти кўтарилган камолот чўққиларига нисбатан гўдак боланинг «чуғур-чуғури» даража-

сидадир, деган эди. Бу хулоса Шарқда минглаб ииллик маънавий такомил жараёнида онгли равишда ишлаб чиқилган мукамал маърифат йўллари, маънавий, ғоявий тарбия воситалари ва усулларида хайрат заминида шаклланган.

Маънавият кўп қиррали ҳодиса бўлиб, ахлоқий (одоб, бурч, масъулият туйғулари), илмий, эстетик-ижодий, амалий малакалар (меҳнат, ижодкорлик, истеъдод, қобилият) диний, мафкуравий қарашларнинг яхлит бирлигидан иборат. Бу қарашлар алоҳида-алоҳида олинганда эмас, балки бир бутун, яхлит ҳолдагина маънавиятни ташкил этади. Ҳақиқий маънавият — бу эзгулик ва меҳр-муҳаббат, улўворлик, ва тўзаллик, виждонийлик ва меҳр-шафқат, билимга, бошқа кишиларга ҳамда табиат билан уйғунликни сақлаш ғояси ва туйғуларига садоқат йиғиндир.

Маънавият фақат инсонга хос хусусият. Лекин у илохий ёки ғайритабиий ҳодиса эмас, балки ижтимоий воқелик бўлиб, инсон фаолияти билан чамбарчас боғлиқ. Табиатда маънавият йўқ. Инсон онгли фаолияти, тафаккур салоҳиятининг ҳар қандай шакли маънавият бўла олмайди. Инсон рухий оламидаги муайян ижобий, ижтимоий аҳамият касб эта оладиган фазилатларгина маънавият деб аталади. Инсон табиати тушунчаси ҳам, маънавият тушунчаси ҳам «Инсоннинг яшашдан асл мақсади нима?» деган масала ечими билан бевосита боғлиқ. Элимизнинг минглаб йиллик турмуш тажрибаси асосида шаклланган кундалик онгида бу саволга қуйидагича жавоб берилади: инсоннинг яшашдан асл мақсади — эзу ишлар қилиб, муносиб фарзандлар тарбиялаб, яхши ном қолдиришдир. Бу содда ва ғоят доно фикр асосида маънавият — инсоннинг эзгуликка йўналтирилган мақсадларига эришиш борасида хизмат қиладиган орзу-хаваслари, ақл-заковати, билимлари, амалий фаолияти замирида ётган иродаси дейиш мумкин.

Маънавиятнинг шаклланиши ва ривож одатда уч таркибий бўғинда намоён бўлади. Мафкура кўринишидаги биринчи бўғин маълумот, ахборот тўплаш, асосан сўз, мулоҳаза, иборат, ғоя ва назариялар даражасида ифодаланadi. Инсон маънавий мерос, қадриятлар билан танишади ва уларни ўзлаштиради, янгиликларни ўз дунёкарашига сингдиради. Бу – ишонч бўғинидир.

Иккинчи бўғин – инсонга ёшлигидан сингдирилган маданий-маънавий қарашлар, ахлоқий қадриятлар, анъаналар, диний-рухий туйғулардан иборат. Бу бўғинда у оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалласи, миллати билан бирлигини ҳис этади. Натижада унинг онги ва қалбида миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси шаклланади. Бу бўғин – имон бўғини. Шу боисдан ҳам аждодларимиз «Ватанни севмоқ имондандир» ғоясини илгари сурганлар.

Учинчи бўғин – билим, ижодий изланиш, фах-фаросат билан ифодаланadi. У бизнинг тафаккуримизда маърифат, дунёвий маънавият тимсолида намоён бўлади. Буюк алломаларимиз қудрати ана шу дунёвий маънавиятни илоҳий маънавият билан узвийликда камолга етказганликларидандир.

Агар биринчи бўғин янгиликларни қабул қилиш, иккинчиси қадриятларга, аждодлар руҳига таяниш бўлса, учинчи бўғин – янгиликларнинг ижодий равнакидир. У аждодлар меросига ҳақиқий ворис бўлиб, уларнинг қадриятга айланиб кетган қисмини ижодий ривожлантиришни назарда тутadi.

Аждодларимиз ташбеҳига кўра, маънавият инсон қалбида акс этган илоҳий нур, олий ҳақиқат нури бўлиб, уни ўзида акс эттира олиши учун инсон қалби сайкал топмоғи зарур. Зеро, сайқалланмаган кўнгилни худбинлик занги, ғараз чирки эгаллаб олади ҳамда бундай инсон руҳиятида жаҳолат ва зулмат устунлик қила бошлайди. «Кўнгил кўчалари қайларга бошламайди»

дейилганда, ана шу зулматда қолган кўнгил кўчаларидаги адашув, гумроҳлик назарда тутилса керак.

Инсон қалбига сайқал бериш жараёни эса маърифат дейилади. Маърифат – маънавият сари элтувчи йўллардан иборат. Ҳар қандай жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан асраб қолувчи куч ҳам маърифатдир.

Асли маърифатнинг илк йўли ибрат ҳисобланади. Ҳудак бу ёруғ оламга келиб, яшаш ишқи билан ҳаётга интилар экан, ишни аввало ибратдан бошлайди, она ибрати, ота ибрати, акалар ва опалар, бувилар ва боболар ибрати билан воқеликка ўз муносабатини шакллантира бошлайди. Бу дунё асли инсонга ибрат учун яралган. Тадбиркорлар ғайрати, оқиллар тадбири, ҳаё эгаларининг андишаси, оналар меҳри, оталар бағрикенглиги, гўдаклар беғуборлиги, кексалар улуғворлиги – барча-барчаси инсон учун ибратдир.

Ёмонликдан ёмонликни англаб, ундан қайтмоқ – ибрат, яхшидан яхшиликни англаб унга эргашишмоқ – ибрат. Ўғрининг тақдири – ибрат, фоҳишанинг фожеаси – ибрат, донолар умри – ибрат, соткинлар тубанлиги – ибрат. Нима ибрат эмас? Барчаси ибрат. Ибрат ола билмоқ – маънавият, кўриб – ибрат олмаслик – маънавий сўқирликдир. Аммо ибрат тақлид эмасдир, ибрат ўрнига тақлид – дил кўзининг кўрлигига далолатдир, қачонки, кимдаки, қаерда, қайси замонда ибрат ўрнини тақлид эгалласа, маънавиятнинг ўлгани – ана шу. Тақлид – бутун маҳалла биладиган оқсоқолнинг чопонини бошқа биров кийиб юргандек гап. Инсон болалигида ўзлигини топиб олиш мақсадида дастлаб тақлид қилиши мумкин. Улғайгач эса унинг ўз мақсади, ўз йўли бўлмоғи даркор.

Ҳаётнинг ўзи доимий синовдан иборат. Биз ҳар кунини ўзимиз англамаган ҳолда ҳаёт – мураббийга имтиҳон топшираемиз. Қўйилган баҳодан баъзан беҳабар қоламиз ҳам. Ҳар қадамда янгидан-янги муаммоларга дуч

қелиб турамыз. Ажойиб театрнинг худди ўзига ўхшайди ҳаёт деганлари. Дунё, ҳаёт театрида сахналар, декорациялар, актёрлар, иштирокчилар тинмай ўзгариб, янги-ланиб туради. Жиддий назар ташласак, ҳаётнинг бошдан оёқ ўйин ва томоша эканлигига амин бўламиз. Ҳар биримизнинг ўз йўлимиз, ўз ролимиз мавжуд бўлмоғи даркор. Фақат ўйинга, унинг рўёларига алданиб қолмай қуён шер, эшак тулпор ролига даъвогарлик қилмай, йўлбарс йўлбарс вазифасини адо этса, бургут бургут ролини ўйнаган тақдирдагина кадр-қиммат, шаън-шавкат сақланиб қолади.

Бугунги дунёда бизни ўз таъсир доирасига олиш ва ҳамиша ўз таъсир доирасида тутиб туришга интилаётган ва бу вайронкор ғояни ўз миллий мафқурасига айлан-тириб олган куч марказлари фаолият кўрсатмоқдалар. Улар кўпроқ ҳамма бир хил бўлиши, биз хоҳлаган мақсадни кўзлаши керак, деган континентализм ғояларига амал қиладилар. Жаҳон миқёсида кечаётган жараёнлар уларнинг ушбу мафқурадан воз кечиш ниятлари йўқлигини яққол кўрсатиб турибди. Шу боисдан ҳам ўзгалар таъсир доираси домига тушмаслик, улар асирига айланмаслик учун ўзгаларга тақлид қилмай, доимо ўз ўзагимизга содиқ бўлиб, мунтазам иродали кучга айланмоғимиз лозим.

Маърифатнинг яна бир буюк ўчоғи илмдир. Илм — тафаккур билан бўлади, ахборот йиғиш илмга тайёргарлик бўлиши мумкин, ундан ортиқ эмас. Умр бўйи таом пиширмақ учун сабзи-пиёз арчиб овора бўлган, аммо олов ёқиб, қозон қиздирмаган одам очликдан ўлар, аммо қорни тўймас. Илм — асли аждодлар ибратидир, ўтганлар, биз кўрмаганлар ҳақидаги хабар орқали ибратдир.

Маърифат тарқатиш йўли билан сиёсат ва иқтисод соҳаларида ҳам умумижтимоий ўзгариш содир бўлишига эришиш эса маънавият, зиё аҳлининг масъулиятидадир. Маънавият ўтмиш, бугун ва келажакни камраб олади. Маданият эса ўтмиш ва бугунги кунга тааллуқли.

Маънавият келажакни белгилайди, маданият эса бугунги ахволни кўрсатади.

Ўзбекнинг сўзи чиройли. Зиёли. Рус тилида «интеллигент» дейилганда, кўпроқ ўша шахснинг билим доираси, тафаккури, қолаверса, маданийлик даражаси назарда тутилади. «Интеллигент» атамаси «интеллект», яъни ақл билан боғлиқ ва, демакки, аслида ўзбекларнинг «оқил», «ақл эгаси» деган сўзлари билан муқобилдир. Аммо чинакам зиёли фақат ақл ва билим эмас, қалб ва эҳтирос эгаси ҳам бўлмоғи даркор.

Зиёли ҳақиқатни севиши, ёниқ дил билан гинимсиз унга талпиниши, унинг хаёли билан яшамоғи лозим. Шундагина ўзидан зиё таратиб, ўзгалар йўлини ёрита олади. Зиёли бу – шифокор, муҳандис, муаллим, тадқиқотчи, ер илмининг билимдони, фаррош... Агар унинг ҳақиқатга меҳри товланиб турмаса, беморга шифо ато эта олмайди, мурғак ақлга билим зиёсини сингдира олмайди, одоб бера олмайди. Унинг муҳандислиги ҳам бир пул, ерни эса ўлдиради, ҳаммаёқни ахлат босади.

Зиёлилик тамойили ҳозир биз англайдиган тушунча маъносида нисбатан узок тарихга эга эмас. У жадидчилик ҳаракати билан бирга юзага келган, десак, хато қилмаган бўламиз. Лекин бу тамойилнинг инсон фаолиятидаги дастлабки унсурлари ўрта асрлар ва ундан кейинги даврлардаги маърифатпарварлар ҳаётида шаклланганини эътироф этмоғимиз лозим. Яъни, инсоният жамиятидаги маданий ва интеллектуал-ақлий тараққиёт билан боғлиқ. Шу боис уни инсон пайдо бўлганидан анча кейин вужудга келган ахлоқий ҳодиса деб талқин этиш мақсадга мувофиқ. Ўз пайтида нақшбандия тарикати зиёлиларга жуда катта масъулият юклаганди. Унинг «Агар мамлакат хароб бўлса, шохдан хафа бўлма, ҳақиқат аҳли наздида бу дарвешларнинг – зиёлиларнинг, илм аҳлининг гуноҳидир» деган хикмати ҳеч қачон ўз кучини йўқотмайди. Шу боисдан ҳам буюк немис файласуфи Теодор Адорно 2-жаҳон урушидаги

геноциддан сўнг, зиёлилик – ахлокий категория деган фикрга келган эди.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, зиёлилик ахлокий тамойил сифатида мураккаб ва кўпёкламалилик табиатига эга. Баъзилар зиёлилик деганда олий маълумотли кишига хос бўлган фазилатни тушунадилар. Ваҳоланки, зиёлилик тамойили табақа ёки гуруҳга мансублик маъноларини англатмайди. Оддий фермер-деҳкон ҳам, фаррош ҳам зиёлилик тамойили билан иш кўриши ва атрофидагилар томонидан: «Ҳа фалончими, жуда ажойиб зиёли одам-да», деган юксак ижтимоий баҳога лойик бўлиш мумкин. Бунда у одамнинг касбидан қатъи назар, ҳам билим, ҳам фаҳм-фаросат, ҳам олий мақсадлар эгаси экани тушунилади. Шундай қилиб, зиёлилик асосида инсоннинг маънавий-маърифий юксаклиги, қалбидаги ички нур, атрофни ҳам нурлантира оладиган зиёси билан белгиланадиган хатти-ҳаракатлар ётади.

Зиёлилик тамойилига ҳукмрон-маъмурий доиралар ва халқ томонидан ўзига хос муносабатлар мавжуд. Чунончи, биринчи тоифадагилар кўп ҳолларда зиёликка умумий тарзда ижобий муносабатда бўладилар, лекин масала муайян зиёли шахсларга бориб тақалганда, манфаатлар тўқнашуви рўй беради: зиёлилар ҳукмронлар тоифасидан зиёлилик тамойили асосида яшаш ва иш юритишни талаб қиладилар, бу эса уларга, табиийки, ёқмайди. Буни ҳокимият ишларига аралашиб деб ижирғанадилар, турли баҳоналар топиб, зимдан зиёлиларга қарши курашадилар. Бунга Лев Толстойдек буюк инсоннинг черков томонидан лаънатланиши ёки истиқлол фидойиси, мард саркарда, ҳақиқий зиёли – Жўрабекка суикасд уюштирилиб, ўлдириш ҳодисалари яққол мисол бўла олади. Мустамлакачилик ва тоталитар тузумларга асосланган мамлакатларда зиёлилик тамойилига содиқ кишилар тўғридан-тўғри, очик қатағон қилинадилар. Бунга очик мисол қилиб, Фитрат, Кодирий, Чўлпон

каби жадиждларни ва Сталин-Гитлер лагерларида ҳалок бўлган минглаб зиёлиларни келтириш мумкин.

Зиёлилик тамойилига оддий фуқароларнинг муносабатида икки хил ёндашув кўзга ташланади. Уларнинг фаол ва илғор қисми зиёлиларга ҳавас билан қарайдилар, улар ҳатти-ҳаракатларини ўз фарзандлари ва яқинларига намуна қилиб кўрсатадилар. Аммо «омма» деб аталадиганлар, маълумотлари олий ёки ўрталигидан қатъи назар, зиёлиларга истехзо билан, «ҳокимият билан ўйнашган эси пастлар» деб қарайдилар. Ана шу худбин ва махдуд «омма» қаерда қамайиб борса, ўша жамиятда тараққиёт юксак даражага кўтарилади. Зеро, зиёлилик кенг маънодаги фидойилиқдир. Шу боис истиқлолнинг илк кунларидаёқ бизда зиёлилик тамойилини ҳар бир фуқарога сингдириш учун мунтазам кураш олиб борилмоқда. Уни сингдириш эса маънавиятни юксалтириш орқали рўёбга чиқади.

Зиёли – маънавиятли инсондир. Шу нуқтаи назардан ҳар қандай касб эгаси, барча тоифа вакиллари зиё эгаси бўлишлари мумкин. Ҳатто ҳат-саводи бор-йўқлиги ҳам муҳим эмас. Баъзан оддий деҳқон учун маълум бўлган сир-синоат олий маълумотли агроном тасаввуридан ташқари бўлади.

Зиёлилар – халқнинг раҳнамолари, етакчилари. Улар кўпчиликни бир йўлга бошлашга қодир одамлар. Демак, улар йўл қўйган хато бир ўзлари ёки оила аъзолари, шогирдларинигина эмас, халқнинг кўпчилик қисмини йўлдан оздириши, адаштириши мумкин. Зиёлининг ёлғони оддий ёлғон эмас, ижтимоий ёлғон, халқни гумроҳликка бошловчи ёлғондир. Зиёлининг мулкка муносабати, унинг моддий таъминоти масаласи ҳам мавжуд. Зиёли агар бир пайтнинг ўзида ишбилармон ҳам бўла олса, қандини урсин. Аммо унда бундай қобилият бўлмаса-чи? Фақат бир нарса аниқ – ҳақиқатни қидирган зиёлисини кундалиқ қорин тўйдириш ташвиш-

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI
Axborot-resurs markazi

11/11/2000
11/11/2000

ларига банд қилиб қўйган ҳар қандай жамият аста-секин заифлашиб, парокандаликка юз тутади.

Башарият ҳаётида илм ва ижоднинг мавқеи ошиб борган сари, зиёли тоифасининг сафлари кенгайгани сайин, ижтимоий ҳаётда ҳам куч ўрнини ақл, зўғим ўрнини фаросат эгаллаб бораверади.

Жамиятдаги ўзга тоифаларга нисбатан зиёлининг юки оғир. Аммо 4-5 одамга раҳбарлик масъулиятини зиммасига олган кишига янада оғирроқдир. Зиёли олим бўлса, ҳаётни илмий асосда тадқиқ этади, шу асосда тавсиялар беради. Шоир ёки адиб бўлса, воқеликнинг муайян қирраларини бадиий тимсолларда акс эттириб, ибрат йўли билан одамларга ижобий таъсир этишга уринади. Муаллим таълим-тарбия беради. Дехқон зироатчилик маданиятини ривожлантириб, одамгарчилик илмидан сабоқ беради, фаррош бўлса ободончиликка хизмат қилиб, кишилар руҳини кўтаради. Аммо раҳбар кўл остидагилар тақдири учун масъулдир, уларни муайян йўлдан етаклаб, муайян амалий натижаларга эриштиришни ўз зиммасига олган. Зиёли сифатида маънавият ва маърифатни тарғиб этиш, жамоани эзгуликка чорлаш эса раҳбарнинг бевосита вазифаси ва виждон ишидир. Раҳбар кадрни, тарғиботчини жамоа, кўл остидагилар, мажлис аҳли билан пайванд қилувчи восита — унинг сўзи. Тарғиботчи сўзи жамоа эътиқодини қувватлантирса, жамоа онгли, самарали меҳнатга, фаолиятга киришади. Ёниқ, ҳароратли нутқ одамларнинг ақли ва туйғуларига таъсир қилиб, тингловчини муайян фаолиятга отлантира олади.

Маънавий-маърифий ишлар, миллий ғоя тарғиботи — тараққиётнинг бебаҳо манбаи бўлмиш — инсон омилини сафарбар этиши билан қимматли. Зеро, ислохотлар аввал одамлар онгида, кейин эса ишларида, фаолиятида амалга ошади. Маънавий баркамоллик, мафкуравий собитлик намунасини халқ, аввало, жойлардаги раҳбарларда, зиёлиларда кўриши керак.

Рахбар кадр, зиёлининг мафкураси, имон-эътиқоди мустаҳкам бўлса, унинг айтган ҳар бир сўзи тарғиботчининг сўзига айланади. Бу эса давлат, жамиятни янада кудратли қилади. Акс ҳолда, рахбар кадр, зиёли жамиятда бефарқлик, лоқайдликнинг тарқалишига сабаб бўлади. «Ватанга хизмат қилиш», «Эл-юрт ишончини оқлаш», «Миллат учун фидокорлик кўрсатиш» деган гаплар қадрсизланади. Бунга эса зинҳор йўл қўйиб бўлмайди. Фақат эзгуликка чорлаш, маънавият, маърифат, бунёдкорлик орқалигина ўз олдимизга қўйган мақсадга эриша оламиз. Қадимги замоннинг машҳур файласуфи Конфуций таъбири билан айтганда: «Фаровонлик – мақсад, ислохотлар – унга эришиш йўли, барқарорлик эса шарт-шароитдир ...»

МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ

Глобаллашув жараёнлари кучайган милодий учинчи минг йилликнинг дастлабки юз йиллиги инсоният тарихига ахборот асри сифатида кириб келди. Кўз ўнгимизда замонавий дунёнинг геосиёсий, иқтисодий ва ижтимоий, ахборот-коммуникация кифасида фундаментал ўзгаришлар ясайдиган чуқур жараёнлар рўй бермоқда. Курраи Заминдаги турли мамлакатлар иқтисоди, маданияти, маънавияти, одамлари ўртасидаги ўзаро таъсир ва боғлиқликнинг кучайиши халқаро атамашуносликда биргина – глобаллашув сўзи билан ифодаланади. Бу жараёндан четда туришнинг деярли иложи йўқ. Хусусан, алоқа воситаларининг ривожланиши, уларнинг компьютерлаштирилиши, электрон почта, интернет, космик телерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб кетиши билан ахборот алмашув, бинобарин роявий таъсир ўтказиш имкониятлари ҳам тобора кенгайиб бормоқда.

Мафкуравий жараёнларнинг глобаллашувида бири-бирдан тубдан фарқ қиладиган икки йўналиш, тенденция намоён бўлмоқда. Биринчидан, инсоният цивилизацияси тарихида эришилган ҳар қандай моддий ва маънавий кадриятларнинг умуминсоний жиҳатлари тарихий макон доирасидан чиқиб байналминаллашиб, универсаллашиб бормоқда. Бошқачасига айтганда, миллийлик ва умуминсонийлик тамойилларининг интеграциялашув жараёни кечмоқда. Иккинчидан, миллатлар ва давлатларнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий-маданий ривожланишидаги беқарорлик, улар манфаатларидаги ўзига хосликни мутлақлаштириш инсониятга, шу жумладан, ўз миллатининг келажагига хавф туғдирадиган салбий ҳодисаларнинг мафкуралашган ҳолда глобаллашувига олиб келмоқда. Бу халқаро терроризм, экстремизм, фундаментализм ва нарқобизнес ҳодисаларида намоён бўлмоқда. Бирон бир ҳудуд ёки мамлакатда пайдо бўлаётган ғоялар тез фурсатда бутун жаҳонга ёйилмоқда. Натижада, ҳар бир одам маълум бир давлатлар ва сиёсий кучларнинг манфаатларига хизмат қиладиган, олис-яқин манбалардан тарқаладиган, турли мафкуравий марказларнинг доимий босими остида қолиб кетмоқда.

Бу жараённинг энг муҳим хусусиятларидан бири — турли мамлакатларни мафкуравий забт этиш мақсади ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан қўшилиб кетганидир. Мафкуравий глобаллашув савияси паст аудио ва видеокассеталар, ахлоқсизлик, тубанлик ва ёвузликни тарғиб қиладиган «санъат асарлари»нинг ҳам кенг тарқалишига сабаб бўлмоқда.

Глобаллашувнинг мамлакатлар иқтисодий сиёсати ва маънавиятига ўтказиши мумкин бўлган ижобий ва салбий таъсири хусусида Ҳиндистоннинг машҳур давлат арбоби Маҳатма Ганди шундай ёзганди: «Мен уйимнинг дарвоза ва эшикларини доим маҳкам бекитиб ўтира олмайман, чунки уйимга тоза хаво кириб туриши керак.

Шу билан бирга, очилган эшик ва деразаларимдан кираётган ҳаво довул бўлиб уйимни ағдар-тўнтар қилиб ташлаши, ўзимни эса йиқитиб юборишини ҳам истамайман».

Ушбу жараёнда уйимиз, ҳаётимизни тоза ҳаво билан таъминлаб, аynи пайтда «довуллар»дан сақлаш омили — миллий истиқлол ғояси ҳисобланади. Инсоният тарихи аслида ғоялар кураши тарихидир. Бугун турли ғоялар, мафкураларнинг ўзаро кураши ҳар қачонгидан кўра шиддатли тус олмоқда. Бир-бирига мутлақо зид дунёқарашлар, сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр талашувлари гоҳо баҳс-мунозара доирасидан чиқиб конли тўкнашувлар, оммавий қирғинларга сабаб бўлмоқда. Бу ҳар қандай давлат мустақиллиги учун улкан таҳдид, хавф-хатардир.

Ана шундай фожеаларнинг олдини олиш, уларни тинч йўл билан бартараф этишнинг ягона воситаси мафкуравий таҳдидлардан сақланиш ва ўз миллий ғоясига эга бўлишдир. Миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, улар қалбига инсонпарварлик, одамийлик фазилатларини пайванд қилишдек эзгу ишларимизда мададкор бўлиши зарур.

Миллий истиқлол ғояси мамлакатнинг олдида турган улуғ, бунёдкорлик ишлари ундан кўзланган асосий мақсад инсонларнинг эркин ва фаровон ҳаётга эришиши, озод ва обод Ватан қуриш йўлида ҳар бир киши учун ҳаракат йўналиши бўлишга қаратилган. Миллий ғоя ҳеч қачон кишиларнинг онги ва дунёқарашини бошқаришга, уларни яна аллақандай «қолишга», «ягона андозага» солишга қаратилган эмас. Эркин фикрни уйғотиш ва фикр эркинлигини кафолатлаб бериш, ўзгалар фикрини тинглаш, эшитиш ва айтишга имконият яратади. Демак, миллий ғоямиз «хукмрон ғоя»га интилишдан мутлақо бегона бўлганлиги билан ҳам бошқа носоғлом ғоялардан фарқ қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 12-моддасига биноан «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас». Чунки ҳаёт доимо ўзгаришда, ривожланишда. Инсон тафаккури, унинг интилишлари, ўз олдига қўйган мақсадлари ҳам доим ўзгариб, такомиллашиб боради. Шу сабабли унга ҳар қандай ғоявий, мафкуравий тазйиқ ўтказишга уриниш акс таъсир кўрсагиши, ноҳуш оқибатларга олиб келиши табиий. Қолаверса, жамиятнинг ривожланиш жараёни ҳам ундаги етакчи тамойилларнинг вақти-вақти билан янгиланиб, ўзгача маъно, ўзгача таркиблар ҳосил қилиб туришини тақозо этади. Ундаги ижтимоий тоифаларнинг мавқеи ва аҳамияти ҳам турли даврларда турли вазиятда бўлади. Бу ҳолатни англаш учун тадбиркорлар тоифаси Шўро даврида қандай қувғин қилингани, тажқирланганини эслашнинг ўзи кифоя. Бугунги даврда эса ушбу тоифага алоҳида эътибор берилмоқда. Шунга мувофиқ сиёсий кучлар нисбати ҳам муайян ўзгаришларга учраши мумкин. Шундай экан, ҳеч қайси мафкура, жумладан, ҳатто миллий мафкура ҳам ҳаётий эҳтиёжлардан узоклашиб, қотиб қолган ақида ҳолига тушмаслиги учун давлат мафкураси мақомига кўтарилмаслиги, айланмаслиги керак.

Шу сабабдан ҳам миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишни изчил, чуқур ўйланган тизим асосида ташкил этиш ҳамда уларнинг таъсирчанлигини кескин кучайтиришни бугун бошимиздан кечираётган ҳаётнинг ўзи тақозо этмоқда. Негаки, бизга қарши ғоявий курашдан кўзланган мақсад — инсон, авваламбор, ёшлар қалбини эгаллаш, уларни ўз дунёқарашига бўйсундириб, маънавий жиҳатдан заиф ва тобе қилишдан иборат.

Мозий шундан далолат берадики, ҳар қандай зўравон босқинчилар, юртимизда ҳукмронлик қилмоқчи

бўлган кучлар ёвуз ниятларига эришиш мақсадида энг аввало миллий маънавият ва анъаналаримизни йўқ қилиш, шу йўл билан бизни ғоявий жихатдан заифлаштириб, куч-қудратимизга зарба беришга уринганлар. Президент Ислам Каримов ибораси билан айтганда, «Фикр карамлиги, тафаккур қуллиги эса ҳар қандай иқтисодий ва сиёсий қарамликдан ҳам кўра даҳшатлидир». Агар оддий қилиб айтадиган бўлсак, халқимизнинг «Ёвочнинг бўшини қурт ейди», деган мақолини ёдга олишнинг ўзи кифоя. Худди шу каби маънавияти қашшоқ, ўзининг мустақил дунёқарашига, фикрига эга бўлмаган одамга ҳар қандай вайронкор ғоя ўз таъсирини ўтказа олади.

XXI аср ибтидосидаги аччиқ ҳақиқат шундан иборатки, мустақил тараққиёт, янги жамият қуриш йўлини тўсмокчи бўлган кучлар, аввало, ҳали суяги қотмаган ёшлар қалби ва онги мўртлигидан фойдаланиб уларнинг маънавиятини бузиб, миллий қадриятларга зид ғоялар билан чалғитиб, ўзларининг жирканч ниятларини амалга ошириш йўлида қуролга айлантиришга уринмоқдалар. Бугунги кунда мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан ҳам кўпроқ кучга эга.

Мафкуравий полигон деганда одамлар ва халқларнинг қалби ва онгини эгаллашга қаратилган турли ғояларнинг синов майдонини англамоғимиз даркор. Одатда, «полигон» деганда қурол-аслаҳа ва техникани синаш, кўпинларни ҳарбий тайёргарликдан ўтказиш ёки ҳарбий соҳада тадқиқотлар олиб бориш учун мўлжалланган махсус майдон тушунилади. Агар биз мозийга бир назар ташласак, ўзга худудларни забт этиш мақсадида қўлланадиган жанг, уруш қуролларининг узлуксиз такомиллашиб борганлигини кўрамыз. Дастлаб оддийгина тош ёки таёқдан иборат бўлган қурол найзалардан тортиб автомат-у, пулемётларгача, палахмон, манжанак, замбараклардан – ер юзининг ҳар қандай нуқтасига беҳато етиб борадиган китъалараро баллистик ракетааларгача

бўлган узок такомил йўлини босиб ўтди. Бу қуроллар босиб олиниши лозим бўлган ҳудудлар аҳолисини жисмонан йўқ қилишга қаратилган эди. Милодий учинчи минг йиллик, янада аниқроғи ХХI аср ибтидосида эса, ўзга ҳудудларни забт этиш учун уларнинг аҳолисини жисман маҳв этиш унчалик шарт эмас. Чунки турли ғоявий, фикрий таъсирлар оқибатида онги ва шуури забт этилган, қараш ва кайфиятлари «маъқул» йўналишга ўзгартирилган маҳаллий аҳоли ёрдамида ҳар қандай бойлик, табиий ресурсларга эгалик қилиш мумкин. Бу эса шу жой аҳолисининг онги ва қалби ёт ва бегона вайронкор, бузғунчи ғоялар синаб кўриладиган майдонга айланганини билдиради.

Буюк аллома Абу Наср Форобий «Фозил одамлар шаҳри» асарида бузғунчи мафкуралар хусусида: «Ўзга, бегона ғоялар кириб келиб, халқнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, анъаналарини тубдан ўзгартириб юбориши мумкин», дея огоҳликка чорлаган эди. Мафкуравий курашнинг кишиларни доимо огоҳ бўлишга чорловчи томони шундаки, агар ҳарбий, иқтисодий, сиёсий тазйиқ бўлса, буни сезиш, кўриш, олдини олиш мумкин. Аммо ғоявий тазйиқ, унинг таъсири ва оқибатларини тезда илғаб олиш ғоят мушкуллиги билан ажралиб туради.

Мана шундай бир вазиятда ҳар қандай одам, айниқса ёшлар ўз мустақил фикрига, собит этикодига, ўзи таяниб яшайдиган ҳаётий миллий кадриятларга, шаклланган дунёқараш ва мустаҳкам иродага эга бўлмасалар, турли вайронкор ғоялар босимида, уларнинг гоҳ ошқора, гоҳ пинҳона кўринишдаги тазйиқларига бардош беришлари анча мушкул. Биз ҳатто дам олаётганимизда, кўча-кўйда сайр қилаётган пайтимизда, газета-журнал ўқиётганимизда, телекўрсатувлар томоша қилаётган ёки радио тинглаётган пайтимизда турли товарлар ва хизматлар рекламасига дуч келамиз. Биз ёқтирган, хоҳлаган истаган ахборот билан бир қаторда «кўшимча»

тиқиштириладиган ахборотдан ҳам «бахраманд» бўлишга мажбурмиз.

Рекламанинг маданий савияси, ахлоқ талабларига мазмунан қанчалик мослиги, уни тарқатиш воситаларининг маъқул ёки номаъқуллиги нафақат юридик, шунингдек ахлоқий талабларга ҳам мослашиши шарт. Лекин амалда ахлоқий ва эстетик талаблар ҳар доим ҳам ҳисобга олинавермайди. Бу борада ибo ва ҳаё жуда зарур. Айрим рекламаларга эса мутлақо қараб бўлмайди. Бирор товарни гўзал аёллар орқали реклама қилаётганлар амалда ёшларни бузукликка, ҳаёсизликка, маънавийтсизликка чорлаётгандек бўладилар. Айниқса, мак-корона ўйланган аёл танасидан реклама материали сифатида фойдаланиш ахлоқсизлик тарғиботи даражасига кўтарилиб бормоқда.

Ғарб мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий муносабатларда маънавийтни четга суриб кўйиб, фақат фойда кетидан кувиш оқибатида аҳолининг кенг қатламларида истеъмолчилик психологияси ривожланмоқда. Бунинг учун ҳатто «тажовузкор» реклама орқали одамлар онгига таъсир кўрсатилиб, улар дунёқараши қисман бошқарилмоқда. Ҳамма нарса, ҳатто одамларнинг ўзаро таниш-билишчилиги истеъмол товарига, маълум бир ҳолатларини чиқариш воситасига айланмоқда. Бу ҳолат, табиий равишда, Ғарб жамияти маънавийтига салбий таъсир кўрсатмоқда. Турли-туман реклама ахбороти одамларнинг фаол онгидан мумтоз адабиёт, санъат ва илм-фан берган билимларни онгнинг нофаол қатламига сиқиб чиқармоқда.

Француз социологи А.Моль фикрича «Бугун оддий ишчи аклини «тўлдириш»да унинг метро афишасида ўқигани, радиодан эшитгани, кино ёки телевизорда кўргани, ишга боришда йўлда газетадан ўқиб олгани ёки ҳамкасблари ва кўни-қўшниларидан эшитгани кўпроқ роль ўйнайди: мактабдан эса фақат ярим унут бўлган тушунчалар тугуни қолади холос». Далил ва мулоха-

заларини жамлаган А.Моль «Маданият социодинамикаси» китобида шундай хулосага келган: «Бизнинг давримизда билимлар асосан таълим тизими оркали эмас, балки оммавий ахборот воситалари оркали шаклланади».

Фарбда аксилмаданият деб аталмиш ходисанинг вужудга келишида реклама усуллари ва истеъмолчилик психологиясининг анчагина таъсири мавжуд. Аксилмаданият тушунчаси инсонга қарши турли зўравонликлар, фахш, қотиллик, кўрқув ва даҳшат, инсоннинг ҳайвоний хирслари, тубанлашувни тараннум этиш, жамиятдаги ахлокий ва эстетик меъёрларни инкор қилишни англатади. Биз бу ўринда аксилмаданиятни баъзи ҳақиқий бадий асар савиясида юксак ишланган ва эзгулик тушунчаларига зид бўлмаган триллерлар – даҳшатли, кўркинчли фильмлар – билан чалқаштирмаслигимиз даркор. Аксилмаданиятни вужудга келтирган асосий сабаб реклама эмас, балки Фарбдаги маънавият инкирозидир. Аммо аксилмаданият рекламанинг баъзи бир «ностандарт қилиқларидан», хусусан, истеъмолчининг эҳтиросини жунбушга келтириб, унга ҳар қандай усул билан, хатто мавжуд меъёрларни атайлаб инкор этиб бўлсада, тарғибташвиқ этаётган гоёни (товарни, хизматни) эслатиб қолиш кабилардан намуна олган дейишимиз мумкин. Аксилмаданият маълум бир муаммолар туғдиришига қарамай, Фарб ижтимоий ҳаётида унчалик кучли аҳамият касб этмаяпти.

Ундан фарқли равишда дунё микёсида, жумладан бизда ҳам, оммавий маданиятнинг таъсири кучайиб бормоқда. Оммавий маданиятнинг асосий сифат мезони – ҳаммага тушунарли ва кўнгилочар бўлишида, бош мақсади – бўлса кўпроқ даромад олишдан иборат. У ўзига хос жанрлар: шоу, триллер, боевик, шлягер, комиксни вужудга келтирди. Уларнинг умумий моҳияти – индивидуализм, жисмоний куч ва зўравонлик ҳамда сексни тарғиб этиш, айрим ҳолларда гоёвий йўналишларда чиқишлар қилишдан иборат. Оммавий маданият

чегараси «юлдузлар»ни кашф этиш билан тугайди, бунида сунъий равишда ёзувчилар, рассомлар, мусикачилар, актёрлар, спортчилар оммалаштирилади. Коммерция ва ғоябозлик максатида ўз-ўзидан пайдо бўлган талантлар «оқимга солиниб», улардан иқтисодий жихатдан фойдаланилади. Оммавий маданият ўзини намоён этишига кўра аксилмаданиятга айланиб қолмоқда. У кўнгилочар восита сифатида яшаб қолиш ҳуқуқига эга. Аммо хавфли томони шундаки, у ўзгармас истемол ва дидларга ўзини мослаб асл бадий маданиятни четга суриб чиқариши мумкин. Унда у шахс, инсонни юксалтирувчи рухий олам ва маънавият ўрнига кўнгилхушлик ва зўравонликни таклиф этади. Ҳозирги даврда оммавий ахборот воситалари, аудио-видеотехника, интернетнинг таракқиёти оммавий маданиятнинг ривожланишига катта хисса қўшмоқда. Узоққа бориб ўтирмай, қўшиқчилик санъатини мисол келтириш мумкин.

Оммавий маданият бир қаноти билан умумий профессионал савияси орқали мумтоз маданиятга яқинлашса, иккинчи қаноти билан қўпинча авом, оломон дидига мослашганлиги, саёзлиги ва диднинг пастлиги туфайли аксилмаданиятга яқинлашиб боради. Ҳозирги даврда оммавий маданият ходисалари кўп жихатлари билан товар ва хизматнинг ўзига хос турига айланмоқда. Ушбу маънода рекламанинг ўзи ҳам оммавий маданиятнинг бир туридир.

ЭЪТИҚОД — МАЪНАВИЯТНИНГ ЎЗАК ТОМИРИ

Биз ҳар куни эшитаётган, кўраётган барча-барча нарсалар амалда истакларимизни, дидимизни ўзгартиришга, фикримизга таъсир қилишга йўналтирилган. Кўпчилик севиб томоша қиладиган сериаллардан тортиб, фарзандларига айтиб берадиган эртагитача, борингки, ётиш олдидан ўқийдиган китоби, хатто киядиган либоси

хам қандайдир мафкуравий юкка эга — уларда маълум бир воялар тарғиб-ташвиқ қилинади. Масалан, кўпчилик фикрича, «Мухаббат қахваси» сериалида севги-мухаббат тараннум этилади. Лекин фильмини томоша қилган кишилар беихтиёр қахвани етиштиришдан тўртиб, уни сотишгача бўлган жараённинг гувоҳи бўладилар. Ана энди ўзини ўйлаб кўринг: бу сериал ижодкорлари мухаббатни тараннум этишни ният қилганларми ёки асосий мақсад қахвани зимдан тарғиб этишгиларми?

Бу ҳолат «Энг асосий нарсани кўз билан илғаб бўлмайди» деган фикрни яна бир карра тасдиқлайди. Бундай кўзга кўринмас қудратли тарғибот кучлари бизни ҳамма ерда ва ҳар сонияда қуршаб туради. Бу кучларнинг мақсади эса — бизни нимагадир ишқштириш. нимагадир ундаш, қандайдир вояга оғдириб олинадан иборат. Тадбиркор маҳсулотини реклама қилиб, сотиб олишга чақиради. Диний арбоблар эса ўз ақидаларини эътиқод қилишга даъват этадилар. Халқаро майдонда бўлса баъзи давлатлар ўзининг «катта ога» эканини таъкидлаб, «демократия экспорт» орқали «ука»ниши уйига суқилиб киришга уринадилар. Лекин масаланин иккинчи томони ҳам мавжуд. Агар ўша молини мақтаётган тадбиркор аслида гиёҳванд моддалар сотаётган бўлса-чи? Унинг зарари, қулфати хусусида одамларни ким огоҳлаштиради? Агар ўша диндор, дин четда қолиб, давлат тузумини авдаришга чорлаётган бўлса-чи? Бундай бузғунчиликлардан элни ким қайтаради? Ёки жаҳонда «ахборот уруши»га асосланган ҳолда фаолият юритаётган «катта ога»лар стовида эмас, мустақил қалам ташлаш лозимлигини ким тушунтиради? Бу каби тарғибот ёхуд аксилтарғиботни ким ташкил қилиши даркор?

Ҳар қандай давлат қудратли тарғибот тизимига эга бўлишга интилади. Масалан, ўз фаолияти тарғиботига АҚШ ҳукумати йилига 2,5 миллиард доллар сарфлаши бечиз эмас. Франция ҳам ўз сиёсатини аҳолига тушунтириш ишларига 100 миллион евродан ортиқроқ маблағ

ажратади. Бу маълумотлар тарғибот нафакат динда, бизнесда, шу билан бирга сиёсатда ҳам, маънавий-маърифий ишларда ҳам муҳим аҳамият касб этишидан далолат беради.

Тарғибот-ташвиқот ҳам аслида аҳоли таълим-тарбиясининг бир кўринишидир. «Тарғибот» атамасининг ўзагини «рағбат» сўзи ташкил этгани боис, у инсонни бирор ҳаракатга рағбатлантиришни назарда тутаяди. «Ташвиқот» тушунчасининг ўзаги эса «шавқ» сўзидан олинган бўлиб, у кишида бирор нарсага шавқ уйғотишга йўналтирилган. Демак, тарғибот-ташвиқотдан кўзланган асосий мақсад — билим орттириш эмас, балки кишини бирор ҳаракатга ундашдан иборат. Масалага ана шу жиҳатдан ёндашадиган бўлсак, воялар ҳақида маълумот бериш билангина чекланмасдан, миллий истиқлол мафкурасининг асосий вояларини амалий ҳаракатга айлантириш моғимиз лозим.

Одатда маъно-мазмуни англалмаган сўз, фикр, воянинг таъсири ҳам, қадри ҳам бўлмайди. Ҳар қандай эзгу тилак, даъватларимиз замирида аниқ маъно, амалий ҳаракат бўлмоғи даркор. Чунки, воя эътиқодга айланган тақдирдагина у улкал моддий куч ва қудратга эга бўлади. Шахс одатда ўзининг эътиқодига айланган воянинг рўёбга чиқаришга ҳаракат қилади. Миллий истиқлол воясини яхши тушуниб олган ўқувчи ёки талаба имтиҳонда «аъло» ёхуд «яхши» баҳо олиши мумкин, лекин унда бу вояга эътиқод шаклланмаган бўлса, у олган билимини тезда унутаяди. Эътиқод инсон фаолияти учун маънавий асос, йўл-йўриқ ва мўлжал бўлиб хизмат қилувчи, ақл, ҳис ва ирода воситасида англаingan билимлар, воя ва тасаввурлар ифодаси бўлган тушунча. Эътиқод инсоннинг вояга етиши жараёнида шаклланади. Билимларнинг ўзлантирилиши ва тўпланиб бориши ўз-ўзидан кишининг ижодий, аниқ мақсадни кўзловчи фаолиятига олиб келавермайди. Инсон бирор ишни бошлашдан аввал аниқ мақсадни белгилаб олади. Бу эса

эхтиёжлар, манфаатлар ва тажриба билан боғлиқ ҳолда кечиb, ўзлаштирилган билимларнинг амалда қўлланиши имкониятлари ҳам баҳоланади. Шу тарзда инсоннинг тўпланган билимлари, эхтиёжи ва манфаатлари, ҳаётини тажрибаси асосида ҳаракат қилиш заруриятини англаши жараёнида муайян эътиқод шаклланади. У инсон фаолиятининг изчил, мазмунли, маънавий, мақсадли бўлишига олиб келади.

Инсон маънавиятининг шаклланиши давомида барча билимлар ҳам тўлиқ қабул қилинавермайди, ўзлаштирилавермайди, балки ҳар бир шахс ўзига хос қарашлар, ғоялар, ҳис-туйғуларга эга бўлади. У янги билимларни қайта баҳолайди, уларни танқидий ўзлаштиради ва англайди.

Дунёни англаш жиҳатидан эътиқод оқининг зарур элементи ҳамда инсон фаолиятининг муҳим ҳолати ҳамдир. Ҳаёт ходисаларига иккиланиб муносабатда бўлиш, журъатсизлик, эътиборсизлик ва бефарқлик киши эътиқодининг бўшлиғи ва ҳатто эътиқодсизлигидан далолат беради. Бундай кишилар кўпинча бошқаларга эрганиб ёки таклид қилиб яшайдилар. Уларда аниқ кадринг мезонлари ва мақсад бўлмайди. Бундай кишилар мавжуд шароитдан келиб чиқиб гоҳ у, гоҳ бу томонга оғиб кетадилар. Улар фаолиятида маънавий ва изчиллик етишмайди, эътиқодий бўшлиқ иллати, табиий равишда, жамият тараққиётига тўсиқ бўлади. Шу сабабдан ҳам, ёшларда ижтимоий кадрингларга, буюк келажакка, тараққиётга бўлган ишонччи, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишга бўлган эътиқодни шакллантириш энг долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Агар эътиқод экстремистик, ирқий, шовинистик, тор сиёсий ва иқтисодий манфаатлар билан чекланган бўлса, бундай ҳолда у бузғунчиликка, беқарорликка хизмат қилиши ва тараққиётга тўсиқ бўлиши муқаррар. Тараққиётга, хурликка етакловчи ишонч ва эътиқод билан бузғунчи, тўғри йўлдан адаштирувчи, ёлғон «эътиқод»ни

бир-биридан фарқлай олмоғимиз лозим. Эътиқод шаклланиши учун фақат билимнинг ўзи кифоя қилмайди. Эътиқод хусусан, ғоявий эътиқод билим ва ҳис-туйғулар ҳосиласидир. Бошқачасига ифодаладиган бўлсак, ғоявий эътиқоднинг отаси – билим, онаси эса ҳис-туйғулар ҳисобланади. Улардан бири бўлмаса, ғоявий эътиқод ҳам бўлмайди. Шу хусусияти билан ғоявий эътиқод эътиқоднинг бошқа турларидан, масалан, диний эътиқоддан фарқ қилади. Диний эътиқод шаклланиши учун дин арконлари тўғрисида чуқур билим бўлиши унчалик шарт эмас. Диндорларнинг кўнчилиги ана шундай чуқур диний билимга эга эмаслар, лекин уларнинг талай қисмидаги эътиқод билимдон уламолар эътиқодидан кучли бўлиши ҳам мумкин. Бунинг сабаби шундаки, диний эътиқод билимни инкор этмайди, лекин унда эҳтирос устуворлик қилади. Дин бўйича жуда кўп билимга эга одамнинг эътиқоди суст ва аксинча, оз билимли шахс кучлироқ эътиқодга эга бўлиши мумкин. Шу боисдан ҳам, энг аввало, илм маърифат билан бирлашмоғи даркор. Фақат шундагина эътиқод мустахкамланади.

Илмига амал қилмаган мулладан бешак,

Афзалдир устига китоб орттилган эшак,

деганда шайх Саъдий билимдон, лекин эътиқодсиз мулла, домлаларни назарда тутганди. Аҳмад Яссавий фикрича «Агар одамда ишонч бўлмаса, одамда дин бўлмаса, умуман, мафкура, бўлмаса, у ҳайвонга ўхшаган бир жинсга айланиб қолади».

Эътиқод – маънавиятнинг ўзак томири. Эътиқодсиз кишида маънавият бўлмайди, ташқи маданий кўриниш, ҳатто анча-мунча билим ҳам бўлиши мумкин, аммо маъзида маънавият бўлмайди. Кишида умуртка поғонаси шикастланган бўлса, ундай одам гавдасини тик тутиб тура олмайди. Маънавий олам учун эътиқод ҳам шундай бир нарсасидир. Ишонч ва эътиқоднинг мустахкамлиги кишиларнинг миллий ва умуминсоний кадриятлари, маданий мероси, урф-одатлари, анъаналари, тили, тари-

хини хурмат қилиши, унга эътиқоди ва садоқати орқали намоён бўлади. Шундагина у миллатни глобаллашув жараёни билан боғлиқ айрим таҳдидлардан асрай олади. Салоҳиятга эга инсондагина табиий ғурур пайдо бўлади ва у, мен кимнинг авлодиман, қандай қатта қуч ва имкониятга эгаман, деган ифтихор туйғуси билан яшайди. Шу билан бирга, ғурурли инсон интеллектуал бойликка эга бўлиши ҳам керак. Одам қанча чуқур билимга эга бўлса, дунёни, оқ-қорани яхши билса, ён-атрофда бўлаётган воқеаларни фалсафий жиҳатдан тўғри англай олса, шундан кейингина унда ғурур-ифтихор шаклланади. Шундагина, жуда мураккаб, таҳликали дамларда кўпчилик унга мурожаат қилиб, маслаҳатлашади.

Одатда маслаҳат кўпни кўрган, оқ-қорани таниган салоҳиятли, қатта фалсафий билим ва интеллектуал бойликка эга бўлган кишидан сўралади. Биз ХХІ аср ибтидосида ҳам элни ақл, заковат, тафаккурга чорлаб, ғоҳликка даъват этаётган Мусо Хоразмий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Амир Темур, Мирзо Улугбек каби буюк алломалар, Имом Бухорий, Имом Моғуридий, Бурхониддин Марғиноний, Баҳоуддин Нақшбанд сингари азиз-авлиёлар билан ғурурланишимиз керак. Улар қолдирган буюк меросга биз, уларнинг авлоди бўлиб, нима улуш қўшамиз, бу бойликни қўпайтиришда бизнинг ҳиссамиз қандай бўлади, деган саволни ҳар бир инсон ўзига бериб яшамоғи даркор. Фақат шундагина аجدодларга муносиб бўлиб, уларнинг ишени давом эттириш учун белни маҳкам боғлаб, интиламиз, таҳдидларни, мафкуравий хуружларни бартараф этишга қуч-қувват топа оламиз.

Сиёсат, иқтисод, маънавият тушунчаларига иқтисодчигнинг ўз қараши, сиёсатшуноснинг яна мустақил таърифлари бор. Аммо инсон ва жамият ҳаётини уч йўналишда ёки уч соҳага ажратиб ўрганишнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Сиёсат жамиятда одамларни уюш-

тириш, улар хаётини муайян бир тартибга келтириш воситасидир. Турли сиёсий уюшмалар, жумладан, давлат ушбу вазифага масъул бўладилар. Иқтисод эса инсоннинг моддий мавжудлигини таъминлаш воситаси бўлиб, у ишлаб чиқариш, фойдали яратувчилик меҳнатига алоқадор.

Маънавият эса инсоннинг руҳияти билан боғлиқ. Инсон руҳияти, албатта, ташқи таъсирлар натижасида ўзгариб туради. Инсоннинг иқтисодий аҳволи, жамиятда турган ўрни ва мавқеи унинг маънавиятига таъсир қилмай қолмайди. Аммо, барибир, маънавият ўз мустақил йўналишига эга. Масалан, одам қанчалик бой, ўзига тўқ бўлса, шунчалик унинг маънавий камолоти юқори ёки, аксинча, паст бўлади, десак, ҳар икки ҳукмда ҳам янглишиб қоламиз. Алишер Навоий, Хожа Аҳрор Валий, Маҳдуми Абзам каби алломалар ҳам маънавий баркамол, ҳам ниҳоятда бадавлат бўлганлар. Шу билан бирга, дунё молидан юз ўгирган, умрини зоҳидликда ўтказган буюк алломалар ҳам кам эмас. Аксинча, ҳаддан зиёд мол-давлат эгаси бўлган ҳолда маънавий камолотдан узоқ кимсалар ёки на дунё молини, на маънавий камолотни қўлга кирита олган бечоралар ҳам хаётда учраб туришини ҳамма биледи.

Сиёсат ва иқтисоднинг манбаси ҳам, мақсади ҳам ушбу ўзимиз яшаб турган дунёдан ташқарида эмас. Инсон зоти бу синов дунёсига кириб келар экан, унинг танаси моддий-иқтисодий эҳтиёжни тундиради, ҳар бир тирик зот тузилгандан кейин кул кечириш таъминига тушади. Сиёсат жамиятга оид тушунча, инсонлар жамиятда шаклланган экан, унда турли шахслар, тоифалар манфаатларини қайсидир бир усулда мувофиқлаштириб туриш эҳтиёжи мавжуд. Ушбу эҳтиёж сиёсатни шакллантиради.

Маънавият эса ўз манбасига кўра ҳам, мақсадига биноан ҳам бу фоний дунёдан ташқарига — бақога йўналган, Маънавият асли бақонинг фанода зухур эти-

шидир. Маънавият инсон учун моддий эҳтиёж ҳам сиёсий зарурат ҳам эмас.

Маънавият инсоннинг ўз моҳияти олдидаги масъул лигидир. Маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамиятининг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. Инсон моҳияти моддий ва маънавиятнинг туташувидадир. Ҳар бир шахс, ҳар бир ижтимоий гуруҳ ёки тоифа, ҳар бир элат, миллат ва минтақа халқлари ўз табиати билан яратилган. Демак, ҳар бирининг ўзига хос маънавий олами мавжуд. Ушбу маънавий оламлар доимо бир хил сақланмайди, замон ва маконда ўзгариб, гоҳ камолот сари юксалиб, гоҳ каш шоклашиб туради.

Аждодларимиз тарихи жаҳон халқлари маънавиятига ҳурмат билан қараш, керакли жihatларини ўрганиб, ижодий ривожлантириш орқалигина маънавият чўккисига эришиш мумкинлигидан гувоҳлик беради. Лекин кўпинча қабул қилиш мумкин ва шарт бўлган ғояларни инкор этиш ва рад этиш керак бўлганларини қабул қилдириш ҳоллари ҳам учраб туради. Гап қуруқ бўлмаслиги учун ўтган аср ибтидосидаги мафкуравий ҳолатга бир назар ташласак. Миллатни озод кўриш орзусидаги жаҳидлар савий ҳаракатлари, маънавий жасорати туфайли «катталар мактаби» бўлиши театр санъати вужудга келган. Ушундай пайтларда ушбу санъатни ўзбек миллати учун ёт, бегона ғоя деб эълон қилганлар керагича топиларди. Драматургия ва театрни рад этганлар фақат даҳанаки танқид билан чегараланиб қолмаганлар. Санъатнинг бу турларини Ота Маконга олиб киришга уринган фидойи жаҳидларни мазахлаш, масхаралаш ва ҳатто сазойи қилиш ўзларини миллий маънавият химоячилари деб ҳисобловчи кишилар томонидан амалга оширилганди. Олий ҳакам – вақт эса театр санъати миллий руҳиятимиз ва маънавиятимизга ёт, деганларнинг ўзлари маънавият таракқиётига ғов бўлганларини кўрсатди. Бугун саҳна санъатини одамларга нафақат завқ-шавқ бахш

этиши, айни вақтда миллий гуруҳ, миллий ифтихор манбаи, кудратли ғоявий тарбия воситаси ҳам бўла олинди -- бу исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатга айланди. Ҳозирги кунда ҳар миллион кишига ҳисоблаганда театрлар соҳи бўйича Ўзбекистон дунёдаги энг илғор ўринлардан бирини эгаллаб турибди. Ўзбек Миллий академик театри ўзининг бекиёс санъати ва маҳорати, классик асарларнинг бетакрор ижроси билан нафақат миллий санъатимиз муҳлисларини, шу билан бирга дунёдаги манаман деган театрларнинг машҳур режиссёр ва актёрларини, уларнинг энг позиктаб театршуносларини ҳам ҳайратга солиб келмоқда...

XIX аср ўрталаридан Хиндистон орқали савдогарлар, зиёратчилар воситасида, кейинроқ у ерда чиқадиган газета-журналлар билан Туркистонга ёйила бошлаган ақиданарастлик XX аср ибтидосига келиб маҳаллий уламолар орасида такачи ўринни эгаллай бошлаганди. Шу тўғрисида ўша даврларда баъзи уламолар томонидан чиқарилган қатор фатволар илм-фан, маданият ва маърифат ривожига мутлақо зид эди. XX аср бошларида Тошкент, кейинчалик Самарқанд, Қўқон, Бухоро муфтийлари махсус фатво чиқариб, болаларини янги усулдаги жаҳид мактабларига ўқишга берган кишиларни «кофир» деб эълон қилдилар. Бухоро қозиси фатвосига кўра: «Кимда-ким ёқали кўйлагига тугма қадалган бўлса -- жаҳид, костюм кийган кишилар ҳам -- жаҳид; кимда-кимнинг соқоли қиска бўлиб, мўйлови узун бўлса ҳам -- жаҳид; кимда-ким газета ўқиса ёки газета ўқийдиганлар билан борди-келди қилса, у ҳам -- жаҳид, рус тилини оз-моз биладиганлар ҳам жаҳидлардир». Мана шу санаб ўтилган белгилар асосида одамларни тутиб олиб қалтаклаш, ўлдириш бошланган. Ана шу олатасирдан фойдаланиб қўпчилик ақиданарастлар ўз муҳолифларини, яъни янгиликка интилган, аммо ханафий мазҳаб доирасидан четга чиқмаган жуда кўп мусулмонларни йўқ қилиб юборганлар. Бухородаги хунрезликка ўхшаш

ходисалар бу кўламда бўлмаса-да, бошқа хонликларда ҳам содир этилган эди. Иш шу даражага бориб етганки, яқтакка тугма қадаганлар, «Зингер» машинасида тикилган кийимни кийганлар ҳам «кофир» деб эълон қилинган. Ҳаттоки, картошка, помидор сингари Г'арб орқали келтирилган маҳсулотларни истисмо қилганлар ҳам кофирга чиқарилганди.

Айнан шунга ўхшаш коммунистик ақидапарастлик ҳолатлари кечагича, яъни XX аср 80-йилларида ҳам юз берганди. Масалан, ЎзКП МК идеология котиби Р.Абдуллаева «Шарк юлдузи» журналини бешик, сумак, чимилдик, рух, домла, ислом каби сўзларни ишлатгани учун айблаганди. Уша пайтларда «Ёш гвардия» театрида намойиш этилаётган «Майсаранинг иши» спектаклида исирик тутатиб ўтилган лавҳа учун Ўзбекистон халқ артисти Б. Йўлдошев «исирик баҳона дини тарғиб қилган»ликда айбланган ва бир ойлик суриштирув-терговдан сўнг театрда «Дин – афюн» мавзусида уч марта спектакль қўйиш, меҳнат дафтарчасига ҳайфсан ёзиш шарти билан зўрға қутилиб қолганди.

Даҳрийлик жазаваси шу даражага етиб борганки, ўз яқинларининг жанозасига борганлар ҳам таъқиб қилина бошлаган. Биргина мисол. Ўз укасининг жанозасига боргани учун академик С.Йўлдошев Ўзбекистон компартияси XVI Пленумида муҳокама қилинган ва қораланган. «Яқинда бўлиб ўтган дафн маросимига бағишланган жанозада, – деб ёзилганди ўша давр ҳукмрон мафкураси нашрларидан бирида, – ВАСХНИЛ (Бугунги-тунги кишлоқ хўжалиги фанлари академияси. Б.И.) академиги С.Х.Йўлдошев, уч фан доктори, беш фан кандидати қатнашган. Уларнинг кўпчилиги партия аъзоларидир, бу масалада бошланғич партия ташкилоти, Киров район, Тошкент шаҳар партия комитетлари сукут сақлаб турганлиги сиёсий жихатдан зарарли ва социал жихатдан хатарлидир».

Ўйлаб кўринг: ўз укасининг жанозасида катнашини, «сиёсий жихатдан зарарли» деб баҳоланса-я?! Табиийки, бундай таҳдидлар жамиятдаги таҳликани, саросимани янада кучайтирган. Натижада, баъзилар ота-онаси ёки яқинлари оламдан ўтганида жанозага боришдан кўрқиб, зудлик билан касалхоналарга ётиб олганлар ёки «хизмат сафари»га жўнаб кетганлар. Бугина эмас. Ҳатто «алла», «ялла» каби сўзлар «Аллоҳ» сўзидан келиб чиқмаганимкан, деган мутлақо асосиз қарашлар ўртага ташланган. Бу миллий қадриятлар, ота-боболар асрлар оша эътиқод қилиб келган муқаддас ислом динини таҳқирлашдан ўзга нарса эмас эди.

Ҳатто, энг қадимий, асл миллий қадрият Наврўз байрамини нишонлаш ҳам тақиқланган. Унинг ўрнига «Лениннинг ҳаёти ва фаолияти тарғибига асосланган илғор, совет удумларини жорий этиш»га хизмат қиладиган, ўзбек менталитетига зид сохта «байрамлар» зўравонлик билан киритилган. Рамазон ва Қурбон ҳайити кунлари коммунизм пропагандастлари томонидан худосизликни тарғиб-ташвиқ этишга зўр берилган. Атеистик пропагандани кучайтириш тўғрисида махсус дастурлар ишлаб чиқилган. Ҳайит намозларининг олдини олиш мақсадида масжид-мадрасалар атрофига милиция ходимларидан иборат сокчилар қўйилган. Бутун бошли халқ дахрийликка, эътиқодсизликка маҳкум этилганди. Президент Ислом Каримов ўша даврдаги вазиятни қўйидагича изоҳлаганди: «Халқнинг урф-одаглари, аъаналари, маданияти обдон оёқ ости қилинди, она тилининг қўлланиш соҳаси сунъий тарзда чеклаб қўйилди. Ҳатто, шундоқ ҳам миллий аъаналардан анча олисда бўлган айрим санъат турлари кимларгадир мақбул бўлмай қолди ва уларни янгилашга уриндилар. Ҳатто миллий либос ҳам қораланди. Кези келганда, одамлар миллий аъаналар бўйича тўй қилиш, қариндош-уруғларини дафн этишга ҳам чўчиб қолган эдилар»...

ҒОЯВИЙ ТАРБИЯ ЗАРУРИЯТИ

Бугунги кунда истиқлолни мустаҳкамлашнинг муҳим шартларидан бири – бу ғоявий тарбияни кучайтиришдан иборатдир. Бунинг учун эса, аввало, мавжуд ташқи ва ички таҳдидлардан бохабар бўлмоғимиз даркор. Ички таҳдидлар – ўз Ватанига, ватандошларига зарар етказишга қаратилган ғоя, фикр, хатти-ҳаракатлар мажмуидир. Носоғлом маҳаллийчилик, юртдошлар ҳаққига хиёнат қилиш, одамларни бой камбағалга бўлиб муомала қилиш, порахўрлик, коррупция, ортиқча мол-дунёга хирс кўйиш, бефарқлик, лоқайдлик, ўзлигини англамаслик ва бошқа иллатлар миллий хавфсизликка билвосита ички таҳдидлардир. Улар қанча кенг тарқалса, юртдошлар ғоявий бирлигига шунча кўп зарар етказди, пароканда қилади, ҳамжихатликка пуғур етади. Ғоявий бирлиги заиф миллатнинг давлат хавфсизлиги ҳам мўрт бўлади.

Бугунги дунёни англашимиз, ҳаёт ва жамият қонунийларини ҳар томонлама идрок этишимиз, ер юзидagi турли этнослар дунёқараши, ғояси, маслак-муддаоларидан ҳам бохабар бўлмоғимиз даркор. Чунки ҳар қандай жамият, давлат, этнос, биринчи галда, ўз манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳаракат қилади, фаолият юритади. Ҳаъзиларининг хатти-ҳаракатлари, ғоялари бизнинг миллий манфаатларимизга мос келмаслиги ҳам мумкин. Ҳеч бир халқ дунёда якка яшмайди, ёлғизликда ривожланмайди ҳам. Этнослар доимо ўзаро турлича муносабатда бўладилар ва тарих давомида бир-бирларига таъсир ўтказиб, ўзларини ҳам, ўзгаларни ҳам маънавий бойитиб борадилар. Аммо ҳеч қачон, ҳеч бир халқ ўзлигидан буткул кечиб, бошқа халқ маънавияти ҳисобидан ўзини бойита олган эмас. Якка бир шахс бутунлай ўзга бир маънавий муҳитда тарбия топиб, унга тўлиқ мослашиши мумкин. Бу инсон табиатига хос нарса. Аммо бир халқ тўлиғича ўзлигидан кечиб, ўзга халқ маънавий дунёсини

қабул қилса, демак, ундай халқ руҳан йўқ бўлади. Ўз маънавий қиёфасини йўқотган миллат йўқолган миллат дир. Шу сабабли ҳам миллий истиқлол нойдворини маънавий мустақиллик ташкил этади, деймиз. Миллий маънавиятнинг такомил эса ўша миллатга мансуб ҳар бир шахснинг маънавий камолоти билан бевосита боғлиқ ва ушбу заминга таяниб юксалади.

Умуминсоний қадриятлар ҳар бир миллат маънавиятида ўзига хос ва махсус тизим шаклида намоён бўлади. Чунки миллий маънавият тарихий ҳодиса, ўзбекнинг маънавий такомил немис ёки хитой халқи бошидан кечирган тарихий жараёнлардан бутунлай фарқ қилувчи сиёсий-маданий макон ва замонда юз берган. Ҳар бир халқ моҳияган умуминсоний бўлган қадриятларни тамомила ўзига хос шаклу шамоийлда ифода этишининг сири шунда.

Қадриятлар дейилганда инсон ва инсоният учун аҳамиятли бўлган, миллат, элат ва ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари ва мақсадлари йўлида хизмат қиладиган эркишлик, ижтимоий адолат, маърифат, ҳақиқат, ҳалоллик, бурчга содиқлик сингари фазилатлар мажмуи тушунилади. Қадриятлар ўзининг моҳияти ва хусусиятига кўра бир неча турларга бўлинади. Унинг муҳим турларидан бири табиий қадриятлар бўлиб, унга инсоннинг яшаши ва ривожланиши учун зарур бўлган табиий шароитлар: ер, ер ости бойликлари, сув, ҳаво, ўрмонлар, ўсимликлар, ҳайвонот дунёси ва бошқалар киради. Улар яна иқтисодий (меҳнат предметлари, ишлаб чиқариш куроллари, моддий неъматлар...) қадриятлар ва ижтимоий-сиёсий (эркинлик, тенглик, адолат, тинчлик...) қадриятлардан иборатдир. Илмий-фалсафий, бадий, диний ғоялар ва бошқа шу қабилар маънавий қадриятларни ташкил этади. Яхшилик, ҳалоллик, бурчга содиқлик сингарилар эса ахлокий қадриятлардир. Эстетик қадриятлар ҳақида сўз юритганда, биринчи навбатда,

барча табиий ва ижтимоий гўзалликлар кўз олдимизга келади.

Моддий ва маънавий, ижтимоий-сиёсий, миллий ва умуминсоний кадриятларнинг омили бўлган инсон, унинг хаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва боннка дахлсиз ҳуқуқлари олий кадрият ҳисобланади.

Кадриятлар инсонлар ўртасидаги муносабатда ва шахснинг ўз хулқини тартибга солишида ижобий роль ўйнайди. Ўз кадр-қимматини англаш шахснинг ўз-ўзини назорат қилиши бўлиб, унинг ўз-ўзига нисбатан талабчанлиги ана шунга асосланади.

Ҳар бир кишининг ёнлигидан кичик муҳитда олган тарбиясидан келиб чиқадиган ва ўзи ихлос қўйган муайян кадриятлари бўлади. Чунончи, ўғри, босқинчи, фохшиша, порахўр, таъмагир одамларнинг ҳам «кадриятлари» мавжуд. Порахўр бировнинг иши тушса, уни қонуний йўсида битириб беришни бурчи деб ҳисобламайди. Балки ўз мансаб, мавқеидан фойдаланиб, таъмагирлик қилаётганини намоян этади. Муайян маблағ ёки «совға», «хизмат» эвазига ўша ишни бажариб беради. У айнан мансабини суиистеъмол қилаётганида, жинойий ишга қўл урганида виждоши азобланмайди. Чунки унда умуминсоний кадриятларга асосланган муайян роядан келиб чиқадиган инсоф, имон шаклланмаган. Шаклланган бўлса-да, кейинчалик «ёғли» жойни эгаллагач, имон нафс ботқоғига чўкиб кетган. Имонсиз одам виждон, диёнат деган сифатлардан маҳрум. Унинг онги, ҳистуйғусида ҳайвонга хос бўлган фақат ўз ҳузур-ҳаловатини кўзлашдан боннка кадрият қолмайди. Бундай одамнинг «фалсафаси» оддий: қайси йўл, усул билан бўлса-да, яхши еб, яхши кийиниб, яхши яшаса бас. Ўғри, босқинчи, фохшишалар «фалсафаси»га ҳам порахўр, таъмагир назик бериб туради. Ўғри шундай мулоҳаза юритади. мана, порахўр танкилот, идора, ўқув даргоҳларида «қонуний» тарзда одамларни шилляпти. Ўзигина эмас, бола-чақаси ҳам ҳузур-ҳаловатда яшайпти. Туну қун

жафо чекиб меҳнат қилаётган одамларнинг эса қосаси оқармаяпти. Демак, ўғрилик қилмасдан яхши янаш мумкин эмас. Шу ишонч унинг онгига синггач, хистуйғуси ва қалбидан мустаҳкам ўрин олгач, бировларни қашатишдан, шафқатсизликдан роҳатланиш, завқланиш йўлига ўтиб олади.

Инсон зотига иснод келтирадиган қусурлар уруғи фақат қулай ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муҳитдагина ривожлана олади.

Ўз-ўзини ҳурмат қилиш кўп жихатдан шахснинг тақдирини белгиловчи ғоят муҳим хислатдир, чунки у инсонни камситадиган, ерга урадиган, хўрлайдиган ва шу билан унинг бошқа кишилар кўз ўнгида ўз кадр-қимматини йўқотишига сабаб бўладиган қилиқларга йўл қўймайдиган тўсикдир. Ўз иззат-ҳурматини билмасдан туриб маънавий бойликка етишиш, элда кадр-қиммат топишни тасаввур қилиш қийин. Кадр-қиммат инсонни энг юксакка кўтарадиган, унинг фаолиятига, бутун ишларига олижаноблик бағишлайдиган нарсадир.

Шахснинг шаъни ва кадр-қиммати инсонга туғилганидан бошлаб тегишли, ажралмас ва кўчириб бўлмайдиган номоддий наъмат бўлиб, инсоннинг маънавий дунёсини таърифлайди. Сиёсий-ҳуқуқий нуқтаи назардан фуқароларнинг шаъни ва кадр-қиммати, уларнинг ҳаёти ва соғлиги ёки шахсий эркинлиги сингари такрорланмайдиган бойликдир.

Шахснинг шаъни ва кадр-қимматини ҳимоялаш ҳуқуқининг эътироф этилиши инсон ҳуқуқлари соҳасида Ўзбекистон Республикаси сиёсатининг дунё стандартларига мос эканлигини билдиради.

Шаън — бу жамиятнинг шахсга баҳоси, жамият аъзоси сифатида фуқаро ижтимоий-маънавий хусусиятларининг ўлчовидир. Жамиятнинг шахсга берган баҳоси тўғридан-тўғри фуқаронинг ўзига боғлиқдир. Чунки, унинг шахси даблатга ва жамиятга, ўзини ўраб турган инсонларга муносабати ҳамда баъзи бир ҳаракатлари на

умумий фаолияти асосида шаклланади. Ҳар бир инсон ўзининг доимий бўлмаган ижтимоий баҳосига эга, chunkи шахснинг ижтимоий мавқеи ва мақоми унинг содир этган ҳаракатларига қараб ўзгариши мумкин. Яъни, одам, кимларнингдир тузоғига илиниб ёки ўз хагги-ҳаракатлари оқибатини англамаган ҳолда ўз шаънига ўзи доғ тушириб қўйиши ҳам мумкин. Ёки бўлмаса, аввал жамият, жамоа муаммоларига бефарқ, лоқайд шахс бунёдкор ғоялар таъсирида фаоллашиб, ўз ижтимоий мавқеи ва мақомини юксалтира олиш имкониятига эга.

Қадр-қиммат — ўзининг жамоа ва жамиятдаги ўрнига, шахсий хусусиятларига, қобилиятига, дунёқарашига қараб ўзини ўзи ички баҳолашдир. Шахснинг қадр-қиммати унинг жамиятдаги обрўсини тавсифловчи объектив инсоний сифатлар йиғиндисига асосланади. Булар: маълумоти ва билим савияси, жамиятда тутган ўрни, жамиятда умум эътироф этилган хулқ-атвор қоидаларига риоя қилиш даражаси, дунёқарани, ахлоқий кўнечмалари, маданияти ва ҳоказо.

Шахсий хусусиятларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан баҳолаш ҳар доим хусусий индивидуалдир. У жамоатчилик баҳоси билан тўғри келиши ёки келмаслиги ҳам мумкин. Шу билан бирга, шаън ҳам қадр-қиммат ва жамоатчилик баҳоси сифатида, ҳам ички шахсий баҳо сифатида ўзаро боғлиқ ҳодисалардир. Улар жамоатчилик ва шахс ўртасидаги маълум бир ижтимоий алоқани акс эттиради. Айнан шу нуқтаи назардан қараганда шаън ва қадр-қиммат катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлиб, унинг бузилмаслиги қонуни билан қўриқланади.

Айнан шу сабабга кўра одамнинг ўзини «кичкина киши», фақат буюрилган ишларни қилиши лозим, ҳамма муаммоларни унинг ўрнига давлат ҳал қилиб беради деб билиши ўта зарарли тушунчадир. Агар одам ўзини ўзи ҳурмат қилмаса, яхши кўрмаса, қадрламаса уни ҳеч ким қадрламайди. «Фақир киши панада» деб ётиб олганларни ўзга чакқонлар денсаб ўтадилар, агар у энгашиган

холда, фақат оёғи остига қараб бугунини тамидини тирикчилик қилаётган бўлса, бошқалар унга миниб олишлари мумкин. Бошини тик, қадрини баланд кўтарган, эркин, мустақил кишиларли баъзилар ёмон кўрсалар-да, улар билан барибир ҳисоблашишга мажбур бўладилар. Агар одам ўз ҳаётини фақат болқалар ихтиёрига ташлаб қўйса, ўз фаолиятининг мақсадига мувофиқлиги, ўз меҳнати билан муносиб турмуш шароитини яратиш мумкинлиги ҳақидаги тасаввур сўниб қолади...

Турли миллатлар маънавиятининг ўзига ҳослиги камалакдаги турли ранглар товланишига монанд бўлиб, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади. аммо инкор этмайди, бир сўз билан айтганда, маънавият элларни зидлаштирмайди. Умуминсоний қадриятларни бирор-бир алоҳида халқ яратмайди, бу қадриятларни ҳар бир халқ, ҳар бир элат ўз тарихий тажрибаси билан аста-секин шакллантириб боради ва ўзаро турлича муносабатлар жараёнида элатлар, миллатлар бир-бирини тушуниб. ўзаро маънавиятлардаги умумий жиҳатларни тадрижий англаб борадилар.

Маънавият доим миллий бўлади, шу билан бирга унда умуминсоний қадриятларга зид нарса ҳам бўлмайди, чунки ҳар бир миллатнинг мустақил маънавий дунёси, маънавий қиёфаси бир пайтнинг ўзида ички моҳиятига, ўзак томирларига кўра, ўзга халқлар маънавияти билан умумий жиҳатларга, бутун башариятни бирлаштириб турувчи муштарак унсурларга эга бўлади. Буни ўзбек телетомошабинлари корейс, турк, япон сериалларини томоша қилганларида ҳис этганлар.

Маънавиятимиздаги энг умуминсоний ғоялар ўзлигини ниҳоятда миллий тарзда намоён этади, улар ўзга миллат маънавияти унсурларидан нусха кўчириш шаклида намоён бўлмайди. Шу боисдан ҳам ёшларни миллий маънавият, фалсафий тафаккур билан қуроллантириш давр талабига айланиб бормоқда. Ҳозирги даврда миллий ҳавфсизликка ташқи таҳдид манбаи бўлмиш ҳар

қандай ракиб ва мухолиф билан баҳсга киришиш учун унинг қарашлари ва ғояси, фалсафасини кўпроқ билдишимиз, керак бўлса, унинг ўзидан ҳам пухтароқ эгаллашимиз лозим. Муайян кучларга, гуруҳларга, вайронкор ғояга қарши турмоқ учун унинг мақсадини, моҳиятини, энг муҳими, пайдо бўлиш сабабларини билмоғимиз даркор. Терроризм – сиёсий экстремизмнинг бешафқат куч ишлатиш йўлини ташлаган кўриқчиларидан бири эканлиги; у умумий ахлоқни рад этувчи нигилизм оқибатида юзага келиши ва яна бошқа қатор илмий талқинлар мавжуд. Ўзларини терроризм тадқиқотлари билан шугулланувчилар деб ҳисоблайдиган бир гуруҳ олимлар сиёсий экстремизм, яъни терроризмнинг асосий сабаблари – аҳолининг камбағаллиги, қашшоқлиги деган фикрда қатъий турадилар. Лекин бу омил асосий ва бош сабаб эмас.

Биринчидан, аҳолининг ўта қашшоқ қисми довм сиёсатдан йироқ бўлади, бинобари сиёсий экстремизм жиноятларига уни шерик қилиш бироз эриш кўринади. Қолаверса, қашшоқликдан, почорликдан тамомила тушкунликка тушган шахс кўлига қурол олиб ёки қўйнига бомба солиб, ўзи билан бирга ўнлаб мутлако бсайб инсонлар ҳаётига зомин бўлади, дейиш унчалик маънатикка мос келмайди.

Иккинчидан, агар шундай бўлса, нега қолоқ, қашшоқ, маданий тараққиёт даражаси ўзига хос минтақаларда (масалан, Австралия аборигенлари, Жанубий Африка бушменлари, Амазонка ҳиндулари ва бошқа кўплаб ўтроқ ёки кўчманчи камбағал қабилаларда) терроризм деган тушунчанинг ўзи йўқ?

Тадқиқотчиларнинг юқоридаги хулосаларини мутлако рад этиш ҳам унчалик тўғри эмас. Фақат унга аниқлик киритиб, шунинг қайд этиш мумкинлиги, террористик актларни амалга ошириш мақсадини кўзловчи гуруҳлар нгоаткор ижрочиларни кўпроқ қашшоқ, почор қатламлар орасидан излайдилар. Бу қатлам вакилларига кўпо-

рувчилик — камбағаллик ва қашшоқликнинг сабаб ва оқибатларини йўқ қилиш воситаси сифатида таърифланади. Уларни шунга ишонтирадилар. Зўр бериб амалга оширилган тарғибот-ташвиқот, рухий таъсир ва «бета раз» ҳиммат кўп ўтмай ўз самарасини беради. Оқибатда терроризм буюртмачилари ўз мақсадларига эришиб кетаверадилар. Ёлғон тарғибот тузоғига илинган ижрочилар эса кераксиз буюмдек улоктирилади ёхуд инсоннинг энг улуғ, энг асосий ҳуқуқи — яшаш ҳуқуқидан маҳрум эгилади.

Кейинги йилларда демократия хусусидаги гап-сўзлар, карашлар кенг қамровли тус олмоқда. Биз, албатта, Европани ҳам, Американи ҳам, Японияни ҳам маълум маънода тушунамиз, улар танлаган демократия йўлини ҳам ҳурмат қиламиз. Аммо шуни ҳам таъкидлаш жоизки, кимлардир четдан туриб бизга «катта оға»ликни даъво қилган ҳолда ўзларининг демократия моделини, бир пайтлар большевиклар қонли инқилобни экспорт қилишга урингани каби, бизда ҳам жорий этишга ҳаракат қилмоқдалар.

Биз уларнинг ўзига хос ҳаёт тарзи, ўзига хос карашлари, фалсафаси борлигини ва ҳар бирининг тарққиёт йўли ана шу қадриятларга асосланишини эсдан чиқармаслигимиз лозим. Шундай экан, нима сабабдан дунёнинг нариги бир чеккасида шаклланган, универсал модел сифатида мақталаётган демократия модели бошқа мамлакатда, жумладан Ота юртимизда зўравонлик билан ўрнатилиши керак?

Ўзларини диний ақидапарастлик ва терроризмга қарши курашаётган, дунёвий демократик тузум тарафдорлари деб намоён этиётган халқаро ташкилот ва жамғармалар, хорижий институтларнинг айрим вакиллари халқимизнинг миллий қадриятлари, урф-одатлари, ўй-хисллари, одоб-ахлоқи, ор-номусини ҳисобга олмайдилар. Баъзида эса бу қадриятларни Фарб демократиясига қарши қўйиб, ўзларини гўёки инсон ҳуқуқлари ҳимоя-

чиси қилиб кўрсатмоқчи бўладилар. Бизнинг ментали гетимиздан мутлақо беҳабар айрим хорижий ташкилотлар вакиллари «Маҳалла давлатнинг тазйиқ кўрсатувчи идорасига айланаяпти» дея аюҳаннос солмоқдалар. Улар фикрича, эр-хотин ўртасида тушунмовчилик, жанжаллар масалалар кўтарилганда, уларнинг дарҳол судга эмас, маҳаллага мурожаат этиши «инсон ҳуқуқлари бузилиши» эмиш.

Маҳалла асли минглаб йиллик тарихга эга бўлган демократия дарсхонасидир. Бу ерда ҳамма кимнинг ким эканлигини кўриб, билиб туради. Маҳалла жамиятда алоҳида тарбиявий аҳамиятга молик маскан. У инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатади ва шу руҳда тарбиялайди. Шу боис, ўзбек фарзанди дастлабки жамият тарбиясини айнан маҳалладан олади. Унинг тафаккури кўлчилик ичида, кўни-кўшиларнинг яхши-ёмон кунларда бирга бўлиши орқали шаклланади. Ўзидан катталарнинг муомаласи, юриш-туриши, одоб-ахлоқи, ўзаро оқибатига қараб ҳаракат қилиб берилади. Маҳалла оғиримизда тонг сахардан кўчаларга сув сечилиши, таниш-танимаслигидан қатъи назар, одамларнинг бир-бирига эзгу тилак билан салом бериши, оқсоқолларнинг ёшлар умрига барака тилаб дуо қилишининг ўзи қатъи тарбия мактабидир. Айнан маҳалла, ўзини-ўзи бошқариш органлари орқали биз ҳуқуқий демократик жамият сари одимламоқдамиз. Бизнинг қонунлар билан бирга халқимизда қалб кўзи билан кўриладиган, миллат руҳиятига сингиб сайқал топган, ёзилмаган — одағ ҳуқуқига асосланган турмуш қондаларимиз ҳам мавжуд. Уларга кўра, оилавий тушунмовчиликлар дарҳол эл орасида дастурхон қилинмайди, эр хотиннинг, хотин эса эрнинг устидан нинҳона ариза ёзиб судма-суд чопмайди. Модомики, бу оила ҳолатидан айнан маҳалладагилар яхшироқ хабардор экан, энг муҳими, уларнинг муқаддас никоҳига шу кишилар гувоҳ бўлган экан, пайдо бўлаётган жанжал

нинг олдини олишга маҳалла кўмаги тўғрироқ ва самаралироқ бўлади.

Демократияни «тушуниш»нинг яна бир кўринишига эътибор қаратсак. Марказий Осиё давлатлари орасида сўров ўтказган бир хорижий ташкилот Ўзбекистонда аёллар ҳуқуқи поймол қилинмоқда, деган хулосага келган. Энди «текширувчи»ларнинг бундай хулосага келишига асос бўлган саволларга бир назар солсак: «Оила катталари сизнинг калта кўйлак кийишингизга қаршилиқ қилишадими?», «Кечкурун истаган пайтда уйдан чиқиб кетишингиз мумкинми?», «Яхши кўриб қолган йигитингизни уйга бошлаб кела оласизми?» Энди «дўппини бошдан олиб» бир ўйлаб кўрсак: чинакам ўзбек қиз-жувонлари бу саволларга қандай жавоб берадилар? Қандай жавоб берсалар, уларнинг эркинлиги намоён бўлади-ю, қандай жавоблари уларнинг «ҳуқуқсиз» деб эълон қилинишига асос бўлади?

Ўзбекистон Қаҳрамони Озод Шарафиддиновнинг сўзи ибратли: «Оила инсоннинг ҳамма сирини синоатларини ўзида мужассамлаган олтин сандиқ, уни бахт фабрикаси деб атаса ҳам бўлади ва хусусан, инсоннинг қайғу аламлари, дарду хасратлари, кўз ёшлари ҳам оиладан бошланади. Шунинг учун ҳам оилани, куёвни ҳам, келинни ҳам инсон қилиб тарбиялайдиган бетимсол мактаб ҳисоблайман. Унинг китобларини тинимсиз ўқиш, сабоқларидан ибрат олиш нақадар мароқли. Дунёнинг баъзи мамлакатларида одамлар, жамиятнинг маънавий-ахлоқий жиҳатдан емирилиб бораётганини кузатиб турибмиз».

Ўйлаб Фарб мамлакатларида бир жинсли никоҳларга йўл очилган, бола ўрнига кучук кучоқлаб юрилади, кўчаларда қиш-яланғоч юришдан истиҳола қилинмайди, хотин хоҳлаган пайтда жазмани таклифига кўра эрининг паттасини қўлига тутқазиб қўя олади ва хоказо. Булар уларнинг қадриятлари. Демак, ўзларича ўзбек аёллари ҳуқуқлари химоячиси бўлишни даъво қилаётган

кимсалар фақат ва фақат ўз тушунчаларидан келиб чиқиб бу масалага ёнданадилар ва кутилмаганда юқоридаги каби «кашфиёт»ларни топадилар.

Бизнинг бир боламизга етти маҳалла ота-оналик қилиши бирортамизга малол келмайди, келинимиз ахлоқи учун қўни-қўшни ҳам ўзини жавобгар ҳис қилишини фақат яхшилик аломати деб биламиз. Фарзандлари мизнинг ножўя қадамидан қўшнимиз бизни вақтида огоҳлантирса, унга фақат раҳмат айтамиз. Маҳалла ва оила биз учун муқаллас кадриятлар ҳисобланади. Ёш авлодни ҳаётга йўллаш, улар учун муайян бошланғич нуқта – старт позициясини яратиб беришга нисбатан муносабат турли этносларда турличадир. Фарбнинг айрим халқлари менталитетида фарзандлар вояга етгач, ота-онаси, оиласини ташлаб, фақат ўз кучи билан мустақил оёққа туриш учун уйни тарк этиши одатий ҳол ҳисобланади. Ўзи ҳам оила қуриб, фарзанд кўриб, уни катта қилгач – боласи ҳам авлодлар ворислигига чек қўйиб, оиласини тарк этади. Ёш удуғ ота-онасини қариялар уйига топшириб юбориш ҳам уяғ ҳисобланмайди.

Ўзбекларда ёшлар учун жуда юқори старт позицияси яратиб, катта ҳаётга йўлланади. Уйланаётган йигитга камида 1-2 хонали уй, турмушга чиқаётган қизга мебел жиҳозлари ва уй анжомлари тақдим этилади. Икки ёш фарзандли бўлгач, ўз навбатида, эстафетани қабул қилиб, кейинги авлодни, яъни ўз болаларини ҳаётга тайёрлай бошлайдилар. Ушбу миллий кадрият оилавий муносабатларда ҳам вужудга келиши мумкин бўлган бетоғалашув жараёнини бартараф этади, авлодлар ворислиги учун замин яратади. Айни пайтда, бу кадрият, ёшлардаги боқимандалик, беғамлик, ўз ҳаёти учун масъулиятни фақат катталарга топшириб қўйиш каби иллатларни инкор этади, ўз келажагини ўз қўли билан яратишга иштиёкни рағбатлантиради.

Биз Фарбга ўз кадриятларимизни тикиштираётганимиз йўқ. Шунга қарамай, юртимиздаги ҳақиқий вазият билан танишгач, маҳалла ва оила сингари кадриятларимизга ҳавас ва ҳайрат билан қараётганлари ҳам анчагина. Жаҳон Олимпия кўмитаси раиси Жак Роже фикрига эътибор қаратсак, ҳамма нарса ойдинлашади: «Очиғи, сизга ҳавас билан қараймиз. Чунки сизнинг ингиладиган порлоқ келажагингиз бор. Афсуски, аксарият Фарб ва океан ортидаги мамлакатларнинг келажаги йўқ. У ерларда аҳолининг 70-80 фоизини кексалар ташкил қилади. Бари айб ўзимизда... Сизларда бўлса аксинча – туғилиш, кўнайиш кўп. Сизлар эртанги кун умиди билан яшайсизлар. Фарзандларингиз соғлигини ўйлаб, уч босқичли спорт мусобақалари тизимини яратганингиз ҳам худди шу – келажак тўғрисидаги орзу-ўйларингиз ифодаси». Германиялик профессор Л.Левитин эса шундай ёзади: «Сизлар ўз маънавий маданиятингиз, турмуш тарзингиз Фарб мамлакатларига нисбатан устун эканлигини кўпинча билмайсизлар. Бошқа юртдан келганлар буни дарҳол сезиб, қалбдан хурсанд бўлишади. Фарб одами ўзини якка-ёлғиз ҳис этади. Ўзбеклардаги ўзаро ҳамкорлик, ҳамжиҳатлик ўзаро ёрдам руҳи, одамлараро мулоқот маданияти, маҳалладаги меҳроқибатлилиқ ва бошқа шу каби фазилатлар бошқа халқларда йўқ ёки кам учрайдиган ҳодиса. Агар ўзбек якка-ёлғизликни ёқтирганда ҳам тарихан таркиб топган анъаналар бунга йўқ қўймайди». Яна бир мисол келтирсак, ортиқчалиқ қилмаса керак.

Европалик тadbиркор Ўзбекистонда 3-4 йил муқим яшаб, тижорат қилибди. Сафари қариб, кетар вақти етганда камгап, ғамгин бўлиб қолибди. Босини сўрашса, ишдамай, бош чайқар эмиш. Охири «кетар жафоси»га бағишлаб, ош қилишибди. Зарбоф тўн кийдиришибди. Ана шунда жаноб Байдл ўзбек ҳамкорларига ёрилибди:

«Шу найтгача яхши пул топдим. Ўғлимга ёрдам қилиб келдим. Ватанимга қайтиб боргач, нафақага

чиксам, аввалгидек пул топа олмайман... Хеч кимга кераксиз предметга айланаман. Ўлсам, ўғлим билмайди. Билганда ҳам хафа бўлмайди.

Тўрт йил Ўзбекистонда яшадим. Қишлоқ, маҳалла ларда бўлдим. Ўзбекларнинг турмуши ҳақиқий, инсоний турмуш экан. Европада кексайганинда бебахтлиқ, хорлик бошланади. Ўзбекларда эса ҳаёт гаптини сурини бошланар экан.

Жисмим Фарбга кетаётир. Кўнглим Ўзбекистонда қолаётир», дебди намланган кўзларини жовдиратиб.

Бу не ҳол?

Бу — 61 ёшли инсоннинг, одамгарчилик маконидаги Ватани — худбинлик худудига қайтаётган кишининг видолашуви эмасми?

Бу — биз учун одатий, аммо Фарбда тошилмайдиган асл ўзбек турмушига бир европаликнинг таъзими эмасми?..

Инсон маънавиятига таҳдидлар ва улардан ўзини оқли ҳимоя қилиш кўникмалари таълим-тарбия, бола момолар ўғити, ота-оналар ибрати, эзгулик ва ёвузликни ажрата билиш жараёнида шакллана боради.

Буёқ маърифатпарвар Абдулла Авлонийнинг «Тарбия биз учун ё ҳаёт — ё мамот, ё нажот — ё халокат, ё саодат — ё фалокат масаласидир» деган фикри ХХI аср ибтидосида ҳам ўз долзарблигини саклаб турибди. Чунки таълим-тарбия — ош маҳсули, лекин айни вақтда ошг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш орқалигина ошги ўзгартириш мумкин. Таълим ва тарбия ўзаро узвий боғлиқ шарқона тушунчалардир. Таълимни тарбиядан, тарбияни эса таълимдан ажратиб бўлмайди. Шўро давридаги таълим-тарбия тизимининг эшг номақбул томони шундан иборат эдики, ўқувчи ва талабаларни мустақил ва эркин фикрлашга йўл қўймаслик, битирувчиларнинг билимига қараб эмас, аввало, уларнинг коммунистик ғояларга садоқатини

хисобга олиб баҳолаш тасоифли асосий ўринни эгалларди. Кўнчилик ҳақиқий билим ёки малака орттирини максатида эмас, амал-тақал қилиб дипломли бўлиб олиш илмижда техникум ёки институтларга кирарди. Бу тузумдан қолган мерос ичида шунга ўхшаш салбий асоратлар, афсуски, ҳозир ҳам сезилиб турибди.

Ҳар қандай одам ҳам ўсмирлик чоғида, эндигина вояга етиб келаётган даврида жамиятда ўзининг муносиб ўринни топини керак. Акс ҳолда бу нарса нохуш оқибатларга, баъзан эса оғир фожеаларга, ҳатто ижтимоий ларзаларга ҳам сабаб бўлади. Ёш йигит-қизларнинг ишда, турмушда, оила ва жамоат орасида ўз ўринни тополмаслик ҳолатлари уларнинг жамиятда ўз кадрини йўқотишига олиб келади. Ўз кадрига, ўз шаънига эга бўлмаган инсон ҳаётда кўп тўсиқларга дучор бўлади, беқарор ва салбий таъсирларга тез берилади, унинг шахс сифатидаги емирилиши ҳам тез кечади. Бугунги ҳаёт шиддати, воқеалар ривожини шу қадар жўшқинки, биз маънавият ва мафкура борасида қанчалик муҳим ва зарур ишларни амалга ошираётган бўлсак-да, баъзи ўринларда, афсуски, кеч қоляшимиз.

Тахлиллар шуни кўрсатмоқдаки, кейинги йилларда айрим ёшларда миллатга, Ватанга фойда келтиришни ўйлаш, истиклолни мустаҳкамлашда фойдали инсон бўлиб етишиш ҳисси махсус, илмий асосда шакллантирилмаганлиги туфайли худбинлик, енгил йўллар орқали тўқис ҳаётга интилиш каби ҳолатлар намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, айрим фуқаролар орасида маънавий чекланганлик, дунёқараошнинг торлиги, миллий одоб меъёрларига риоя қилмаслик, сўз ва иш орасидаги тафовут, миллий гуруҳнинг сустлиги каби нохуш ҳолатлар учраб туради. Уларнинг айримлари «ўзимизники» бўлса, баъзилари хориждан суқилиб кираётган худбинлик ғоялари тәрғиботи оқибатидир.

Ҳозирги пайтда инсоният ҳаётига катта хавф тугдираётган халқаро терроризм, диний экстремизм, наркоти-

агрессия ва СПИД сингари офатларни кўпчилик яхши биледи. Лекин бугунги кунда ҳамма ҳам билавермайди, ошкора кўзга ташланмайдиган, маънавий ҳаётимизни издан чиқаришга қаратилган жиддий хатарлар ҳам борки, hozирок уларнинг олдини олмасак кейин кеч бўлади. Булар Фарб оламида кенг тарқалган эгоцентризм ва эркинлик ниқобидаги ахлоқсизлик фалсафасидир. Эгоцентризм худбинликнинг бир кўриниши бўлиб, фақат ўзини, ўз манфаатларини ўйлаб яшаш, бошқа ҳеч нарсани тан олмасликни билдиради. Инсониятга етказадиган зарари нуқтани назаридан бу иллат жаҳолат ва ақиданарастликдан асло қолишмайди.

Бизнинг ўзлигимизда, ўзбеклигимизда қадим замонлардан буён эгоцентризмга, худбинликка қарши қуран куроли бор. Бу – жамоавийлик. Кўпдан айрилмай яшаш. Яхши-ёмон кунда кўпга суяниш.

Миллий мафкураининг асосий ғояларидан бири – ижтимоий ҳамкорлик – азалий бойлигимиз. Лекин ҳар қандай қурол, асбоб ишлатилган таъдирдагина, фойда келтира бошлайди. Агар кетмон ёки ўроқ ишлатилмай, оғборхонада ётаверса, занглайди, ишга яроқсиз бўлиб қолади. У ҳолда биз бармоқларимиз, қўлимиз билан ерни қовлашга, бегона ўтга юлишга мажбур бўламиз. Бундай ишлардан қўли чиқиб қолган қўл қолаб, яраланиб яна иш орттиради. Демак, дастгоҳ, машина, ер, компьютер... ишлатилсагина эгасига қўмаклаша олади. Кетмонни пулга олганмиз, уни ишлатмасак, табиийки, зарар кўрамиз. Ҳаётимиздаги жамоавийликнинг яхшилиги, фойдаси ҳақида гапириб, унга амал қилинмаса ҳам зарар кўрилади. Масалан, ёшлар тарбиясида. «Тарбия – ҳамманинг иши», деймиз. Аввало, ҳар бир онгли ўзбекистонлик ўз оиласидаги тарбия иши учун ўзи масъул. Ундан кейин кўшнилари, маҳалла, кўча-кўйдаги таниш-н таниш болалар хулқи учун ҳам жамоавий бурчга эга.

Биз бегона боланинг яхши ишини кўриб макта-
масак, ёмон қилиғини кўриб, тергаб тузатмасак, бошқа-
ларнинг ҳам бизнинг ўғил-қизимиз, неварамиз билан
иши бўлмайди. «Менга нима?» деб ўтиб кетаверади.
Демак, биз юргимиздаги ҳар бир боланинг хулқи учун
жавобгармиз. Эзгулик ва ёвузликнинг азалий, абадий
курашида қайси томон енгиғини, пировард натижада,
илмга асосланган тарғибот ва ташвиқот ҳал қилади.

МАФКУРАВИЙ СИЁСАТ, ИММУНИТЕТ ВА ПРОФИЛАКТИКА

Муайян ғоявий қарашлар тизимини одамлар онгига
сингдириш, зарарли маънавий-мафкуравий таъсирлар,
турли шаклдаги таъйиқларнинг олдини олишга қаратил-
ган услуб ва воситалар ҳамда уларни ишлаб чиқиш,
тартибга солиш ва бошқариш билан боғлиқ фаолият
маъмуи мафкуравий сиёсат деб аталади.

Мафкуравий сиёсатни ғоявий вазифаларни амалга
ошириш учун бўлган ҳаракат тарзида ҳам тушуниш мум-
кин. Бу вазифалар муайян мамлакат ёки халқнинг дунё
ҳамжамиятида тутган ўрни, нуфузи, халқаро иқтисодий,
сиёсий ва дипломатик алоқалардаги мавқеи, таракқиёт
даражаси каби қатор кўрсаткичлардан келиб чиқади.
Масалан, мустақил Ўзбекистон шароитида миллий истик-
лол ғоясини яратиш орқали миллий хавфсизликни
таъминлаш ва мустаҳкамлаш масаласи ғоят долзарб
муаммолар қаторига киради.

Одатда, ички ҳамда ташқи мафкуравий сиёсат бир-
биридан фарқланади. Ички мафкуравий сиёсат мамлакат,
халқнинг ўз олдига қўйган стратегик мақсадларидан
келиб чиқиб, таракқиётнинг янги бир босқичига кўтари-
лиши учун фуқароларни сафарбар қилиш вазифасини
ўтайди.

Ташқи мафкуравий сиёсат, ўз халқи ва мамлакатининг халқаро майдондаги нуфузини мустаҳкамлаш, мустақил тараққиётнинг халқаро муносабатлар билан боғлиқ жиҳатларини таъминлаш ҳамда бегона ғояларнинг таъсиридан ҳимоя қилишга қаратилган бўлади.

Мафкуравий сиёсат самарадорлиги унинг қандай воситалар, усуллар ва шаклларда юритилишига боғлиқ. Бу ўринда ижтимоий тараққиётдаги турли гуруҳлар ва қатламларнинг манфаатлари ҳисобга олиниши муҳим аҳамиятга эгадир. Мафкуравий таъсир ўтказиш йўллари омма учун қанчалик яқин, тушунарли ва табиий бўлса, ижтимоий-гуманитар фаоллар югуқларига таяшган ҳолда ташкил этилса, мафкуравий сиёсат шунчалик самарали бўлади.

Бизга таҳдид солаётган ёт, вайронкор ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантириш вазифаси бугунги кунда ғоят долзарб аҳамият касб этмоқда. Шахс, ижтимоий гуруҳ, миллат, жамиятнинг турли зарарли ғоявий таъсирлардан ҳимояга олишга килувчи тизим мафкуравий иммунитет деб аталади. Аслида иммунитет тиббиётга дахлдор тушунча бўлиб, у организмнинг доимий очки муайянлигини сақлашга, турли ташқи таъсирлардан, инфекциялардан ҳимоя қилишга қодир бўлган реакциялар мажмуини ифодалайди. Сода қилиб айтганда, иммунитет – организмнинг ўз-ўзини турли касалликлардан ҳимоя қила олиш қобилиятидир.

Мафкуравий иммунитетни ўзига ҳос хусусиятлари билан қуйидагиларга ажратиш мумкин. Биришидан, инсоннинг умумий иммунитет тизими туғма бўлса, мафкуравий иммунитет шакллантириб борилади. Иккинчидан, у ҳар бир авлод учун алоҳида хусусиятга эга бўлади. Учинчидан, иммунитет тизими шакллантирилган тақдирдагина жамиятда мафкуравий дахлсизлик таъминланади.

Мафкуравий иммунитет тизимининг асосий ва биринчи элементи, бу билимдир. Аммо, билимларнинг ҳам тури кўп. Масалан, иркчилик, коммунизм, фашизм,

терроризм мафкураси тарафдорлари ҳам муайян «билим» ларга асосландилар. Шундай экан, мафкуравий иммунитет тизимидаги билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ ақс эттириши, инсон маънавиятининг бойиши, халқ ва жамият тараққиётига хизмат қилиши лозим.

Мафкуравий иммунитет тизимининг иккинчи асосий элементи ана шундай илғор билимлар замирида шаклланидиган баҳолар, кадриятлар тизимидир. Кадриятлар тизими эса мафкуравий иммунитетнинг имкониятларини белгилаб беради ҳамда вайронкор ғоялар йўлида мустаҳкам қалқон сифатида хизмат қилади.

Аmmo, билимлар ва кадриятлар тизимининг ўзи мафкуравий иммунитетнинг моҳиятини тўлиқ ифода эта олмайди. Чунки бу икки элемент мафкуравий иммунитетнинг учинчи муҳим омили, яъни ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалардаги мақсадлар тизими билан чамбарчас боғлиқ. Ана шундай аниқ мақсадлар тизими бўлмаса инсон, миллат ва жамият, гоҳ ошқора, гоҳ шиҳона шаклдаги ғоявий тазйикларга бардош бера олмай қолади.

Жамиятга ёт, бегона ғоялар бирданга кира олмайди. Улар, аввало, миллат азалдан ишониб келган мерос, кадриятларга ишонч, умилни сўндиришга уринадилар. Бунинг учун миллий кадриятлар ёмонланиб, обрўсизлантирилади. Нагизжада, мафкуравий иммунитетни синдиришнинг биринчи босқичи амалга ошади – миллат аждодлари, ўзи ишониб келган ғоялар, кадриятларга бефарқ муносабатда бўла бошлайди. Азалий кадриятларга амал қилинмай қўйилади, одамларда бундайларга нисбатан лоқайд муносабат шаклланади, замонавийлик ниқобини кийиб олган бундай кимсалар хатто маъқулланади ҳам. Кадрсизланган ғоялар эса ахамиятсиз парсаларга айланиб қолади. Ғоявий ганимлар бўшлиқни шу услубда яратиб, очиб оладилар.

Ғоявий бұшлиқ очиб олишгач, энди унинг ўрнини ўз ғояси билан тўлдирши ниятида бегона кадриятлар жозибали қилиб тасвирланади. Бузғунчи ғояга хос «янгилик» ва у бераётган ваъдалар одамлар қулоғи ва кўзи орқали онг ва қалбга кира бошлайди. Мафкуравий бұшлиқ шундай тўлдирилади. Агар инсоннинг қалби ва онги заҳарланса, кейин уни аввалги соғлом ҳолатига қайтариши осон бўлмайди.

Шу сабабдан ҳам жамият, ундаги тоифалар ва қатламлар оқида содир бўладиган ғоясизлик, вакуум ҳолати, яъни ғоявий бұшлиққа йўл қўйилмаслиги даркор. Муайян ақидалар, фикр ва ғоялар замон ганкидига учраганда ёки янги пайдо бўлган ижтимоий-сиёсий кучлар томонидан инкор этилганида, давр талабига жавоб берадиган ғоялар тўла шаклланиб улгурмаган ҳолларда жамиятда ғоявий бұшлиқ вужудга келади. Ғоявий бұшлиқнинг юзага келиши чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-психологик муаммо ва жараёнлар билан боғлиқ. Сўзганда, янги ғоялар турлича тасвир кучига эга бўлади. Айрим гуруҳлар уларни жуда тез қабул қилади, баъзи тоифаларнинг аввалги мафкуравий ақидалардан юз ўгириши ва янги ғояларни қабул қилиши эса, қийин кечади.

Ғоявий бұшлиқ пайдо бўлишининг яна бир манбаи — жамиятда бу соҳадаги тарбиянинг етарли эмаслиги, мафкуравий жараёнларнинг ўз ҳолига ташлаб қўйилганлиги ҳам бўлиши мумкин. Агар давлат ёки миллат, ижтимоий гуруҳ ёки қатлам ўз манфаатларини, мақсадларини аниқ-равшан ифода этадиган ғояларни кишилар, айлиқса, ёш авлод онги, қалбига мунтазам равишда сингдириб борилмаса, ғоявий бұшлиқ пайдо бўлади. ишонч-эътиқод сусаяди, мафкуравий таҳдидлар кучаяди.

Ғоявий бұшлиқ, имонсизлик ҳар қандай жамиятга жиддий хавф солади. Агар ғоявий бұшлиқ пайдо бўлса, сўзсиз унинг ўрнини шу халқнинг табиатига бегона турли хил вайронкор ғоялар эгаллаб олиши ва ўз таъси-

рини ўтказиши муқаррар. Шу боис ўз келажагини ўйлаган ҳар бир давлат ва жамият ғоявий бўшлиқ пайдо бўлишига йўл қўймаслик, эскирган ақидалар ва бегона қарашларни инкор этиш билан бирга, илгор фикрлар, улғувор орзу ва мақсадларни одамлар онги ва калбига сингдиришга ҳаракат қилади.

Миллий истиқлол мафқураси ғоявий бўшлиққа йўл қўймайди, маънавий ҳаётни бутун халқ ва ҳар бир фуқаро манфаатига мос келадиган юксак ва жозибали ғоялар билан бойитади. Бу ўз навбатида, фуқароларда эртаги кунга ишонч ва келажакка умид ҳиссини мустаҳкамлайди.

Шу боисдан ҳам бутун ғоявий тарбия тизимини камраб олган ғоявий-тарбиявий, маънавий-мафқуравий ишлар мажмуи – мафқуравий профилактика доимий эътиборни талаб қилади. Мафқуравий профилактика ғоявий бўшлиқни тугатиш, мафқуравий парокандаликнинг олдини олиш ёки бирор-бир ҳудуд, қатлам, гуруҳни ёт ва зарарли ғоялар таъсиридан халос қилиш мақсадида амалга оширилади. Бунда ғоявий таъсирнинг хилма-хил усул ва йўлларида фойдаланиш, турли воситаларни қўллаш лозим бўлади.

Мафқуравий профилактика тезкор ва қисқа суръатларда ёки аста-секин, босқичма-босқич амалга оширилиши мумкин. Биринчи ҳолатда зудлик билан чоратадбирлар қўллаш зарур бўлса, иккинчи ҳолда доимий ва собитқадамлик билан фаолият кўрсатиш ижобий натижаларга олиб келади.

Мафқуравий иммунитет тизимини шакллантиришда ҳам мафқуравий профилактика долзарб аҳамият касб этади. Зеро, у моҳиятан, ёт ғоялар кириб келишининг олдини олиш ва уларни бартараф этишга қаратилган чора-тадбирларга таянади.

Таълим-тарбия ва тарғибот-ташвиқот тизими мафқуравий профилактикани амалга оширишга ёрдам беради. Соғлом мафқуранини омма онги ва калбига сингдиришга

хизмат киладиган оила, мактаб, маҳалла, давлат ва жамоат ташкилотлари сингари ижтимоий тузилмалар мафкуравий профилактика жараёнида ўта муҳим роль ўйнайдилар.

Шунингдек, Ватан, эл манфаатлари, дўстлик ва ижтимоий ҳамкорлик, ўзаро ҳурмат ва бағрикенгликни тарғиб-ташвиқ этувчи эртақлару дostonлар, қўшиқлару рақслар, турли кўриниш ва мазмундаги маънавий-маърифий тадбирлар мафкуравий профилактикани амалга ошириш шакллари ҳисобланади.

Юқорида қайд этилганидек, Ғарб оламида кенг тарқалган эгоцентризм ва эркинлик никобидаги ахлоқсизлик фалсафаси ошқора кўзга ташланмайдиган, лекин маънавий ҳаётимизни издан чиқаришга қаратилган жиддий хатарлардан биридир. Тобора кенгайиб, ўз шаклини ўзгартириб бораётган ғарбона ахлоқсизликни аксарият ёш ва тажрибасиз ёшлар «европача маданият» ва «эркинлик» сифатида қабул қилиб, алданиб қолишлари мумкин. Ушбу муаммо хусусида 1919 йилдаёқ Фитрат шундай ёзганди: «Уларнинг тилаклари бизга маданият бериб, бизда маориф тарқатиш, бизни тараққий эттириш эмас, ... бизнинг ахлоқимизни бузмок, бизнинг соғлигимизни хароб этмок ва уруғимизни қуритиб, бизни ишдан чиқармок ва қўлларига мухтож қилиб қўймоқдир».

Бегона ўтлар юлиб ташланмаса, шолли кўкармайди, ҳосил бермайди. Ўз вақтида «ўток» қилинмаса, инсон онгининг тилсимланган сирхоналарида сақланаётган ибтидоий инстинктлар ва санамга айлантирилаётган садизмга мойиллик кайфиятлари бартараф этилмаса, инсониятга қарши қаратилган жинойт даҳанаки хавф-хатардан расман қондага айланиб қолиши ҳам мумкин. Айни чоғда миллий ахлоқ-одоб, кўникма, стратегик идеалларга мутлақо йт бўлган ва ҳар куни муваффақиятли равишда тарғиб қилинаётган «бозор маърифати», «янгича ту муш тарзи», афсуски, турли воситалар оркали одамлар

онига сингдирилмоқда. Мутахассислар ўтказган тажрибаларга кўра, ҳатто ўйинчоқ қурол-яроғни ўйнаб вояга етган болакайнинг руҳий олами жанжалкашлик, жиззакilik, гажовузкорлик жиҳатлари билан яққол ажралиб турар экан. Кўпинча баъзи ота-оналар ўзлари билиб-билмасдан болаларни ёшлик чоғидан зўравонликка иштиёқ руҳида «тарбиялаб» қўядилар. Ва вақти-соати келгач, уларнинг ўзлари биринчи навбатда, тажовузкор, худбин «бало» зарбасига дуч келадилар. Бу ҳолатни, фожеани исботловчи ўнлаб мисолларни ўзингиз ҳам келтира olasиз.

Шўро адабиётининг муҳим вазифаларидан бири — ўсмир-ёшларни қахрамонлик, ватанпарварлик руҳида, социализмнинг ашаддий душманларига нисбатан мурасиз ва шафқатсиз бўлиш руҳида тарбиялашдан иборат эди. Хўш, фарқ нимада? Аслини олганда, ҳеч қандай фарқ йўқ. Устига қандай мураббо суртиб тортиқ қилинишидан қатъи назар, тарбия қотиллик асосида қурилган бўлса, охир-оқибат ўзини ва ўзгаларни ўлдирадиган камикадзегга эга бўламиз холос.

Шу боисдан ҳам замонамизнинг буюк адиби Чингиз Айтматов инсоният устига бостириб келаётган замоннинг бадбин башараси тўғрисида гапириб: «Хар бир оила ўз фарзандларини хар қандай мафкуравий тажовузкорликдан ҳимоя қилишга тайёр бўлиши керак»лиги хусусида огоҳлантирган эди.

Назаримда, табиатни қандай қилиб асраш, очликдан, урушлардан, техникавий тараққиёт келтириб чиқарадиган қулфатлардан ҳимояланиш тўғрисида бош қотиришдан аввал маънавий маънода инсон қандай қилиб инсон бўлиб қолажагини, нафақат ақл-идрокли мавжудот шаклида, шу билан бирга хис этадиган, виждонли инсон қандай бўлиши кераклигини билмоғимиз лозим. Маълум даражада ҳайвонларнинг ҳам ақли бор. Виждон ва хис-туйғу эса фақат инсонга хос хусусиятдир.

Кишининг комил саодатга эришмоғи учун аввало халқ фаровон бўлмоғи даркор. Халқ фаровон бўлмоғи учун оила бахтли бўлмоғи шарф. Оила бахтли бўлмоғи учун кишининг ўзида эзгулик бўлмоғи лозим. Кишида эзгулик бўлмоғи учун унинг қалби тоза бўлмоғи зарур. Чунки инсоннинг хазинаси унинг ўз қалбидадир. Қалбнинг покизалити учун тўғри, ақлли, хикматли фикрлар даркор. Ақлли фикрлар учун юқори даражадаги билим керак. Юқори даражадаги билимга етишмоқ учун одам ўзини ўзи ўқишга ўргатмоғи лозим.

Дунёдаги барча нарсалар ўзининг илҳизи, сабаби ва оқибатига эга, барча ишларнинг ибтидоси ва натижаси мавжуддир. Мана шу бошланиш ва якунланиш оралигида нималар биринчи даражали муҳим, қайси бири охириги даражани ташкил этади — буни англаб етиш инсон эгаллаган билимнинг маъзани белгилайди. Кишининг комиллик сари кадам қўйиши барча нарсаларнинг ибтидосидир. Агар унинг илм дарахти илҳизин бефарқлик билан ўқиб ўтказиб бўлса, мана шу дунёдаги барча нарсаларнинг маънавий мақсадини аниқ белгилаб олгач, бошқа майда-чуйда ниҳат ва умидларин четга суриб, хотирясамлик ва саботга етишади. Осойишталик ва саботга етган киши маълум бир нарса, муаммо хусусида тиник фикр ёритмаси мумкин. Маълум бир нора хусусида тиник фикрлай олгач ўз мақсадини аниқлаган тарғибоччилик тингловчилар оғзи ва қалбига таъсир этиб, мақсадига эриша олади.

Ўзликни англашнинг поғоналари бор. Шахснинг ўзликни англаши унинг ўз инсонлик моҳиятини англай бориши билан белгиланади. Инсон моддий вужуд экан, аввало, ўзининг моддий мақонсиз мавжуд бўла олмаслигини англаб етса ва унга нисбатан қўнғида масъулият ўйғонса, ушбу масъулият маънавий деб аталмиш қувватга дастлабки туганувни ҳосил қилади. Одамни Шахсга айлантирувчи маънавий камолетнинг биринчи поғонаси шудир.

Инсон ўз моддий мавжудлигини умр бўйи, узлуксиз таъминлаб боришга мажбур, бусиз у ўзга ҳеч қандай вазифани бажара олиш имконини топмайди. Авлодлар ворислигини таъминлаш ҳам инсон бўйидаги қарздор.

Маълумки, бу икки эҳтиёж бошқа жонзотларда — ўсимлик ва ҳайвонларда ҳам мавжуд. Улар ҳам ўз моддий мавжудлигини таъминлаб, ўзидан кейин насл қолдиришга уринадилар. Лекин ҳайвон топганини ейди. Унинг учун «ўзга ҳаққига хиёнат», «ҳалол» ва «ҳаром» тушунчалари йўқ. Ўзлигини англаб етган инсон эса ҳалол меҳнат билан ризқу рўз яратади. У хоҳ деҳқон, хоҳ касиб, хоҳ тижоратчи-тадбиркор бўлсин, тирикчилик йўлида уринар экан, бир ўзи ва оиласигагина эмас, бутун жамият, ўзи санган инсонларга манфаат келтиради. Агар ҳар бир ҳайвон юти ўзи учун буюрилган доирада кўкатлар ёки ўзга жониворларни тўтуб ю, ўз нафсини қондиради, инсон биринчи навбатида, яна ҳам унинг у ер ҳайдаб, шундан тўғри натижа оқибатларидан ҳиссиётларини, аҳволинини, ҳаётини, биринчи навбатида ҳис қилади. Агар инсон ушбу энг биринчи ҳолатдагина юксак маънига мувофиқ бажармаса, фақат ўз роҳатини ўйлаб, ҳар қандай йўл билан бўлсин, нафсини қондириш пайида бўлса, у тезда ҳайвондан ҳам тубанлашиб кетини ҳеч гап эмас.

Ҳайвонот ва вазирот оламида ҳар бир жинс ва тур ирсият гомонидан белгиланган вазифасини бажаради, яъни кучук ва хўтинки қанча фарзия қилинмасин, барибир у ит ва эшакка айланади. Инсон ҳайвонот оламидагилардан фарқли равишда ирода эркинлиги тўғрисида ҳаётдаги вазифасини имон-эътиқодидан келиб чиқиб ўзи ихтиёрий белгилайди. Айна шу ирода эркинлиги инсондан ўз хатти-ҳаракатига онгли ёндашувни тақозо этади. Ўзлигини англашга уринмаса, нафсига эрк берса, одам учун нафақат мечкай, арокхўр ва пашаванд, шу билан бирга ўғри ва муттаҳам-каззоб, фоҳиша ва қотилга айланиш хавфи доим таҳдид солиб туради. Шундай

разолатлардан инсонни ҳаё ва андиша, инсоф ва орномус сингари соф инсоний хислатлар сақлаб туради.

Демак, барча жонзотлардан фарқли равишда инсоннинг ҳар бир қадами маънавий ўлчамларда баҳоланади. Унинг моддий эҳтиёж ва интилишларининг ҳам маънавий мезонлари мавжуд бўлиб, моддий ҳаётни давом эттириш мақсадида ейдиган бир бурда нони ҳам «халол-харом»лик жиҳатидан баҳо олади ва тақдирига таъсир кўрсатади.

Юқорида «садизмга мойиллик кайфиятлари» баргараф этилиши зарурлиги хусусидаги фикр бежиз ўрғага ташланмаган. «Садизм» атамаси француз ёзувчиси Маркиз де Сад (1740-1814) номи билан боғлиқ. Ушбу атама жинсий бузуклик, ёстикдошига жисмоний азоб етказиб хузурланиш, шунингдек, халдан ташқари шафқатсизлик, бошқаларнинг азобланишидан хузурланиш маъносини ашлатади.

Маркиз де Саднинг жанжалли фитналарга, ишқий можароларнинг майда-чуйда тафсилотларига бой бўлган ҳаёти унинг романларига кўчиб ўтган ва манфур шафқатсизликнинг намунаси бўлиб хизмат қилади. Унинг «Жюстин», «Содомда 120 кун», «Фоҳишахоналар фалсафаси» сингари тубандан-тубан китобларида инсон боласи хайвондан-да баттарроқ, шармандалироқ ҳолатларда тасвирланади, жинслараро муносабатларда ҳеч қандай шарм-ҳаёга, одоб-ахлоққа мутлақо тўғри келмайдиган манзаралар чизилади, жирканч ишларга тарғиб қилинади. Де Саднинг китобларида ёвузлик тараннум этилади. Унинг «Жюстин» романида шафқатсизлик сахласи тасвирланган ёркин бир парча бор: Жерканд исмли қахрамон дастлаб ўз хотинини ярадор қилади, сўнгра қонли кўриб жазаваси тутди - бундан ўзини йўқотар даражасида завқ олади. Ҳар ҳафтанинг маълум бир кунида мана шу ҳолат такрорланаверади. Аёл қолқоқда қонига беланиб, сулайиб қолганидан кейингина эри хузурбахш қилиқларини бас қилади. Аёлнинг Жюстинга

садоқати, камсуқумлиги таҳсинга сазовор. Чўри бўлиб келган хонадонда у мисли кўрилмаган азоб-уқубатларни бошидан кечиради. Зўрлаб унинг номусига тегадилар, хочга тортадилар, қамчи билан савалайдилар, итларга талатадилар, бамайлихотир томирини кесиб, қоп-қора қонини оқизадилар... Эркак унинг бўйнига сиртмоқ солиб, аста-секин бўга бошлайди; бу пайтда ўзи тўшақда бошқа бир фоҳиша билан доп олишиб ётади. Бўгилаётган аёлнинг ихраган товуши эркак жазавабини яна ошириб юборади. Аёл хушидан кетиб йиқилгандан кейингина сиртмоқ бўнагилади. Муаллиф бундай жирканч сахналарни нихоятда кўтаришқи руҳда, марок билан тасвирлайди.

Бир қараида рухий алжирандек туюладиган бу «асарлар» маъзида эса, де Сад яшириб ўтирмаган мана бундай гоявий мақсад ётади. У «Фоҳишахоналар фалсафаси» асарининг бир ўрнида шундай ёзганди: «Биз бундан буён дунёни забт этмоқ учун беҳисоб кўшин билан узат хушудларга ҳарбий ҳуқум эшиқдоримиз, жангдан суиғ уяган аскарларимиз эсини бетона юрларда чириб битиши мутлақо шарт эмас. Агар менинг китобларимга ўхшаш асарларда тасвирланган яшаш тарзини бутун дунёга аста-секин муваффақиятли тарғиб қила олсак, шу орқали у ерларда яшовчи одамлар қалбини эгалласак, уларни жисман махв этишга ҳеч қандай ҳожат қолмайди. Қалби бизнинг қўлимизга ўтган халқнинг ўзи, ихтиёрий равишда оёғимиз остига юкиниб келади, бизга қул бўлади...»

Миллий гоя де Садшиқидек ёвуз эмас, бунёдкор, эзгу ниятдаги адабиёт ва санъат воситасида одамлар қалбига сингдирилади. Афсуски, бу соҳада ҳам анчагина муаммоларимиз мавжуд. Аввало, тақлидчилик хасталигидан қутилиш зарур. Енгил, масхарабозлик спектакллари, ҳазил-мутойиба қўпайиб, жиддий санъатга эътибор сусайди. Юмор ҳам, мутойиба ҳам керак. Аммо жиддий санъат уларнинг соясида қолиб кетмаслиги даркор.

XX аср ўзбек адабиётининг биринчи устуни Абдулла Қодирий «Бизда театру илшнинг борини» мақоласида («Иштирокиюн», 1919 йил 11 декабрь) айнан бугунга ҳам дахлдор фикр-мулоҳазаларини баён этганда: «Театру турмушда етишмаган ва ортиқча ерларни олдимизга махкум этиб кўрсатувчи бир ойнадир. Иш шундор экан биз ҳам ўз театрумизни кўрганда турмушимизнинг аксини кўрмагимиз керакдир...

...Комедия деган шима тўғри келса, шундан кула бермак эмас, балки ўзининг туб шарғига мувофиқ этиб кулмак, драма ёзганда мавзунини турмушимизнинг нақ чирик жойидан олмоқ ва унинг ила баробар адабиёт тарозусига солиб ёзмок керакдир ...»

Ўзбекнинг маърифатнаравар ўғлини Мунаввар корининг шундай сўзлари бор: «... баъзи кишиларимиз театрга, эҳтимол ўйинбозлик ёки масхарабозлик кўзлари билан бокурлар. Ҳолбуки театрнинг маъноси «ибратхона» ёки «улуғлар мактаби» деган сўздир».

Кишиларнинг диди, туйгулари майдаланиб, бачкана-лашиб бормаслиги лозим. Чунки дид майдалашса, тафаккур ҳам майдалашади, муҳим, залворли фикру воялар, чуқур фалсафий-мушоҳадавий асарлар қабул қилинмай қолади. Бу эса, ўз навбатида, фундаментал талқиқотларга эътиборни сусайтириб қўяди. Демак, воявий тарбияда майда-чуйда нарсалар бўлмайди.

ЖАҲОЛАТГА ҚАРШИ — МАЪРИФАТ

Барчамиз бир ҳақиқатни яна бир бор тушуниб олишимиз зарур. Бизга ҳозирги кунда кимда-ким бирон-бир зарба бермоқчи бўлса, харбий ва иқтисодий томондан эмас, балки, юқорида қайд этилганидек, авваламбор маънавий-мафкуравий томондан зарба етказишга уринади. Бизнинг тарғибот-ташвиқот ишларимиз бўлса

кўпинча қутилган натижага олиб келмай, тор доираларда қолиб кетяпти, ҳаётнинг кенг қатламларига кириб боролмаяпти, тажрибасиз, дунёқараши чекланган баъзи ёшлар онгига етиб бормаяпти. Натижада уларнинг айримлари бизга ёг бўлган ташқи таъсирларга, бузғунчи ғояларга кўр-кўрона берилиб, ҳатто ўз ота-онаси, халқи ва Ватанига қўл кўтарувчи кстидларга айланиб қолмоқда.

Бир ўрмонда болта пайдо бўлиб дарахтларни кеса бошлабди. Ўрмон аҳли унга чора тополмай донишманд кекса Арча хузурига борибдилар.

– Болта деганларинг нимадан ишланган, – деб сўрабди Арча воқеадан огоҳ бўлгач.

– Болта деганимиз темирдан ишланган, – деб жавоб қилишибди.

– Дастаси-чи, дастаси ҳам темирми? – деб сўрабди Арча.

– Йўқ, дастаси темир эмас, ёночдан.

– Эҳ, аттанг, дастаси ўзимиздан бўлса, энди болтани тўғратганиниг ҳеч ҳам иложи йўқ. Деган экан донишманд Арча.

Биз барча маърифий мамлакатларда бўлганидек, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашини тарафдоримиз. Афсуски, мутаассиб кимсалар билан ғоявий мунозарага киришишнинг ўзи бир азоб. Улар миёсига қўйиб қўйилган ақидадан ўзга биров бир ҳақиқатни тасаввурларига сиғдира олмайдилар. Касб такозосига кўра, каминага уларнинг баъзилари билан мулоқот қилишга тўғри келган. Ақиданарастлар тузониға илинган ва жинойи жавобгарликка тортилган ёшгина йигитча билан суҳбат унинг дунёвий ва диний илмлардан мутлақо беҳабарлигини кўрсатди. «Қандай қилиб бу йўлга кириб қолдинг?», деган саволга у «Огам мени эскича ўқийсан деганлари учун бўлса керак» дея жавоб қайтарганди. Маълум бўлишича, йигитча конституцион тузумни ағдарилшга даъват этилган варақаларни кўрсатил-

ган манзилга олиб бориб берган. Ўзининг гапига караганда, халтадаги нарсани нималигини ҳам билмаган.

Ривоят: Бир подшоҳ кўп юртларни босиб олибди. Фақат битта давлатни босиб олиш учун уринишлари самара бермабди. Шунда у донишмандларни тўглаб маслаҳат солибди. Ўша давлатнинг ичидан тарафдор тоғиш ягона йўл деган фикрга келишибди. Подшоҳ турли йўллар билан жосуслар юбориб ўзига хайрихоҳ одамни топиб ёллагани топширибди ва «унга салтанатимдан энг юқори ўринни бераман», деб ваъда қилибди. Ўша давлатдан имоини сустроқ бир йигит ватанини сотиб, юрт дарвозаларини ганимга очиб берибди. Сарҳадлари мустаҳкам бўлган кучли давлат осонлик билан босиб олишибди.

Ўзга мамлакат жосусларига ёлланган йигит катта мукофотни кутибди. Шунда босқинчи подшоҳ яқинларини йиғиб хоин йигитни дорга осишни буюрибди. Йигит «дод» солиб подшоҳни лафзсизликда айблабди.

— Мен берган ваъданинг устидан чиқдим, — дебди подшоҳ. — Сенга ағалган салтанатимнинг энг баланд жойи мана шу. Чунки, мана шу дор менинг тахтимдан-да баланд турибди. Бундан бошқача бўлиши мумкин эмас. Чунки, ўз ватанига, элига хиёнат қилган одам бизга содик бўлишига ҳеч ким кафолат бера олмайди. Сен учун муносиб мукофот — дор!

Барча замон ва маконларда ҳам Ватанга хиёнат энг оғир кечирилмас гуноҳ, жиноят ҳисобланган. Юртимиз осмонини бир неча бор қора булутлар қоплаган машъум қўпоровчилик қилинган кунларда оғир жиноий ишларга аралашиб, адашганларнинг айримлари сизу бизнинг атрофимизда юрганлар эди. Уларнинг шу ҳолга тушиб қолишларига атрофидаги кишиларнинг, жамоатчиликнинг бефарволиги, томошабинлиги ҳам сабаб бўлганлигини инкор этиб бўлмайди. Бу каби мудҳиш фожасаларнинг олдини олиш мақсадида миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга

алоҳида аҳамият берилмоқда. Бу жараёнда ҳам жонли ва таъсирчан сўз асосий восита бўлади. Аждодлар ва ашлодлар, оталар ва болалар тажрибаси ҳамда тафаккур тарзи ҳам пазардан қочирилмаслиги даркор.

Бизда «Сенга катталар иш буюрса, «хўп» дегин ва дарров бажаргин!», деган ёзилмаган анъанавий қоида мавжуд. Айнан шундай ғоя асосида тарбияланган айрим ёшлар баъзан маккорлар тузовига ҳам илиниб қолишлари мумкин. Шу сабабдан ҳам энди «Сенга катталар қонушга зид келмайдиган, ўзгалар манфаатига зарар етказмайдиган иш буюрсагина «хўп» дейишинг мумкин, акс ҳолда «йўк» дея олишини ҳам ўрган!» деган маслаҳат бериш даври келди. Ислоҳ Каримов фикрича «Юртимизга қарши... тажовуз ва қўпоровчилик хуружларини ташкил қилиш нияти билан юрган кучларнинг тузовига тушганларнинг аксарияти биринчи навбатда оилада ҳам, мактабда ҳам жиддий татлим-тарбия олмаган ёшлардир. Улар ижобий маънодаги ворислик, яъни аждодлардан ашлодларга ўтиб борадиган ибратли анъаналардан йироқ, мухити носоғлом бўлган оилаларда ўсган, омади юришмаган, ҳаётда ўз ўрнини топмаган, жамият эътиборидан четда қолган ўсмирлардир. Уларнинг қўнчилигини ҳатто ўрта мактабни битиришга ҳам ақл-идроки, кучи етмаган кимсалар ташкил қилади». Шу ўринда Иброҳим Фафуровнинг «Хаё – ҳалоскор» китобидан ўрин олган «Бродскийга ўхшашма» сарлавҳали қуйидаги мўъжаз бир асарни ўқиб чиқсак, масала янада ойдинлашган бўларди:

«Бир вақтда уйга кириб, одам исига етишганидан хурсанд бўлиб мазза қилиб уй ичинга айланиб учиб юрди. Бир оз ўтгач, чанкадимми, зерикдимми, очикдимми, ўзини дераза ойнасига урди. Бир урди. Икки урди. Уч. Тўрт. Сўнг у тинимсиз визиллаб ойнага ёпишди. Лекин ҳеч ташқарига чиқиб кетолмади.

Шу пайт бир сарик ковоқари келиб қолди. Салобат билан хонани бир айланди. Деразага пешонасини дам

сайин визиллаб ураётган пашшани кўриб унга жопи ачиди.

- Хой, огайни, бунча бизз-бизз дейсан. Озодликка чиқадиган йўл бу ёқда. Юр, ўзим бошлаб бораман,- деди-да, пешонасини ойнага уравериб холдан тойган пашшани кўтариб, нарироқдаги ойнанинг очик жойидан ташқарига қараб учди.

... Пашшани иштахаси хўн очилган ғумбакларига олиб бориб сидирди. Ғумбаклар семириб ўсишанти...»

Террорчилик, кўпоровчилик акти ҳолатлари у ёқда турсин, терроризм тушунчасининг ўзи ҳам бўлмаган Ўзбекистонда бу вабо қандай пайдо бўлди? У қаердан бизга экспорт, экспанция қилинди? Қўли конга ботганлар ўзи кимлар, деган саволлар занжири ҳар доим ҳам жавобга муҳтож бўлади.

Юқорида қайд этилганидек, ҳар қандай жамиятда ўтиш даврида ғоявий ғанимлар томонидан муайян ғоявий бўшлиқлар яратишга уринилади ёки бепарволик, бефарқлик оқибатида бўшлиқ пайдо бўлади. Ана шу ҳолатдан фойдаланган вайронкор кучлар айрим ёшлар онгини захарлаб, алдов йўли билан уларни боши берк кўчага етаклашга муваффақ бўлдилар. Муътабар ислом дини таълимотлари нотўғри талкин қилиниб, алданганлар онгига бизга ёт ғоялар сингдирилди. «Ваҳхобийлик», «Ҳизб ут-таҳрир» оқимлари тинимсиз тарғиб этилиб, умумий қиргинлар ҳисобига бўлса ҳам, халифаликни қайта тиклашдек сафсаталар сотилди. Айрим тафаккури заиф ёшлар эса «арзон экан» деган ўйда ушбу сафсаталарни «сотиб оладилар». Уларнинг баъзилари бўлса бу йўлда ҳатто қурбон бўладилар ҳам. Шатихада луғатларда «ислом терроризми» деган нотўғри ибора пайдо бўлди.

XXI асрда, фан ва технологиялар ғоят таракқий этган даврда кишиларнинг онги ва қалбига яширин, ўз манфаати йўлида таъсир кўрсатишни ифодалашда манипуляция атамаси ишлатилмоқда. Манипуляция –

бошқаларга билдирмасдан, асл мақсадни яширин тутган ҳолда бошқалар устидан ҳукмронлик қилиб, ўзи истаган хулқ-атворни шакллантиришни аниқлатади. Бунда ёвуз, найронкор ғоялар «даъватчи»си шахсга нисбатан зўрлик қилмайди ва куч ишлатмайди, асл мақсадларини пинҳон тутади. Айнан шу сабабга кўра «ислом дини никобида» деган ибора ишлатилади. Ғоявий манипуляция одамни у ёки бу ишни қилишга эмас (тарғибот-ташвиқотдан фарқли ўларок), балки шу ишни қилишга хоҳиш, истак уйғотишга хизмат қилади.

Ғоявий манипуляция жараёнлари қандай кечади? Аввало, даъватчи ўзи таъсир ўтказмоқчи бўлган одам тасаввурларини ўзгартиришга олиб келувчи билимлар бера бошлайди. Натигада, шахс дунёқараши, қадриятлари тизимида даъватчи кутаётган тартиб пайдо бўлади ва этакчилик қила бошлайди. Бу эса шахснинг хулқ-атворида таъсир кўрсатади, лекин унинг ўзи характеридаги ўзгаришларни сезмай ҳам қолиши мумкин.

Шу боисдан Ўзбекистон Президентининг «36 йилларнинг охирида мамлакатимизга ўзини «дўст», «диндош», «милатдош» қилиб кўрсатиб, тўғи ислом динининг софлиги учун курашга «даъват» этувчи айрим кимсалар кириб келди... Жуда «чиройли даъват»лар билан чиқиб, айрим ёшларни ўзига махлиё қилишга эришди ҳам. ...улар дин никоби остида ҳаракат қилаётган халқаро террорчилик ҳаракатининг бир тўдаси экани ошкор бўлди...» деган фикрини эслаш жоиз.

Мафкуравий таъсирни – айнан даъватчилар уришишига, мафкуравий иммунитетни эса улар таъсирга лаққа тушмай, ўзлигида собит тура олишга ўхшатиш мумкин. Шу боисдан ҳам халқимизда қадимдан ўз қараши, шахсий фикрига эга бўлмаган одамлар «бетутурук», «субутсиз», «иккиюзламачи», «сочкин», «хоин» деган сўзлар билан ифодаланиб келинган. Айнан субутсиз одамлар кўпинча террорчилар, экстремистлар тузоғига илиниб қоладилар.

Терроризмнинг миллати ҳам, дини ҳам, жинси ҳам йўқ. Бу аниқ. Акс ҳолда исталган миллат ёки динни унга дахлдор қилиб, боғлаб айблаш учун баҳона пайдо бўлади. Бугунги кунда миллатлар ва динлар ўртасида толерантлик, яъни бағрикенглик, бир-бирини англаш, тоқат қилиш кайфиятини кучайтириш, барча эзгу ниятли ҳаракатларни бирлаштириш, ишсоният оқида туб бурилиш яшаш орқали терроризмга зарба бериш мумкин. Бунга эришмоқ учун қандайдир ясама, догматик қарашларга эмас, мавжуд фундаментал таълимот ва дин қонунийларига асосланганининг ўзи кифоя. Чунки бирорта миллат мафкурасида, бирон-бир дин таълимотида Яратган инъом этган энг бебаҳо неъмат – инсон жонига қасд қилиш ғояси илгари сурилмаган. Аксинча, инсон ҳаётига суиқасд энг оғир гуноҳ эканлиги таъкидланган.

Агар инсон ўз ҳуқуқ ва бурчларини теран англаса, ҳуқуқий онг ва маданиятга эга бўла олса унинг вайронкор ғоялар, кўпоровчилар таъсирига тушиб қолмаслик имкониятлари кенгайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳақли равишда таъкидлаганидек, «Ҳар бир фуқаро, ҳар бир инсон ўз ҳақ-ҳуқуқини яхши билиши ва уни ҳимоя қила олиши зарур. Одамларни ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий онг, ҳуқуқий билимлар билан қуролантириш асосий вазифалардан бири бўлиши шарт. Токи, жамиятнинг ҳар қайси аъзоси ўз ҳуқуқи, ўз бурчи ва масъулиятини пухта билмас экан, уни ҳаётий эҳтиёж сифатида англамас экан, бизнинг ислохот, янгилашни ҳақидаги барча сўзларимиз, савий-ҳаракатларимиз бесамар кетаверади».

Ҳуқуқий маданиятда шахс фақат қонуларни билиб, ҳуқуқий билимлардан хабардор бўлибгина қолмай, уларга оғишмай амал қилади, итоат этади. У ўз ҳуқуқларини бошқалар томонида бузилишига, қонуларнинг пўймол қилинишига лоқайдлик билан қарамай, бу ҳақда жаълатчиликка хабар беради, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи давлат органларига, судга мурожаат қилиб, ўзини ҳам,

Ўзгаларни ҳам химоялайди. Хар қандай иизолар ва можароларни бартараф этиш учун шахс қонунга хилоф кучларга эмас, балки тегишли давлат идораларига, пировардида судга мурожаат қилмоғи лозим. Адолат учун курашиш ҳуқуқий маданиятли хар бир фуқаро, хар бир инсоннинг бурчидир. Шу ўринда Соҳибқирон Амир Темурнинг XXI аср учун ҳам ўта ибратли бир фикрига эътибор қаратсак: «Мен ёлғон сўзловчиларни тинглашдан бош тортдим, эшитгандимки, подпоҳларнинг шуҳрати уларнинг ўз фуқароларига раҳмдиллигидадир...

Ана шунга кўра, ўз қудратимни сақлаш учун мен бир қўлимга адолат шамини ва иккинчи қўлимга бегаразлик шамини олиб, бу икки шам билан бутун умр бўйи ўз йўлимни ёритиб бордим». Адолат ва бегаразлик айнан Конституция ва қонунларга хос хусусият. Шу сабабдан ҳам жамиятимизни давлат идораларида ишлаётган катта-катта лавозимларга ва ваколатларга эга одамлар эмас, қонунлар идора қилишига эришиш зарур. Кўпинча, тапқор кифасидан халққа ғамхўр, тўё ақли старли, тажрибақор ҳодимнинг ўз лавозимини сунистеъмоқ қилиши, уруғ-аймоқчиликка берилиши, маҳаллийчилик, оғна-оғайниччилик ва пировардида порахўрлик, коррупция каби офатлар ҳам ҳаётимизга жиддий хавф солмоқда. Давлат номидан ана шундай иш юригиб, ишлаб чиқариш, тадбиркорлик ва тижорат ишларига ноқонуний равишда аралашаётган поноқлар аҳоли наздида адолатсизлик, қонунларга ишончсизлик туйғуларини уйғотади, улар ҳуқуқий онига ўта салбий таъсир кўрсатади. Шу сабабдан ҳам Президент Ислам Каримов томонидан Ўзбекистон Республикаси Консти-туциясининг 12 йиллигига бағишланган тантанали маросимда «Минг афсуски, хокимият ва бошқарув идораларида ўғирган баъзи шахсларнинг ўзлари қонун талабларига риоя қилиш у ёқда турсин, қонунни қўпол равишда бузиши, аввало ўз манфаатини кўзлаб, ўз вазифасини сунистеъ-

мол қилиши ҳеч чидаб бўлмайдиган ҳолатдир», дея таъкидланган эди .

Кўнинча баъзи катталар ёшларга қарата «Болам, зинҳор сиёсатга аралаша кўрмагин!», дея насихат қилдилар. Сиёсатшунослик илмида «Сен сиёсат билан шуғулланмасанг, сиёсат сен билан шуғулланади», деган гап бор. Сиёсатнинг бошланғич субъекти – шахс, фуқаро ҳисобланади. «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» концепцияси амалга оширилган даврда фуқароларга конституцион, жумладан сиёсий ҳуқуқларини ифода этишлари учун шарт-шароитлар яратилмоқда. Президентнинг 2001 йил 4 январдаги «Ўзбекистон Республикаси Конституциясини ўрганиш тўғрисида»ги Фармойиши ҳам айнан шу мақсадга хизмат қилади. Фармойишнинг мақсади ёшлар ҳуқуқий онгини ошириш ҳамда Конституциянинг маъно-мазмунини ва асл моҳиятини ўргатишга қаратилган. Агар ёш авлод ўз қонунларини билмаса, унинг мустақил фикри ҳам шаклланмайди. Чунки Қонун барча саволларга жавоб берувчи ҳужжатдир.

Ёшлар ўзларининг ижтимоий-рухий ва бошқа жиҳатларига кўра кўпинча салбий ҳодисаларга тез берилувчанлик, жамиятдаги ўзгарувчан шароитга мослашиш қобилиятининг юқорилиги билан ажралиб турадилар. Улар ўткир ҳиссий билиш қобилиятига эга бўлиб, сўз билан амалиётнинг номувопиблик ҳолатларини кучлироқ сезадилар. Катталар учун одатий бўлган айрим «адолатсизликлар» ёшларнинг ҳали тўлиқ шаклланмаган онгига, дунёқарашига кучли зарар етказиши мумкин. Ёшлар тарихий давр талабини қисбатан кескин ҳис қиладилар, жамият муаммолари ва вазифаларини сезадилар. Аммо, уларнинг ёшлиги, тажрибасининг етишмаслиги туфайли асосий масалани иккинчи даражалисидан ҳамма вақт ҳам тўғри ажрата ололмай қоладилар. Шу сабабга кўра ёшлар олдида ҳақиқатни айтишдан чўчи-

маслик, сохтакорликдан қочиш, мавжуд қийинчиликлар, муаммоларни очик-ойдин баён этмок лозим.

Ҳаёт ҳақиқатларига мос келмайдиган, реал воқеликдан, борликдан, халқ ҳаётидан, кундалик турмушдан ажралиб қолган суҳбатлар, маърузалар, мулоқотлар, учрашувлар қапчалик жозибадор, обрўли кишилар билан бўлмасин, барибир, уларнинг амалий самараси бўлмайди. Ёшларнинг кўз ўнгиди, қалбиди турган муаммоларни ўзида акс эттирмаган, уларни қизиқтириб келаётган саволларга етарли даражада жавоб бермайдиган, одамлар юрагига жиз этиб таъсир кўрсатмайдиган анжуману мулоқотлар, тарбиявий ишлар фойда бермади. Аксинча кўзланган мақсадга зарар келтиради, унинг обрўсини туширади. Натияжада ёшлар бундай учрашувлар, мулоқот, тадбир ва машваратлардан қочадиган бўлиб қоладилар.

Ёшлардаги ҳақиқатга мойиллик, ўтмиш зарбаларидан чўчиб, юрак олдириб қўйган катталарга нисбатан, юкори бўлади. Улар сохтакорлик, тўзбўямачиликдан, сўзи ва амалиёти бир-бирига эйд кимсалардан жиркандилар. Миллат таракқиётги маънавияти юксак ёшларга боғлиқ эканлигини назардан қочирмаган ҳолда тарбиявий ишларни ёшлар талаблари билан мувофиқлаштириб бормоғимиз даркор. Илмий хулосаларга кўра, одамнинг хотирасида 90 % ҳолларда ўзи бажарган иш, 50 % ҳолларда – кўргани ва 10% ҳоллардагина эшитгани сақланиб қолади. Демак, ғоявий тарбияда ёшларни кўнрок ўзлари беросига иштирок этадиган амалий мафкуравий ишларга жалб қилмоғимиз даркор.

Наманган Давлат университети ҳуқушунослик ва тарих факультетлари талабалари бир неча йиллардан буён ўзлари корхона, таъкилот, маҳаллаларда тарбиотташвиқот ишларини амалга оширмоқдалар. Наманган вилояти телевидениеси орқали намойиш этилаётган «Жоним болам», «Отанг бозор», «Лафз», «Кўз

тегмасин» сингари ток-шоулариди ёшлар ўз эркин фикр-мулоҳазалари билан фаол катнашмоқдалар.

Маънавиятни тарғиб этишнинг икки анъанавий йўли бор. Биринчиси — инсоний фазилатларни улуғлаш, шундай хислатларга эга кишиларни таърифлаш, намуна килиб кўрсатиш орқали кечади. Иккинчи йўл эса иллатларни қоралаш орқали бўлади. Бу восита биринчисига нисбатан самаралироқ. Шу сабабдан ҳам эришилган ютуқларни ҳолисона эътироф этиб, йўл қўйилган камчиликлар танқидий нуқтаи назардан баҳоланиши зарур. Танқид ҳақида гапирганда кимнидир изза қилиш, обрўсини тўкиш, ҳаго-камчиликларини майдалаб ўтириш эмас, аксинча, ҳамма нарсаи ўз номи билан аташ, нуқсонлар сабабларини аниқлаш, таҳлил этиш, уларнинг илдизига етиб бориш ва таг-томири билан йўқ қилиш асосий мақсадимиз бўлмоғи даркор.

ТАРҒИБОТ ТАМОЙИЛЛАРИ, ОМИЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ

Миллий ғоя тарғиботида кенг камровлилик, узлуксизлик, босқичма-босқичлик, меъёрийлик, шахсий ибрат сингари ташкилий тамойилларга амал қилингандагина у кўзланган мақсадга олиб боради. Масалан, бошланғич синф ўқувчисига миллий мафкуранинг фалсафий ва этник илдизлари хусусида гапириш ноўрин бўлишдан ташқари мутлақо самарасиз ҳамдир. Шахсий ибрат — мафкура тарғиботи муваффақиятини таъминлайдиган муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Муаллимлар дарсда миллат манфаатлари, интилишлари хусусида баландпарвоз гапларни айғиб, ўз ҳаётида шу манфаатларга зид ишларни қилсалар, бу тарғибот самараси нолга тенг бўлади. Мамлакат ва миллат равнақи тўғрисида оғиз кўпиртирадиган бошлиқ бўшаб қолган лавозимга лаёқатли ва муносиб ходим қолиб, ўзига қарашли, лекин бу ўринга номуносиб одамни тикиш-

тирса, у миллат юзига оёк қўйган, миллий мафқурани аксилтарғибот қилган бўлади...

Шундай ривоят бор: Бир одамнинг фарзанди ширинликка жуда ўч экан. Кўп қанд еб қўйиб иштаҳаси бўғилар ва бошқа таом истеъмол қилишни хушламас экан. Бу парса бола саломатлигига салбий таъсир кўрсатиб, у озиб, ҳолсизланиб кетибди. Шифокорларга, табибларга кўрсатиндан ва муолажалардан ҳам наф чикмабди. Яқинларидан бири қўшни қишлоқда бир донишманд оқсоқол борлиги, болани шу кишига кўрсатиш кераклиги ҳақида маслаҳат берибди. У одам фарзандини олиб айтилган манзилга борибди. Оқсоқол уларни очик чехра билан кутиб олибди, мақсадларини билгач бир зум ўйга толибди ва бир хафтадан кейин келишларини сўрабди.

Орадан бир хафта ўтиб ота-бола яна ўша хонадонга келганларида отахон аввалги жойида ўтирар эди. У меҳмонларнинг саломига алик олгач, болақайни ёнига чорлабди ва бошини сизаб: «Болам қандай кўп еб қўймагин, ёкмайди, — дебди ва отасига юзланиб: «Бўлди, боравериңлар.» деб қўниб қўйибди.

Ота бироз хайрон бўлиб ўғли билан уйига қайтибди. Лекин, тез орада болада жиддий ўзгариш бошланибди. Энди у ширинликка ружу қўймас, бошқалар қатори овқатланар ва энг муҳими ранги-рўйи ҳам ўнглана бошлабди. Отаси бундан бениҳоя хурсанд бўлса-да, бир оғизгина гап экан-ку, нега оқсоқол шу гапини бириңчи борганимизда айта қолмади? Бунинг сирини мада экан, деб ўйланарди. Ана шундай хаёллар тинчлик бермай у яна оқсоқолнинг ҳузурига келибди. Юзидан нур ёғилиб турган донишманд чолга таъзим қилиб мишнатдорчилик изҳор этибди. Сўнгра минг истиҳола билан саволини берибди. Нуроний шундай жавоб қилибди: — Сиз дастлаб фарзандингизни олиб келганингизда мен ўзим қанд еб ўтирган эдим. Бу ҳолда менинг бировга қанднинг зарари ҳақида гапиришим ҳеч қандай

наф бермас эди. Шундан кейин мен ўзим канд ейишдан тийилдим ва фақат шунинг учунгина фарзандингизга айтилган гапим ўз таъсирини кўрсатди.

Бу ривоятда, дўпини бошдан олиб кўйиб, жиддий ўйлаб кўришга арзийдиган гоя мужассам. Бугунги кунда ёшларга қилаётган панду насихатларимиз ҳамма вақт ҳам кутилган самарани бермаётганлигининг сабабини ўзимиздан ахтариш керак эмасмикин? Масалан, ўзимиз ўқимасаг-у «кўп ўқиш» ҳақида ваъз айтганимиздан не наф? Ёки, таъмагирлик дардига мубтало бўлган кимсанинг ҳалоллик, адолат, маънавият ҳақидаги маърузасини уни таниган, билганлар қандай қабул қилдилар?

Оз бўлсада, учраб турадиган бундай иллатлар азалдан ҳурмат-эътибор билан тилга олиниб келган обрўли инсонлар сиймосини бироз нурсизлантириб, уларнинг нишонга тегадиган ўкдек сўзларини паққиллаб овоз чиқарадиган ўйинчоқнинг товушидек кадрсизлантириб кўйишини унутмаслигимиз лозим.

Инсон қалби ва онги учун кураш авж олган хозирги мураккаб ва таҳликали даврда бошқа одамнинг дил қулфини очиб кўнглига йўл топиш учун эса, аввало, ўзимизнинг кўнглимиз очиқ бўлиши керак. «Қалбдан кўчган сўз қалбга кириб боради, тилдан чиққани эса қулоқдан нари ўтолмайди», дейилади араб халқ мақолида. Носамимий, амалий тасдиғига эга бўлмаган қурук гал сўзнинг ҳам, сўз айтувчининг ҳам кадрини тушириб юборади...

Оила мафқуравий тарбиянинг энг муҳим ижтимоий омилларидан бири ҳисобланади. Чунки шахс маънавияти, унинг дунёқараши, тасаввур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар мажмуи асосан оилада шаклланади. Шу маънода оила – ҳақиқий маънавият ўчоғи, гоявий тарбия омили ва муҳитидир. Оиладаги соғлом муҳит – соғлом мафқурани шакллантириш манбаи ҳисобланади. Бинобарин, миллий гоямизга хос илк тушунчалар инсон

қалби ва онгига, аввало, оила муҳотида сингдирилади. Бу жараён боболар ўғити, ота ибрати, она меҳри орқали амалга оширилади.

Оила, унинг минг йиллар мобайнида сақланиб келаётган муқаддас анъаналари орқали ёшларда Ватанга муҳаббат, имон-эътиқод, масъулият, илмга иштиёқ, меҳнатсеварлик, маънавий ва маданият кўникмалари шаклланади. Зеро, ҳеч бир шахс оиланинг жамиятдаги ўрни ва вазифасини, Ватаннинг остонадан бошланишини англамай туриб, ўзини мукамал инсон деб ҳис қила олмайди.

Болаларда ёшликдан эл-юрт тақдири учун фидойилик туйғусини шакллантириш ғоявий тарбияда муҳим ўрин тутди. Бунинг учун бола ҳаётининг дастлабки йилларидан бошлаб миллий анъаналаримиз руҳида тарбияланиши лозим. Тарбия жараёнида иложи борича миллий турмушимизга ёт бўлган «жангари» ўйинчоқлар, мультфильмлардан фойдаланмаслик керак. Шарқона доб ва баллариятнинг эзгу интилишларини акс эттирувчи ўйинлар, ўйинчоқлар, расмлар китобчалар, миллий эртақлар асосида яратилган мультфильмлар болаларда илк ёшликдан ғоявий қарашларининг тўғри шаклланишида кўл келади.

Маҳаллада кенг жамоатчилик ўртасида мафкуравий ишларни самарали йўлга қўйиш учун катта имкониятлар mavжуд. Айниқса, миллий кадриятлар, меҳр-оқибат, ҳашар орқали ўзаро ёрдам, эл-юрт шаъни учун кураш каби фазилатлар камол топишида маҳалланинг ўрни бекиёс. Маҳалла доирасидаги мафкуравий таълим-тарбия анъанавий байрам ва тадбирлар пайтида мухтожларга ёрдам, яъни ижтимоий ҳимоя, иқтидорли ёшларни рағбатлантириш, аёллар нуфузини ошириш, диний муассасалар билан ҳамкорликда тадбирлар уюштириш, турли авлод вакиллари муносабатларини такомиллаш тириш каби ғоявий тарғибот усуллари орқали амалга оширилади.

Минг йиллар мобайнида шаклланган урф-одат, маросим ва байрамлар ҳам миллий ғоя асосларини сингдиришда ўта муҳим аҳамиятга эга. Хусусан, Мустақиллик, Наврўз, ўқитувчи ва мураббийлар, Хогира ва қадрлаш кунини каби байрамларнинг жамият ҳаётига замонвий мазмун бахш этишига алоҳида эътибор қаратмоғимиз лозим.

Мафкура тарғиботининг энг асосий қудратли ва таъсирчан воситаси — оммавий ахборот воситалари ҳисобланади. Бугун халқаро атамашуносликда «ахборот ҳокимияти»ни англатувчи «медиаократия» сўзи ҳам қўлланмоқда. Инсон билган нарсаларидан эмас, балки билмаган нарсаларидан қўрқиб яшайди. Шунинг учун ҳам у ўша мавҳумликка чек қўйиш мақсадида ахборот излайди. Кимда-ким инсонга ана шу мазмундаги ахборотни етказиб бериш орқали ишончга кира олса, у ўша инсонинг устидан маълум бир маънода назорат ўрнашиш имконига ҳам эга бўлади. Ахборот уруши, мафкуравий хуружлар ҳам айнан мана шу асос устига қурилган. Шу сабабга кўра мафкуравий хуружларга қарши туришнинг энг яхши усули, бу аҳолининг ахборотга бўлган талабларини қондириб бориш, ҳар қандай ахборот бўшлиқларига зарарли бўхтон, ғийбат, милл-мишларига чек қўйиш орқали мафкуравий иммунитетни ҳосил қилишдир.

Улуғ ватандошимиз Исҳоқхон Ибратнинг «Газет хусусида» шеърида бундай байтлар бор:

Газет кўрмаган беҳабар халқлар,

Мисли йлгандир ва ё цхлагон.

Газет амрц мадрцф этар халқга,

Ўзар кўн хабарларни этмай ниҳон.

Ибратнинг фикрича, матбуотнинг асосий вазифаси миллатни тараққиётга даъват этиш ва ҳақиқатни ёзишдир. «Садойи Фарғона» газетаси чош этилиши муносабати билан битилган «Табрик Намангондин» шеърида худди шундай хулоса ифодаланган:

*Миллатимизни тараққийга тарғиб
Айласун, сўзни қилмай афсона.*

Бугун берилаётган ахборотларнинг асосан ютуқларни кўрсатиш, мақтовлардан ибрат бўлиши мафкура тарғиботига қанчалик фойдали ёки зарарли эканини чамалаб кўрайлик. Ҳаёт бор экан, муаммолар, камчиликлар, нуксонлар бўлавериши табиий. Бу — исбот талаб қилмайдиган аксиома. Шундай экан, муаммоларнинг мавжудлигига фожеа сифатида эмас, одатдаги нарса деб қарашига ўрганишимиз керак. Муаммолар борлигини тан олишимиз ва уларни ҳал этишга киришишимиз лозим. Тараққиётнинг ҳар бир босқичи — бу янги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўлидаги янги вазифалар демакдир. Бу — ҳаёт қонунияти, биз уни инкор этолмаймиз ва ишкор этишга ҳаққимиз ҳам йўқ. Президент фикрича, «Агар биз бугунги ҳаётимизга, бунёдкорлик ишларимизга, эришаётган ютуқларимизга тўғри баҳо бермасак, уларнинг қадрига етмасак, ўз хушёрлигимизни йўқотиб, бундан ҳар қадамда кутаётган таҳдидларни, тинч турмушимизга, хавфсизлигимизга раҳна солаётган, оёқ остидан чиқаётган ҳар хил бало-қазоларни ҳам пайқамай-сезмай қолишимиз мумкин».

Турли-туман хуфёна гаплар, миш-миш, уйдирма, бўҳтон ва овозалардан фойдаланмасдан, одамлар ҳолис маълумотлар ва гаплардан матбуот орқали хабардор бўлсалар, бундан давлат ҳам, жамият ҳам фақат наф кўради. Жамият ҳаётининг томир уришини белгилайдиган оммавий ахборот соҳасида шундай сиёсат юритилса, турли пинҳона хатти-ҳаракатлар учун ҳеч қандай асос қолмайди. Ютуқни — ютуқ, камчиликни — камчилик, жиноятни — жиноят, хиёнатни — хиёнат, деб, ҳамма нарсани ўз номи билан аташ — том маънодаги демократик жамият матбуотининг ҳақиқий қиёфасини белгилаб беради.

Президент фикрича, «Журналистнинг нафақат қалами, балки зеҳни ва мантикий тафаккури ҳам ўтқир

бўлиши керак... Журналист авваламбор публицист бўлиши зарур... У воқеаларнинг маънавий ҳалқасини топиб, ҳақиқатни юзага чиқара оладиган, ҳар қандай рақиб ёки оппонент билан тортишишга, мунозара юритишга қодир инсон бўлиши лозим... Журналист ҳаётнинг ҳеч бўлмаса бир соҳасини ҳар томонлама чуқур эгаллаган, шу бўйича ихтисослашган бўлиши лозим. Шундай журналистгина таҳлилий тафаккур ва таъсирчан услуб соҳиби бўлиб, ўта мураккаб масалаларни ҳам оддий ва тушунарли тилда ифодалаб одамларга етказиши, уларнинг ҳис-туйғуларини уйғота олиши мумкин. Бугунги жамият аъзолари ана шундай журналистга кулоқ солади, унинг гапларига ишонади. Телевидение ёки радио, газета ёки журнал бўладими – қаерда чиқиш қилмасин, ҳамма унинг фикри билан танишишга ҳаракат қилади».

Одамларга ҳақиқат, майли аччиқ бўлса-да, ҳақиқат айтилса, улар осмонни забт этишга қодир бўладилар. Аммо оммавий ахборот воситалари ёлғонни чиройли ниқобга ўраб тақдим этса, жамиятда бифарқлик, лоқайдлик ва фаолиятсизлик кайфияти тарқала бошлайди. Ҳаётини амалиёт ва оммавий сўзнинг тафовути инсонда машаққатли иккиланиш: икки фикрлик, икки ахлоқликни келтириб чиқаради.

Ислом Каримов таъбири билан айтганда: «Мафқуравий озиқнинг мезони ҳақиқат ва фақат ҳақиқат бўлиши зурур. Яъни, халққа бор ҳақиқатни очиқ айтиб, шунга кўндириш, ишончини қозониш ва шу асосда уни янги марраларга чорлаш керак».

Муаммоларимизни кўра-била туриб, сукут сақлаб туришимиз кўпинча хориж ва ўзимиздаги ганимлар тилини беш қарич қилиб қўяди. Баъзан ўзимиз уларнинг танқидига тайёргина озиқ бериб қўямиз. Ҳеч ўйлаб кўрганмисиз, нима учун ақидапарастлар ўз даъватини динга тарғиб этишдан эмас, камчиликларни кўрсатишдан бошлайдилар? Чунки улар, авваламбор, инсонда ўзларига ишонч уйғотишга ҳаракат қиладилар. Ана энди

одам табиатини қаранг: у ўзида ишонч туғдирган кимсаннинг оғзидаш чиккан пуч, ақлга сиғдириб бўлмайдиган, қомхаёл гоёларни ҳам рост деб қабул қилади. Бундай тарғибот негизда аслида, гоёга ишонч эмас, гоёни тарғиб қилаётган кишига ишонч ётади. Очиғи, мақташ тарғиботнинг ягона усули эмас ва хаттоки энг тўғри усули ҳам эмас. Демак, миллий гоёни ҳаётни фақат мақташ, уни бенуқсон тасвирлаш орқали тарғиб-ташвиқ қила олмаймиз. Тарихчи Франсуа Мишле таъбири билан айтганда, «Кимки фақат ҳозирги замонни мақтайверса, у ҳеч қачон келажакни тушунмайди». Президент пуктаи назари ҳам худди шундай: «Урра-уррачилик, янасишчилик кайфияти, бугунги сиёсатни орқа ўнгига қарамай фақат мақташ билан ҳеч нарсаши ҳал қилиб бўлмайди, бирорта муаммо ҳам ечилмайди».

Оммавий ахборот воситалари орқали миллий гоё тарғиботининг яна бир муҳим жиҳати мавжуд. Бу жиҳат — ахборот террорига, мафкуравий таҳдидларга муносиб жавоб беради билан боғлиқ. Охириги пайтларда информацион таҳдид ва хуружларнинг тез-тез уюштирилаётганлиги курулнинг «ахборот» деб аталмиш янги тури кашф этилганлигидан далолат беради. Ахборот курулининг қўнорувчилик кучи, келтирадиган талофатлари ҳар қандай оммавий киргин курулиниқидан кам эмас. Чунки бу курул ёрдамида оинга берилган зарбалар кишини адаштиради, уни ўз ва юрт манфаатларига зид ҳаракат қилишга ундайди ва демак, инсонни бошқарини, униш устидан ҳукмронлик қилиш имконини беради. Бошқа давлатлар оммавий ахборот воситалари орқали ифвогарлик баёноатлари билан чиқинлар ҳам мустақил, суверен давлатнинг ички ишларига аралашув сифатида баҳоланмоғи лозим. Гап куруқ бўлмаслиги учун, шу ўринда бир мисол келтирсак. «АҚШ Давлат департаменти томонидан Ўзбекистон «диний эркинликни таъминлаш борасида жиддий ташвиш уйғотаётган давлатлар» деб аталмиш рўйхатга киритилганлиги мамлакатимиз жамоатчилигида,

беозор айтганда, таажжуб уйготди», дейилади Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлигининг 2006 йил 25 ноябрда эълон қилинган Баёнотида. Бу ҳол Америка ташқи сиёсат маҳкамасининг дин ва эътиқод эркинлиги каби долзарб масалаларга бир томонлама ёндашишини ва «икки ёклама стандартлар» бўйича иш тутишини яна бир бор намоён этди. Ўзбекистон Республикаси айрим сиёсатчиларнинг, давлат арбоблари ва оммавий ахборот воситаларининг очикдан-очик ифвогарликдан иборат ҳамда динлараро ҳамжихатликка раҳна солишга қаратилган андишасизларча ва мутлақо асоссиз уйдирмаларига нисбатан ҳар доим принципиал ва изчил позицияда бўлиб келган. Бу аввало, халқаро террорчиликни муқаддас ислом дини билан боғлашга уринишлар, Ғарб нашрлари «сўз эркинлиги» шиори остида юз миллионлаб мўмин-мусулмонларнинг ғурури ва шаънини камситадиган ҳақоратомуз фикрларни тарқатгани каби фактларга тегишлидир. Ўзбекистон ҳамisha бундай хатти-ҳаракатларга мутлақо йўл қўйиб бўлмайди, деб ҳисоблаган ва шундай ҳисоблайди. Ўзбекистон томонидан Мухаммад пайғамбарга (с.а.в.) карикатуралар нашр қилинганлигининг ҳамда Рим папаси Бенедикт XVI ислом дини ҳақида масъулиятсизларча айтган гапларининг қораланиши бунинг яққол тасдиғидир. Шу сабабдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Ташқи ишлар вазирлиги АҚШ Давлат департаментининг юқоридаги қарорини мутлақо асоссиз деб ҳисоблаб, бу мустақил Ўзбекистоннинг ички ишларига аралаштирдан бошқа нарса эмас, деб Баёнот берди.

Дунёни озми-кўпми англаб етган, ундан бохабар шахс АҚШ департаменти қарори ҳақиқатан ҳам «икки ёклама стандартлар»га асосланганлигини дарҳол пайқаб олади. Чунки фақат ўз манфаатларини марказга қўйиб иш юриштиша ўрганиб қолган давлатлар одатда айни бир ҳодисага турлича баҳо беришдан уялиб ўқирмайдилар. Яъни агар халқаро терроризм, диний экстремизм

хужуми ўзларига қарши қаратилган бўлса, уни ер билан
иксон қилиш учун барча чоралар кўрилади. Бу ишга
катта-кичик бошқа давлатлар кучи ҳам сафарбар
этилади.

Худди ўша террорчилар, экстремистик гуруҳлар
ўзга мамлакатларга, масалан, Ўзбекистон суверенитетига
таҳдид солса – бу юртда «халифалик давлати курамиз»,
«барча кофирлар тигдан ўтказилади» деган ғоялар билан
очикдан-очик хужумга ўтса ва ҳукумат бундай хуружга
қарши химоя чораларини кўрса, бунинг номи «диний
эркинликни таъминлаш борасида жиддий ташвиш
уйғотиш» деб аталади! Истиқлол мафкурасининг асосий
нояларидан бири диний бағрикенглик (толерантлик)
ҳисобланади. Биз диний бағрикенгликни тинчлик ва
барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан
қуришнинг муҳим шарти эканлигини яхши англаймиз.

Қадимдан юртимизда буддавийлик, зардуштийлик,
насонийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб
келган, шаҳарларимизда масжид, черков ёнагогалар
фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга
мансуб кишилар, ҳозирги даврдагидек, ўз диний амалла-
рини эмиш-эркин адо этганлар. Ватанимиз тарихининг
энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юрти-
миздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда
можаролар бўлмаган. Бу – юртимиз халқларининг диний
бағрикентлик борасида улкан тажрибага эга бўлганидан
далолат беради.

Ҳозирда мамлакатимизда ўн саккизга диний конфес-
сиянинг ташкилотлари фаолият кўрсатмоқда. Уларга
диний маросимларини ўтказиш ва жамият ҳаётида фаол
иштирок этиш учун зарур барча шарт-шароитлар яратиб
берилган. Бу борадаги ҳуқуқий асослар Ўзбекистон Рес-
публикаси Конституцияси ҳамда «Виждон эркинлиги ва
диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонунда мустаҳкамлаб
қўйилган.

Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ислом ташкилоти – АЙСЕЕСКО (ISESKO) томонидан 2007 йилда Тошкент шаҳрининг «Ислом маданияти пойтахти» деб эълон қилинишининг ўзиёқ Фарбдаги рўйхатчиларга берилган муносиб жавоб ҳисобланади.

Саудия Арабистони подпоҳлиги Ислом ва вақф ишлари вазирининг маслаҳатчиси Можид бин Абдулазиз ат-Туркий фикрича: «–Шарқ дарвозаси – Тошкент асрлар давомида ислом цивилизациясининг пойтахти бўлиб келган. У ҳагто собиқ шўроларнинг зулматли тузуми даврида ҳам ўз илм-фани билан ташқи оламга зиё таратган. Ислом цивилизацияси шуъласи ва араб тилини ўрганиш марказларидан бири бўлган Тошкент маънавият ўчоғи ҳамдир».

Аслида бояғи рўйхатни тузганлар Ўзбекистонда жамики диңдор фуқаролар эътиқодига кўра эҳтиёжини қондириши учун барча қонуний шарт-шароитлар яратилганлигини жуда яхши биладилар. Улар исломдек муқаддас дин айнан Ўзбекистонда ўзининг том маъносини тошганлиги, миллионларнинг қалб қувватиға айланганлигини ҳам яхши англайдилар. Улар Ота Маконимизда дунёвий давлат қуриш иши диний эътиқоднинг мустаҳкамланиши билан ҳамоҳанг олиб борилаётганлигидан, эл ўзининг миллий қадриятларидан воз кечмаётганидан, ўзлари тинимсиз отаётган «ахборот найзалари» ва «ўқлари» нишонга тегмаётганлигидан безовталанмоқдалар, холос. Ўзбекистон Раҳбарининг бизнинг юртимизда дунёвий давлат қурилажағи, лекин бу даҳрий давлат бўлмаслиги хусусидаги ғояларининг самарали амалга ошаётгани Фарб ва Шарқдаги бузғунчи марказлар «хафалигига» сабаб бўлмоқда.

Греция Пантеон университети ҳузуридаги Россия ва Евроосмё Маркази директори, доктор Константинос Филис фикрича: «Ўзбекистон раҳбарияти янги қарорлар қабул қилишда ўз халқининг анъаналари, урф-одат, тамойил ва қадриятларини ҳисобга олади. Бу миллий

Ўзига хослик асраб-авайланаётганини аниқлатади. Миллий ўзига хосликка ана шундай муносабат ҳозирги глобал лашув даврида фавқулудда муҳим аҳамият касб этади. Ўз навбатида Фарб Ўзбекистоннинг ўзига хосликларини, яъни халқнинг тарихи, маданияти, менталитети ва анаъаналарини ҳисобга олган ҳолда демократик жамият қураётганини тўғри ва тегиз тушуномани лозим».

Фарбнинг айрим бузувчи кучлар воситасида Ўзбекистон ҳудудида бир неча марта миллатлараро, динлараро, фуқаролараро жанжалларни уюштириш, қўшиққўшни давлатлар билан муносабатларни чигаллаштиришга йўналтирилган режалари барбод бўлгач, энди юқоридагидек рўйхатлар орқали Ўзбекистонни дунёга, жумладан ислом дунёсига, мусулмон мамлакатларига ёмонотлик қилиб қўрсатишга уринилмоқда.

Биз ушбу ҳолатни ҳам бемалол ахборот хуружи, таҳдиди, уруши деб баҳолай оламиз. Аслида, ахборот мақсадга эриштишнинг энг арзон воситаси ҳам саналади. Ахборот урушлари биз билган урушлардан катер жиҳатлари билан ажралиб туради. Биринчидан, ахборот урушлари анча камхарж – қўшин сақлашни, қурол-яро сотиб олишни талаб қилмайди. АКШнинг собиқ Президенти Ж. Картер ҳам: «Тарғиботга сарфланган 1 доллар қуролланишга сарфланган 10 доллардан самаралироқ», деб бекорга таъкидламаган. Иккинчидан, ахборот урушлари ҳеч қандай чегараларни тан олмайди. Интернет, сунъий йўлдош орқали алоқа, оммавий ахборот воситалари ҳукмронлик қилаётган бугунги дунёда ахборотни божхона кўригидан ўтказиб, сарагини-саракка, пучагини-пучакка ажратишнинг иложи йўқ. Бироқ энг ташвишлиси, бу урушда рақибни жисмонан йўқ қилиш эмас, уни ўзига маънан бўйсундириш мақсади кўзланади.

Бозорнинг оддий ҳақиқати шундаки, ҳар ким толганини савдога чиқаради. Товари сифати, тури ва фойдаси жиҳатидан танлаш харидорнинг ихтиёрида. Ана шу қонуният нуқтаи назаридан қараганда жаҳон ахборот

бозорида бизнинг манфаатларимизга мутлақо зид, миллий хусусиятларимиз, ашъана, қадриятларимизни менсумайдиган ахборотлар шиддат билан ҳаётимизга кириб келмоқда. Бу ўз-ўзидан ахборот соҳасидаги хуружлардан ҳимояланиш, бинобарин, миллий ҳавфсизликни таъминлаш муаммосини кун тартибига қўймоқда.

Ахборот хуружларининг қуйидаги турлари мавжуд:

- ёлғон ахборот тарқатиш;
- ижтимоий онгни манипуляция қилиш;
- миллий-маънавий қадриятларни емириб ташлаш;
- етти ёт бетона маънавий қадриятларни сингдириш;
- халқнинг тарихий хотирасини бузиш ва ўзгартириш;
- кибертерроризм.

Кибертерроризм ўз навбатида вирус тарқатиш, интернетда ноқонуний бойлик орттириш (кибержиноят), кибер-манякчилик, турли бўҳтон ва уйдирмалар тарқатиш орқали бирор мамлакат ёки шахсни обрўсизлантириш сингари турларга бўлинади.

Ҳозирги даврда ахборот хуружлари қуйидаги мақсадларни кўзлаган ҳолда тажовуз ва урилишга айланиб бўлган. 1) Ўз ахборот функциялари ва ресурсларини ҳимоялаган ҳолда ахборот муҳитини назоратга олиш; 2) Ахборот хужумларини олиб бориш учун назорат қилинаётган ахборотлардан фойдаланиш. Қуйидаги воситалар эса, одатда жаҳон миқёсида ахборот қуроли сифатида қаралади:

- ахборот манбаларини йўқ қилиш, бузиш ва ўғирлаш;
- ҳимояланиш тизимини айлашиб ўтиш;
- компьютер тизими техник воситалари ишлашини бузиб ташлаш;
- компьютер вируслари;
- ахборот айирбоқлашни йўқ қилувчи воситалар ...

Ахборот хуружи қуйидаги асосий қисмларга асосланади.

1. Психологик операциялар – ахборотдан фўқароларга таъсир этишда фойдаланиш.

2. Электрон хуруж – аниқ маълумотларни олиш имконини бермайдиган восита.

3. Рақибга, дўшманга сохта ахборот бериш.

4. Очиқ ахборот хуружлари – ахборотни кўзга кўринмайдиган ўзгартиришларсиз бузиш ва ҳоказо.

Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш тизими бевосита ижтимоий хавф, миллий таҳдид, тараккиётга тўғанок сифатида баҳоланмоғи ва унга қарши кучли механизм яратишни тақозо этмоқда. Бунда давлат ахборот сиёсати алоҳида аҳамият касб этади. Ахборот, демак миллий хавфсизликни ҳам таъминлаш борасида қўйидаги асосий вазифалар олдимизда кўндаланг турибди.

– ахборот муҳитида миллий маъфратлар ҳимоясини таъминлаш бўйича ягона давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш;

– ахборот хавфсизлигини таъминлаш соҳасида мукамал қонунлар яратиш;

– ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун давлат органлари фаолиятларини мувофиқлаштириш;

– ахборотни эркин алмашишга бўлган эҳтиёжи билан унинг тарқалишида мумкин бўлган чеклашлар ўртасидаги ягона мувозанатни ўрнатиш;

– ахборий структурани мукамаллаштириш, янги ахборот технологиялари ривожланишини жадаллаштириш ва уларни кенг қўллаш. Ўзбекистоннинг глобал ахборий инфраструктурага кириб боришини эътиборга олган ҳолда ахборотларни таҳлил қилиш, ишлаш, сақлаш, йиғиш ва излаш воситаларини унификациялаш;

– давлатимизнинг телекоммуникация ва ахборий воситалар индустриясини ривожлантириш, уларнинг чет эл аналог, муқобилларидан устуворларини ички бозорда кенг тарқатиш.

Бундан ташқари ҳозирги мавжуд ижтимоий фикр, жамиятнинг умумий сиёсий-маърифий даражасини замонавий ахборот хуружига ва унинг шиддатига дош бера оладиган даражага кўтармоғимиз даркор. Бу борадаги муаммоларни ҳал этиш учун яна қуйидагиларга эътибор беришимиз керак:

– Оммавий ахборот воситаларида ҳозиргача шакллланган тил, услуб ва ифода усулини ўзгартириб, жозибадор, аини пайтда ҳаётга яқин, энг оддий кичилар қалби ва рухиятига мос келадиган халқчил ифода усулини шакллантириш лозим.

– Жамиятни, унинг ҳар бир аъзосини ахборот воситаларига қизиқишини ошириш йўли билан ахборот орқали юзага келаётган рухий танглик, бошқача қилиб айтганда, бузғунчи ғояларга эргашиб кайфиятнинг оммалашиб кетишига чек қўймоқ даркор. Ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр, жаҳолатга қарши маърифат тамойилининг устуворлигига эришиш мақсадга мувофиқ.

– Ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлаш мақсадида фуқаролик жамияти институтлари – жамоат ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш, улар сўзи ва фикрининг таъсирчанлигини ошириш керак.

Албатта, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашнинг энг самарали йўлларида тўғридан-тўғри ҳар қандай бузғунчи ғояга, жамоатчилик фикрини бузадиган хабарларга асосли тарзда қарши тура билиш, демек механизмни яратиш зарур.

Энг аввало, жамоатчилик фикрини ўзгартираётган, чалғитаётган ноҳолис ва ёлғондан иборат ахборотлар ташқаридан, ўзига хос ҳимоя қалқонига эга бўлган маконлардан келаётганини назарда тутиб, уларга юксак сиёсий ва касбий маданият орқали ёндашиш талаб қилинадиган.

Иккинчидан, ҳар қандай хужумкор, вайронкор ва бузғунчи ғояга қарши ўз вақтида, мўлжални аниқ олиб

муносабат билдиришда эҳтиросларга берилмаслик, ор-тикча шов-шувларга йўл қўймасдан сиёсий вазминлик ва айни пайтда кучли таъсир ўтказиш усулларини ўзлаш-тирмоқ лозим бўлади.

Зотан, миллий хусусиятлар, анъаналар, урф-одат-лар, кадриятларни барно этиш йўли билан мамлакат-ларни забт этиш цивилизацияланган ҳодисага айланди. Бундай мақсадни амалга оширишда янги технологиядаги ахборот тизимлари ғоят қўл келмоқда.

Ахборот урушида инсон онги, миллат рухияти нишонга олинади. Айрим кучлар томонидан «демократия тарғиботи» шаклида берилаётган ахборот тўғридан-тўғри Ғарб турмуш тарзининг зўрма-зўраки «сохта демокра-тия» шаклида тикиштирилишига айлашиб кетяпти. Бир пайтлар «жаҳон пролетариати инкилоби» қандай экспорт қилинган бўлса, бугун эгоцентризм, худбинлик, шови-низм, беҳаёлик, уятсизлик, шафқатсизлик, зўравонлик сингари соғлом инсон табиатига зид ҳолатлар ахборот воситасида шундай экспорт қилинаёпти. Ғарчи бундай мафкуравий хуруж отишмалар ва қон тўкишларни кел-тириб чиқармаса-да, миллий ўзликни англашни заифлаш-тириш эвазига жамиятни тапаззудга олиб келади. Матбуот орқали терроризмга тааллуқли кўплаб батафсил ва холис хабар ҳамда репортажлар берилишига биз кўникиб қолганмиз. Улар шу даражада ранг-баранг ва шу даражада муфассал бўладики, бундай «тўқин-сочин-лик» ким ёки нима фойдасига эканлигини англаш ҳам мушкул.

Ғарбдаги катор оммавий ахборот воситалари орқали тарқатиладиган, айтайлик, фаолияти маъ этилган ташки-лотлар раҳбарларининг очиқ чиқишларини, кўпоровчи-ларнинг дағдағаларини, қайсидир давлат раҳбарини ўлдириш билан кўрkitишга бўлган уришиш-у хезланиш-ларини, ҳозиргина содир этилган террорчилик актини тўғридан-тўғри телевидение орқали кўрсатилишини қандай тушуниш мумкин? Бу нима, бу ҳам демокра-

тиями ёки эркинликдан тапширми? Албатта, уларнинг барчасига бирдек баҳо бериб, кўрсатувларни цензурадан ўтказиш керак, деб бўлмайди. Аслида, эркинликнинг, айниқса сўз эркинлигининг ҳам қандайдир сарҳадлари, чегараси бўлмоғи даркор. Чунки, «эзгу ниётда» қилинадиган баъзи ишлар, баъзан бутунлай аксинча самара бермоғи ҳам мумкин. Юкоридаги ҳолатларда баъзан оммавий ахборот воситалари ўзлари истамаган ҳолатда, террорчилар тарғиботчиларига ҳам айланиб қолишлари мумкин. Лйнан шу маънода Буюк Британия собиқ Бош вазири Маргарет Тетчер: «Оммавий ахборот воситалари – террорчилар учун кислород вазифасини ўтайди», деган фикр билдирганди. Аслида хуруж ва терроризм унсурлари мавжуд бўлган ҳар қандай ахборотнинг ўйланмай (тўғридан-тўғри) матбуот орқали ёритилиши маълум даражада (эҳтимол 1-2 фоиз бўлса ҳам) террорчиларнинг ўз мақсадига эришишига кўмаклашади. Чунки, аслида уларнинг асосий мақсадлари – баёнотлари миллионлаб кишилар томонидан эшитилишига эришил, жамиятда кўрқув, ваҳима уйғотиш ва парокандаликни келтириб чиқариш эди. Матбуот эса баъзан билиб-билмай, айнан шу ҳолатни таъминлаб қўяди, яъни нафрат ўрнига ваҳимани уйғотиб қўйиш мумкин.

Хорижда ва юргимизда содир этилган террорчилик акллари ҳақидаги ахборотлар Ўзбекистон матбуотида оператив ва батафсил ёритилмайди, деб танқид қилувчи «доно»ларнинг чиқишлари ва бундан кўзлаган мақсадлари, худди шу нуқтаи назардан, анчагина шубҳалидир. «Матбуот эркинлиги бўғилаяпти», дея аюҳаннос солиш билан хаспўшланаётган бундай «халис хизмат» ортида бўлажак фалокатлар ётибди. Лекин фалокатдан кейинги хулосаларни ўрганиш учун уни албатта бошимиздан ўтказишимиз шарт эмас. Ҳозирга қадар юз берган ўзимиздаги ва бошқа юртлардаги фожиалардан ҳам сабоқ чиқарсак бўлаверади.

Москвадаги «Норд - ост» театрида содир этилган кўпоровчилик телевидение оркали тўғридан-тўғри кўрсатиб турилганлиги сабабли талофатлар бир неча бор кўп бўлгани расмий ҳукумат томонидан эътироф этилди. Чунки ичкарида яширилиб олган террорчилар ташқаридаги ҳукумат аскарларининг ҳаракатлари ва тактикаларидан тўлиқ хабардор бўлиб турдилар. Ва кутилмаганда, ўз тактикаларига ўзгартириш киритдилар. Натижада эса юзлаб бегуноҳ кишилар қурбон бўлдилар...

Бугунги кунда чегара билмас оммавий ахборот инфраструктураси халқаро мафкуравий муносабатларни ҳам интенсивлаштириб, универсаллаштириб юборди. Натижада мафкуравий муносабатларнинг глобаллашув жараёни вужудга келди. Бу жараённинг муҳим хусусиятларидан бири, ахборот урушининг ғоят катта иқтисодий манфаатлар билан чирманиб кетганлигидир. Яъни, жамиятда ғоясизлантиришга йўналтирилган ахборотлар бозорида маънавий-маърифий, мафкуравий жиҳатдан савияси ниҳоятда паст бўлган аудио ва видео кассеталар, ахлоқсизликка, тубанликка олиб келадиган адабиётлар ва бошқа санъат асарларининг сотилиши жуда катта иқтисодий фойда манбаи ҳам бўлиб қолмоқда. Шундай қилиб, улар ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқдалар. Ғоявий ганимлар бизнинг ўзимизга сотган матоҳларидан олинган фойдани яна бизга қарши маънавий-мафкуравий курашга йўналтирмоқдалар. Сир эмас – бизга қарши маънавий кўпоровчилик билан шуғулланаётган кучлар ўз мақсадларига эришиш учун ҳеч нарсага аямагани, ҳамма воситаларни ишга солмоқда – қанчадан-қанча маблағ сарфламоқда, энг замонавий усул-услугаларни қўллаган ҳолда, ёшларни ўзига ром этувчи турли шоу-томошалар, кўнгилочар кўрсатувлар, мусикий каналлар ташкил этмоқда. Бунга истаганча мисоллар келтириш мумкин. Бундай манбалар оркали кўпинча бузғунчи ғоялар тарғиб этиляпти, энг ёмони – уларни хали оқ-қоранинг

фаркига бормайдиган ипонувчан, таъсирга берилувчан ёшларимиз кўряпти, томонга қилаяпти.

Асрлар мобайнида шаклланиб келган маънавий ҳаётни издан чиқаришга қаратилган ахборот тажовузларини бугунги кунда ҳар қадамда кўриш мумкин. Масалан, болаларимиз фойдаланадиган ўқув дафтарларига бир назар ташлайлик. Аксариятинишг муқовасида чет эллик машҳур спортчи ва санъаткорлар, турли сериаллар актёрлари расмлари туширилган. Эҳтимол, уларнинг спорт ёки санъатдаги ютуқларига ҳавас қилиш мумкиндир. Лекин бу спортчи ва санъаткорлар шахсий ҳаёти, ишқий саргузаштлари ҳақида интернет ва бошқа ахборот воситалари орқали берилаётган шармсиз гаплар фарзандларимизга қандай намуна бўлиши мумкин? Модомики, ўқув дафтарлари муқовасига расм тушириш шарт бўлса, нега улуг аждодларимиз сиймоси, қадимий шаҳарларимиз, бетакрор табиғимиз манзарасидан фойдаланмаймиз?

Биз бой ва бетакрор мероста эга халқимиз. Қозоқнинг буюк оқини Абай эътирофини ҳеч ким инкор эта олмайди: «Ўзбеклар етиштирмайдиган ва мўл ҳосил олмайдиган экиннинг ўзи йўқ, ер юзида ўзбек савдогарининг оёғи етмаган жой йўқ, ўзбеклар уддалай олмайдиган ишниш ўзи йўқ... Ўткир зеҳн, маҳорат, абжирлик ва тadbиркорлик – буларнинг ҳаммаси ўзбекларга хос хусусиятдир». Қадмик адиби Давид Кугулгинов айнан юқоридаги фикрга ган бериб, шундай ёзганди: «Худо ўзбекларга сахий ва туганмас ҳазина мисол замин, ана шу замин сингари сахий ва мурувватли маънавият, гўзал тил ва жаҳонга татигулик буюк маданият берди. Бунчалик катта мероста эгаллик қилиш ер юзидаги ҳеч бир халққа насиб етмаган». Лекин уни ҳар қанча мадҳ этганимиз, оламга кўз-кўз қилганимиз билан бундан менинг, сизнинг, унинг, барчамизнинг маънавий савиямиз ўз-ўзидан кўтарилиб қолмайди. Биз асрий меросимизнинг ҳам, бугун

иратилган маънавий-маърифий бойликларнинг ҳам том маънодаги эгаларига айланмоғимиз даркор. Қолаверса, фақат бугина эмас, балки Қурраи Заминнинг ҳамма минтақаларида яратилган маънавий бойликлар, маънавият хазиналариши ҳам ўзлаштириб олмағимиз лозим. Бунинг ора фақат битта йўли бор — ҳар қайсимиз қучимизни оймай, вақтимизни қизғавмай бу бойликларни ўргатиб, улар тўғрисида фикр юритиб, баҳсланиб, моҳиятини англаб, уларни кўнгил мулкига айлантирмоғимиз керак. Бу иш фармон, қарор ёхуд ҳашарлар йўли билан амалга ошмайди, муъажиза руи бериб, бир юмалаб уларни ўзлаштирган одамга айланиб қолиш ҳам мумкин эмас. Фақат уздуксиз меҳнат билан, бутун умр давом этадиган машаққатли ишларишлар билангина бунга эришмоқ даркор. Шундагина бу бойликларнинг ички маъноси, моҳияти бизга аён бўлади. Шундагина биз бекиёс тўзалликлардан баҳраманда бўлиб, ўзгариб бораётганимизни, кўнгилимиз ҳар хил доғлардан қориг бўлиб бораётганини, уларнинг ўрнини меҳр ва муҳаббат, муруват ва шафқат биланлаб бораётганини хис қиламиз. Ара шундагина, яъни инсоният яратган битмас-туғанмас хазинани тўла бўлакка ҳамки, доақал имкён қадар ўргатиб, ўзлаштириб олгандан кейингина одам ўзини маданиятли деб ҳисобласа тўғри бўлади.

Маънавият масалаларига жуда катта аҳамият берилаётган, миллий вояни ҳар бир шахс қилиб ва оқинга етказиш тадбирларини амалга ошириш чоғида китобхонлик масаласи ўта долзарб муаммолардан биринга айланиб улгурди. Қишлоқда ҳам, шаҳарда ҳам «Ана тадбиркорлар замони келди, қани, китобингни йиғинтир, болам, сени шимариб пул топинга кириш» деган гаплар тез-тез айтиладиган бўлиб қолди. Айтиладигини эмас, чиндан ҳам халқнинг адабиётга, китобга муносабати кескин ўзгарди. Одамлар назарида тадбиркор бўлмоқ учун бини ўзинишига ишиқ бўлса, юлдузми бенарсон урса, пул санагани яхши билса, кифоя. Бугун бизга ўзбекнинг зиёли

тадбиркорлари керак. Одамга ақлни пешламokka, маънавий дунёни бойитмокка имкон берадиган воситалар кўн. Шулардан энг самарадори, энг қулайи, энг бемиинати ва энг камчикими китобдир. Одам фақат имтиҳон тошнириш учунгина ёки ном чиқарарга китоб ўқимаслиги керак. Китоб ҳар қандай одам учун пондай азиз бўлмоғилозим. Одам ҳар куни бир лаҳза бўлса-да, китоб билан сирлашмокни ўзи учун хаётний заруриятга айлантормони зарур. Одамлар китоб ўқинида тўхтасалар, фикрлашдиан хам тўхтаб қолишлари мумкин. Китоб ўқимаслик хаётда муқаррар тарзда чаламулжалликка, маърифатсизликка, жоҳилликка олиб келади. Бу эса ўз навбатида лоқайдликни, фикрсизликни, маънавий қашпоқликни тугдиради. Айнан шундай кишилар эса ёвуз, бузғунчи ғояларнинг тузоғига тушиб қолишлари мумкин...

МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИ УСЛУБ ВА УСУЛЛАРИ

Миллий ғоя тарғиботида кўн китоб ўқийдиган, маълумотли зиёлиларга мўлжалланган бироз мураккаброқ ахборотлар билан тадбиркорлар кайфиятига таъсир этиб бўлмайди. Шунингдек вағаншарварлик туйғуларини сингдиришда талабаларга хам, зиётиларга хам, дехқонларга хам бир хил муносабатда бўлиш, бир хил усуллардан фойдаланиш кутилган самарани бермайди. Чунки турли ижтимоий гуруҳ вакилларининг дунёқарани, манфаатлари ва кадрийатлари бир-биридан фарк қилади. Мафкура тарғиботида айнан мана шу кадрийатларга, манфаатларга мос ғояларни илгари суриш кўнроқ самара бериши мумкин.

Айнан шу ҳолатни назарда тутган ҳолда XI асрда битилган Кайковуснинг «Қобуспома»сидаги тавсияга амал қилсак, тарғибот самараси янада ошган бўларди: «Хосга хос сўз, омийға омий сўз деғил, токи у хикматга мувофиқ бўлсун ва эшитгон кишиға оғир келмасин, йўкса

сўзингни далил ва хужжат била ҳам эшитмаганлар. Ундин сўнг уларнинг ризосига караб, сўзланди. То саномаг бўлмайсан... Хар кишига сўз айгур бўлсанг қаранг, ул сенинг сўзингга харидорму ёки харидор эмасму? Агарда уни сўзингга харидор топсанг, унга сўзингни соттил. Йўқ эрса, ул сўзини қўйиб, шундок сўз денгизким, унга хуш келсин ва сенинг сўзингга харидор бўлсин. Лекин инсон била инсон бўлгил, одамий била одам бўлгил, пединким инсон бошқа, одамий бошқадур». Фалсафий нуқтаи назарга кўра «одам» биосоциал мавжудот. Ўғри, террорчи, фохшча, иорахўр, конунбузар... ҳам одам. Фақат унда биологик, яъни хайвоний унсурлар инсонийликка нисбаган кучлироқ. У ҳам аклли, уддабурон, лекин унинг акли, дунёкараши жамиятга, дунёга карши йўналтирилган холос. «Инсон» эса социобиологик мавжудот. Унда иктимоний хусусиятлар хайвонийликка нисбаган кучли. У мудом ўз нафсига қарши курашади, хатти-ҳаракатларини жамият, инсоният, ўзгалар манфаатлари билан уйғунлаштиришга интилади...

Бир хақимдан «Қандай одам жазога лойик?» деб сўрадилар. Унинг жавоби: «Хеч қандай инсон жазога лойик эмас. Жазога лойик нарсалар вахший хайвонлар, одамларга зиён етказадиган илон, чаён каби газандалардир. Аммо шундай кишилар ҳам борки, уларнинг вужудида дарранда ва газандаларнинг хислати бўлади. Бундай кишилар қилган зарарларига караб жазоланади. Бу тариқа кишиларини хатто одам, дейин ҳам поўрицидир!»...

Тарғиботчи-ташвиқотчиларнинг ўзлари ҳам эл-юрт орасида обрў-эътибор қозонган, юксақ савияли, кўпни кўрган, жонкуяр, оташин, энг мухими, одамларнинг юрагига ҳаққоний сўзи, ёркин фикри билан йўл топадиган ҳалол инсонлар бўлмақлари даркор. Яъни, бунга маънавий ҳуқуқи бўлмаган ўғри ўзгаларни тўғрилиққа даъват эта бошласа, уни аслида кимлигини яхши биладиган кишиларнинг энсаси қотади. Демак, тарғиботчи уч

минг йиллик тарихга эга бобокалон китоб «Авесто»даги «эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал» тамойилига мос шахс бўлмоғи лозим.

Тарғибот-ташвиқот ҳам таълим-тарбиянинг бир кўринишидир. Тарбия фақатгина ихтиёрийликка асосланмайди. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 64-моддасининг биринчи қисмини ёдга олсак. «Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиб ва тарбиялашга мажбурдирлар». Демак, бу ўринда тарбия ота-она зиммасига мажбурият сифатида юклаган. Ҳар қандай тарбияда, ҳатто юксак ривожланган демократик тарбия тизимида ҳам озми-кўнми бажарилиши шарт бўлган белгилар мавжуд. Масалан, бола гўдаклигидан юз-қўлини ювишга ўргатилмаса, керак бўлса, мажбур қилинмаса, ювуксиз ҳолда дастурхон агрофига ўтириш унга одат бўлиб қолади. Халқимизга азалдан хос бўлган шарму ҳаё, андиша, ота-онага ҳурмат, қатталарга иззат-эҳтиром, кичикларга шафқат каби одилжаноб фазилатлар ҳам ўз-ўзидан шаклланиб қолмайди. Маълум бир ўринларда бу усулдан тарғибот-ташвиқот ишларида ҳам фойдаланиш ўзини оқлайди.

Бундан ташқари, мафкура илмий, фалсафий, диний, бадий, ахлоқий ва ўзга воялар мажмуидан иборат эканлигини ёдга тутган ҳолда, ҳар бир суҳбат, учрашув, эшиттириш, кўрсатув мазмун-моҳияти билан одамлар қалбига етиб бориши учун турли ихтисос ва йўналишлардаги мутахассислардан фойдаланмоқ лозим. Миллий вояни ёшлар оғи ва қалбига сингдиришда жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар ҳам алоҳида аҳамиятга эга. Улар эл севган адиблар, санъат усталари, ҳуқуқ органларининг вакиллари, Ватан қаҳрамонлари, ҳарбийлар, солиқ меҳнат бўлимлари ходимлари, сиёсий партиялар вакиллари, олимлар, сиёсатчилар ва спортчилар бўлиши мумкин. Бундай жамоатчилик вакиллари билан учрашувлар уларнинг ҳаёт тажрибалари хусусида жонли мулоқот юригишга имкон беради. Улар билан мулоқот

орқали ёшлар ўзларини қийнаётган, қизиқтирадиган саволларга бевосита жавоб оладилар. Бундай шахслар ҳаёти ва фаолияти юрт тинчлиги, Ватан равнақи ғояларига яққол мисол бўлиб, ёшларни ана шу йўсида янаш ва ҳаракат қилишга ундайди.

Мафкура тарғиботининг бизда кенг расм бўлган шакли воизлар фаолияти билан боғлиқ. Ҳозирги даврда ҳам қадимдагидек воиз-нотиклик санъатини эгаллаш, тўпланганларга мақбул қилиб гапириш бугунги дунёда мавжуд 35 мишдан зиёд касб-хунар ичида энг мураккабларидан бири ҳисобланади. Қўл-оёғи бутун хоҳлаган кишини кетмон чошишга, мангина хайдашга ўргатиш мумкин. Тарғибот эса жарроҳлик сингари позикликни талаб этади. Обдон ўйланмаган, ишмаган ёхуд обидан бехос чиқиб кетган бир сўз билан ҳам ишнинг пачавасини чиқариб қўйиш мумкин. Воиз-нотик энг аввало, тингловчиларга етказмоқчи бўлган ғоя ва мақсадини аниқлаб олмоғи даркор. Нотиклик маҳорати мақсадга қандай етишиш йўлларини кўрсатиб, лўнда ва тушунарли қилиб сўзлаб, аудиторияни ўзига ишонтириб, кишиларни шу мақсад йўлида фаол ҳаракатга тарғиб этишдан иборат.

У ёки бу муаммо ечимига бағишланган маъруза ўқиш ҳам мураккаб ақлий меҳнат ҳисобланади. Ақлий меҳнат эса турғунликни, суэтлиқни эмас, ижодий излашни, муттасил янгилашиб туришни талаб қилади. Ҳаммага маълум нарсани қоғоздан кўз узмай, бон қўтармай ўқиб бериш ҳам ёки аксинча, баъзи бир қайдлар, ёзувлар қўйилган минбарга яқинлашмай у ёқдан бу ёққа юриб «булбулигўё» бўлиб сайраш (одатда бундай маърузадан кейин тингловчилар миясида жуда оз нарса қолади) ҳам маҳоратга кирмайди.

Тарғибот-ташвиқотнинг кучи унинг илмий асосланганлигида, тингловчиларга ижтимоий тараққиёт қонунларини ўргатишида, ислохотлар жараёнида инсоннинг ўрни ва ролини кўрсатиб беришидадир. Илмийлик жамият ҳаётининг асосий, етук эҳтиёжи, манфаатларини тўғри

акс этгиришида, унинг боскичма-боскич, эволюцион ривожланиш конунларини очиб беришида ўз аксини топади. Тарғибот-ташвиқотнинг илмийлик принципи унинг ҳаққонийлик тамойили билан узвий боғланиб кетган. Бу воиз нутқида реал воқелик — ҳаётий воқеа, ходиса, жараёнларнинг қандай бўлса, шундай тўлалигича ёритиб берилишини тақозо этади.

Миллий воя тарғиботининг кучи, қудрати ва таъсирчанлиги аввало унинг ҳаққонийлигидадир. Сидқидилдан ҳалол меҳнат қиладиган, шу бунёдкорлик меҳнати билан ҳаёт кечирадиган кишилар ҳаминша ҳақиқат тарафдори бўладилар. Бозор иктисодиётига асосланган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосини ҳам шундай кишилар ташкил этади. Шу бондан ҳам раҳбарлар, ўқитувчилар, воизлар нутқида ўрганилаётган, кун тартибига қўйилган масала рўй-рост ва тўла ҳақиқат асосида ёритилиши керак. Мавжуд камчилик ва нуқсонлар яширилмаслиги, хаспўнланмаслиги, аксинча фовуқуқийлик ва уларни бартараф қилиш йўллари кўрсатилиши, бунга кен жамоатчилик жалб этилиши лозим.

Олий таълим даргоҳида 30 йилга яқин давр мобайнида дарс беришим, турли корхона, тапқилот муассасаларида маърузалар қилишим ва кузатишим оқибатида, назаримда айрим хамкасбларимнинг нутқлари бирёқлама бўлиб қолаётгани кўзга тапганиб қолди. Аксарият нотиқлар ютуқларимиз ҳақида бўрттириб, инноарли факт ва далиллар билан ҳаяжонланиб гапирадилару, камчилик, муаммо ва қийинчиликлар ҳақида лом-мим демайдилар. Натижада жуда талабчан, кузатувчан бўлган ёшлар, тингловчиларнинг кўпчилиги ўзларини кизиктирган саволларига керакли жавоб ололмайд қоладилар. Ундан сўнг, табиий равишда, ахборот чанқоқлигини ўзга манбалардан қондиришга урина бошлайдилар.

Шуни ҳам унутмаслик лозимки, муаммо, камчилик ва қийинчиликлар хусусида сўз борганда уларга бир томонлама ёндашиб танқидни ҳаддан ошириб юбориш, у

ски бу салбий ходисани бўрттириб кўрсатиш ҳам арамайди. Танқид нуқоби остида шу вақтгача ёришган югуқларимизни шубҳа остига қўйиш, миллий анъана, қадриятларимиз, турли ахборот хуружлари таъсирига берилиб ўзбеккона турмуш тарзини бадном қилишга йўл қўймаслик даркор.

Илмийлик ва ҳаққонийлик принциплари тарғибот-ташвиқотнинг яна бир тамойили – ҳаёт билан боғлиқлик принципи билан уйғун олиб борилган тақдирдагина ўзини тўзалигича намоён эта олади. Тарғиботнинг ҳаёт билан боғлиқлик принципи ғоявий асосини назария билан амалиёт бирлиги ҳақидаги таълимот ташкил этади.

Назария воқеликнинг тафаккурда умумлашган инъикоси, амалиётнинг илмий хулосасидир. Назариянинг, ғоянинг ўзи ўз холича мавжуд воқеликни ўзгартира олмайди. Назария, мафкуранинг моҳияти, буюклиги шундаки у ўзгартириш, таракқиёт йўлини кўрсатиб беради. Амалиёт деганда айнан шу фаолият, яъни кишиларнинг воқелик ходисалари ва жараёнларини ўзгартирувчи фаолияти англанади. Назарий ва амалий фаолият бир-бири билан ўзаро узвий боғлиқ бўлиб бири иккинчисини тақозо этади. Амалиёт ва назариянинг, ғоянинг бирлашуви натижасидагина ишонинг олами, ўз-ўзини амалий-назарий ашлан жараёни амалга ошади. Ғоя ва амалиёт бирлиги қонунини тарғибот-ташвиқот жараёнига татбиқ этилганда миллий ғоя, маънавий-маърифий ишлар билан узвий боғланиб кетишида ўз ифодасини топади. Тарғибот-ташвиқот, бугунги турмушимиздан келиб чиқиб, бозор иқтисодиётига ўтиш, моддий ишлаб чиқариш соҳасида эришилган реал муваффақиятларга асосланса, ишлаб чиқариш муносабатлари тизимида кишиларнинг конкрет фаолиятини ҳисобга олсагина, самарали бўлади.

Тарғибот-ташвиқот ишлаб чиқаришга бевосита эмас, балки кишилар орқали, уларнинг хулқ-атвори, ният, мақсад, интилишлари орқали таъсир кўрсатади. Албатта, шунга эътибор бермоғимиз лозимки, тарғиб қилинган

ғоянинг натижаси кишиларда бирданига ёки бир неча кун ичида намоён бўлмаслиги ҳам мумкин. Ғоялар ўзининг ҳаётийлиги билан кишилар, айниқса ёшлар қалби ва онгига кириб борган, улар ҳаётининг мазмунига айланган тақдирдагина ўз натижаларини кўрсатади, ҳаракат учун қўлланмага, моддий кучга айланади.

Халқчиллик принципи асосида тарғиботнинг соддалик, тушунарлилик, ишонарлилик, аниқлик хусусиятларини ётади. Воиз ўз нутқи орқали халқ оmmasига, ёшларга, уларнинг қалби ва онгига таъсир қилишни мақсад қилиб олган экинчи у содда, аниқ, тушунарли тилда гапириши лозим. Нотик тилининг тозаллиги, маъно жиҳатидан аниқ ва раволиги унинг таъсирчанлигининг муҳим гаровидир. Ҳар қандай тарғиботчи билан ҳар қандай ташвиқотчининг салбати ҳам тингловчиларга жуда яхши таъсир қилиш учун маълум ҳақиқатни уларга мумкин қадар ишонадиган қилиб, мумкин қадар осон тушунадиган қилиб, мумкин қадар аниқ ва эсла сақланадиган қилиб гапиришдан, улуғвор, бунёдкорлик фаолиятига даъват қилишдан иборатдир.

Озгаки нутқ жонли сўзлашув демакдир. Унда фикр аниқ ва лўнда, жумлалар қисқа ва содда бўлгани маъқул. Айрим нотиклар чиройли сўзлашни узундан-узук жумла тузиш, уни жимжимадор қилиш деб биладилар. Афсуски, бундай, «тилни сиқдирадиган» жумлада ифодаланган фикрларни илғаб олиш мушкуллашади. Бундай нутққа асосланган тарғибот самарасиз бўлади, тингловчилар вақти ҳам бекорга исроф этилади. Энг ёмони, кейинги сафарги ўзга маҳоратли воиз маърузасига таклиф этилганда, тингловчилар аввалги ҳолатни эслаб, аудиторияга келишдан безиллаб қоладилар. Шу боисдан ҳам маърузага тайёрланиш давридаёқ нотик, ўз нутқидаги бор «сувни» сиқиб чиқариши, фикриши, тарғиб этилаётган ғояни қисқа, тушунарли жумлалар билан баён қилишга уринмоғи даркор.

Воиз оғзаки нутқнинг ёрдамчи воситалари — пауза (нутқ орасидаги узилиш, сукут) ва интонация (сўзловчи-нинг нутқ мавзусига муносабатини, хис-туйғусини ифода-ловчи талаффуз услуби)дан ҳам мохирона фойдаланиши лозим. Талаффуз услуби фикр таъсирини кучайтиришда алоҳида ўрин эгаллайди. Воиз ўз тингловчиларига нима дейётганлиги билангина эмас, балки уни қандай ифода-эглаётганлиги билан ҳам таъсир этади.

Интонация нотикнинг гапириш услуби, сўзларни талаффуз этиш хусусияти, овозининг баланд ва паст-лиги, нутқ суръати, пауза ва хоказолар орқали белги-ланади. Ўришли фойдаланилган интонация сўзларга, жумлага, ниҳоят нотик ифода этмоқчи бўлган мазмунга жон бағишлайди, унинг таъсирли чиқишига кўмакла-шади. Шунинг ҳам унутмаслигимиз лозимки, баён этилаёт-ган воқеа, ходиса, жараёнлар мазмун-моҳиятини чуқур-англамай туриб, уларга нисбатан тингловчилар муносаба-тини уйғотмасдан тўғри интонация танлаб бўлмайди. Интонациянинг қандай бўлиши, нутқ мақсади, мазмунига боғлиқдир. Агар нутқ мақсади ва мазмуни ўзгарса, интонация ҳам ўзгаради.

Нутқда паузанинг ҳам аҳамияти катта. Нутқ ораси-даги узилиш, сукут, бир томондан, тингловчиларнинг бироз тин олишига имкон берса, иккинчи томондан, фикрни тўғри тунтуниб олишлари учун мушоҳада қилиш имконини беради. Нотик эса пауза вақтида кейинги айтмоқчи бўлган фикрини аниқ ва ёрқин ифода этиш йўллариин излайди. Сукутдан тингловчилар диққатини жалб этиш, ҳозиргача баён этилган фикрни англаб олишлари ва эътиборларини жамлаш учун ҳам фойда-ланилади.

Оғзаки нутқ масофа ва вақт жиҳатидан чекланган бўлади. У овоз этадиган доирадагина кўлланилади. Энг муҳими, оғзаки нутқ, том маънода жонли мулоқотдир, унда нотик тингловчиларга бевосита таъсир этишнинг талайгина усулларида фойдалана олади.

Нотик нутк маданиятини эгаллаш учун аввало она тилининг бой имкониятларидан самарали фойдаланишни билиб олиши лозим. Қайси нотикнинг сўз бойлиги кўп ва хилма-хил бўлса, унинг нутқи ҳам шунчалик бой ва жозибали бўлади. Воиз ўзининг фаол сўз бойлигини доимо кенгайтириб, бойитиб бориши даркор. Нуткда нотик ишлатаётган сўзларнинг миқдори эмас, маъноси хал қилувчи роль ўйнайди. Маънодош сўзлардан моҳирона фойдаланиш нутқни ифодали ва таъсирли қилади. Бир сўзни кўп марта қайтаравермаслик учун синонимлардан фойдаланган маъқул. Бирок бунда синонимлар эмоционал бўёқдорлиги, нуткда қўлланиш доирасига кўра бир-биридан фаркланишини унутмаслигимиз лозим. Синоним сўзлар маъносига қараб танланиши керак. Шу сабабга кўра нотик синонимларнинг хусусиятларини, уларнинг маъно ва услубий нозикликларини яхши билиши, нуткда улардан ўринли фойдаланиши шарт.

Баъзан нуткда бир сўзни бир неча марта такрорлаш эҳтиёжи туғилади. Бу ўринда мақсадни ифодалаш учун (масалан, таъкид маъносиди) ўз ўрнида таъкидланган сўзлар нутқнинг таъсир кучини оширади. Нутқнинг таъсирчанлиги кўп жихатдан товушларнинг тўғри талаффуз этилишига ҳам боғлиқ. Бошқа тилларда бўлгани каби, ўзбек тилида ҳам шундай сўзлар борки, уларнинг ёзилиши бир хил бўлса ҳам, ўқилиши, айтилиши турличадир.

Истиклол йилларида Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши, халқаро алоқаларнинг кучайишига муганосиб равишда ўзбек тили хорижий сўзлар, тушунчалар ва атамалар ҳисобига янада бойиб бормокда. Нуткда ишлатилган кўп сўзлар (масалан, маркетинг, менежмент, лизинг сингари), гарчи келиб чиқиши ўзбек тилидан йироқ бўлса-да, тўғри тушунилади. Шу сўзсиз айтилмоқчи бўлган фикр қаншоқлашиб қолаётгандек, янада аниқроғи фикр ўз ифодасини тополмагандек бўлиб қолади. Бирок ўзга тиллардан олинган сўзларни ҳаддан

ишд ишлатиш нутқнинг таъсирчанлигини насаптириш юборишини ҳам унутмаслигимиз керак. Шу сабабга кўра воиздан бундай сўзларни қўллаш, ишлатишда ўта эҳтиёткорлик талаб қилинади. Аслида зарурият, эҳтиёк бўлмаган ҳолда бошқа тил сўзларини ишлатиш ҳар икки тилга нисбатан ҳам ўта қўноқлик қилишдан бошқа нарса эмас.

Қисқаси, воизлар қайси тилда маъруза қилсалар, шу тил грамматикасини яхши билишлари шарт. Грамматикани билган нотик адабий тил нормалари (лексик, грамматик, орфоэпик ва ҳоказо)га амал қилади: аниқ ва равои сўзлаш учун тилнинг бор услубий имкониятларидан тўла фойдаланади. Шундагина у нотикдан талаб қилинаётган нарса — нутқнинг маънавий кучли, мазмунан бой, содда, таъсирчан, равои ва ишонarli бўлишига эриша олади.

Маърузанинг муваффақияти кўн жиҳатдан бошданок тингловчилар диққатини жалб этиб олишга боғлиқ эканлиги сир эмас. Тингловчилар диққатини жалб этишда воизнинг кириш сўзи жуда катта аҳамият касб этади. Баъзи нотиклар ўз сўзларини мавзу режасидан, айримлар масала аҳамиятидан, бошқалар эса аниқ факт ва ҳаётдан олинган мисоллар билан бошлайдилар.

Маъруза тингловчиларни бирдан ўзига қаратиб оладиган кизик ҳодиса, қутилмаган савол, ажойиб эпиграмма (бир неча сатрли кичик ҳажвий шеър) билан бошланиб, кейин асосий мавзунга уланиб кетса, нур устига аъло нур бўлади. Воизнинг кириш нутқи қандайлигидан қатъи назар у методиканинг умумий қондасига кўра қисқа бўлиши керак, чунки унинг мақсади аввало тингловчилар диққатини жалб этиш, сўнгра уларни мавзунинг мохиятига олиб киришдир. Кириш сўзи чўзилиб кетгани биринчидан, маъруза бошидаёқ тингловчиларни толиқтириб қўйса, иккинчидан улар диққатини тарқатиб юборади.

Тингловчилар диққатини жиддий муаммоларга карагинда, уларга бироз дам бериб, яна меҳнат қилиш учун миёни «нешлаб» олишда юморнинг аҳамияти катта. Шу сабабли ижтимоий-сиёсий, илмий нутқда сатира ва юмордан моҳирона фойдаланиш катта самара беради. Курран Заминга танилган донишмандлар, машхур нотиклар энг мушкул пайтларда, энг мураккаб масалаларни изоҳлашда сатира ва юмордан кенг фойдаланиб, вазиятдан чиқиб кетганлари ҳақида кўплаб мисол келтирса бўлади. Аслини олганда юмор ҳаминча ҳаёт таъвиқлари устидан ғалаба қозониш рамзи бўлиб келган.

Тингловчилар диққатини бутун маъруза давомида ушлаб туриш ниҳоятда кийин, бироқ зарур. Муаллиф қузатувлари шуни кўрсатмоқдаки, маъруза бошланганда тахминан 15-20 дақиқа ўтгандан кейин тингловчилар бироз чарчайдилар, уларнинг ахборотларни қабул қилиш даражаси сусаяди, диққати бўшашиди. Моҳир нотик буни дарҳол сезиб олади. Бундай пайтларда тингловчилар секин ҳар тарафга аланглай бошлайдилар, баъзилари қўлларини тиззаларига қўйиб стулга суяниб оладилар, айримлари ёнидаги дўсти ёки дугонасини туртиб ниманидир сўрайди, яна бири бир нуқтага тикилганича ҳаёл суриб кетади. Булар тингловчилар диққатининг толиққанлигидан далолат беради. Таҷрибали воиз бу дақиқалардан фойдаланиб, юмор ва сатирага мурожаат қилади ва тингловчиларнинг бироз тин олишига имкон яратади.

Аслида бу моҳир нотиклар учун ҳам унчалик осон иш эмас. Воиз ёдга оладиган қизиқ воқеа ёки айтиб берадиган лағифа мавзуга дахлдор бўлиши лозим. Қулги, жонланиш билан ўтган дақиқалар эса тарғиботчи билан тингловчилар ўртасида яхши муносабат ўрнатибгина қолмай, уларни бунёдкор ҳаракатга рағбатлантириши, шавқ уйғотиши даркор.

Енгил, қувноқ ҳазил воиз билан аудитория орасида қандайдир яқинлик вужудга келтиради. Шу боисдан ҳам

ушбу сатрлар муаллифи томонидан баъзи маърузалар ҳазилдан бошланади. Баъзан тарғиботчи номи эълои килингани захоти залда қарсақлар янграйди. Бундай пайнда, айрим ҳолларда, тингловчиларга қарата, «Маърузани шимадан бошлашга имкон берганингиз учун раҳмат!» дегач яна қарсақлар чалинган пайтлар ҳам бўлган. Бу маърузанинг илк дақиқаларидаёқ тингловчилар билан самимий ва содда муносабат ўрнатилганидан далолат эди.

Лекин шуни ҳам унутмаслигимиз лозимки, кулги бўлсин деб маърузада ҳар нарсани гапиравериш ярамайди. Айниқса, у ёки бу тингловчининг шахсига тегадиган сўз бўлмаслиги шарт. Лақаб тўқиб, жисмоний камчилигини рўқач қилиб, тингловчи устидан кулиш ёки иския объектга айлантириш воиз обрўсига путур етказиб қўяди.

Кулги самимий, дилден ва беғубор бўлиши тарғиботчи илгари сураётган нояларга боғлиқ бўлиши лозим. Ана шундагина тингловчи руҳини тетиклаштириб, таъбици раъдан қилади, бунёдкор фаолиятига унум бачишлаб, чарчоғини таркатади. Ўқитувчилик ва воизлик фаолиятим давомида кўплаб машҳур нотиклар сўзини тингланшга, ҳамкасблар маърузаларида катнашинга тўғри келган.

Уларнинг кўпларидан ўзим ҳам, бошқалар ҳам зўр қоникиб билан чиққанмиз. Одатда бундай маърузадан сўнг «вақт қандай ўтиб кетганлигини билмай қолдим», дейилади.

Республика Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази раҳбари, профессор Муҳаммад Қуроноф, Республика Маънавият тарғибот маркази раҳбари ўринбосари, доцент Султоимурод Олим, журналист, адиб Аҳмаджон Мелибоев, шоир Зиёвиддин Мансуров, НамДУ профессори Маҳмуджон Хожимирзаев, доцент Орол Эрназаров сингари нотиклар маърузалари тингловчиларнинг самимий ва беғубор кулгиси ва кўрилган муаммо хусусида атрофлича билим олиш билан ўтади.

Миллий гоя тарғиботи энгил юмор, халқ мутоибалари, хандастар. аския, мақол, маталлар билан бойитилган бўлса, унинг кучи, таъсирчанлиги, маънавий-маърифий ишлар самарадорлиги янада ошади. Поттиқ А.Қодирий, Ғ.Ғулом, А.Қаххор, Ойбек, С.Ахмад ва бошқалар асарлари персонажлари тилидан ҳам мохирона фойдаланиш мумкин.

Ўз вақтида ва топиб ишлатиладиган енгил юмор тингловчилар эътиборини жонлантиради, вонз айтмоқчи бўлган фикрни ойдинлаштириб, маърузани бойитади. Аммо, ҳамма нарсада бўлгани сингари, бу ерда ҳам моъёрга амал қилишгани маъқул. Вазиятни ҳисобга олиб 1-2 марта ҳазил мутоиба қилиш бошқаю, маъруза култи кечаси эмаслигини унутиб юбориш бошқа.

Поттиқлик маҳоратининг муҳим хусусиятларидан бири бадий адабиётлардан фойдаланишдир. Адабиёт ҳаётини вокса, ходиса, жарасиларни бадий образлар орқали тасвирлайди. Шу боис ундан фойдаланиш тарғибот-ташвиқот эмоционаллигини кучайтиради, жозибадорлиги ва таъсир кучини оширади, маърузанинг жонли ва қизиқарли бўлишини таъминлайди.

Мохир сўз усталари – Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаххор – асарларида фойдаланиш тарғибот-ташвиқотда катта самара беради. Чунки поттиқлик санъатини сўзни аяб ишлатишни, гапнинг ихчам, маъноли, тушунарли ва қизиқарли бўлишини талаб қилади. Тарғиботчилар ўз нутқлари ихчам, чиройли ва таъсирчан бўлиши учун тинмай изланишлари лозим.

Тарғиботда жойини топиб мақол, матал, ҳикматли сўзлар, ҳикоят, ривоятларни ишлага билиш ҳам ўзига хос бир санъатдир. Улар ўз маънодорлиги, ёркин ва ихчам шакли билан кишилар онги, қалби, хиссиётларига кучли таъсир этади. Мақол, матал, ривоят, ҳикматли сўзлар бир неча юз, минг йиллар давомида тарқиб топган халқ донишмандлигининг дурдоналаридир. Улар билан безатилган нутқ қизиқиб тингланади. Ўрнини

топиб ишлатилган мақол нотик нутқига ҳаётий бағишлайди. Шу боисдан ҳам халқимизда «Сўз тўрки мақол» ибораси туғилган.

Воиз ўз нутқи давомида бир неча марта мурожаат қиладиган воситалардан бири цитата (хавола, иқтибос) ҳисобланади. Хавола илмий нутқда айниқса кўп ишлатилади. Зеро, бу нутқ бошқаларига қараганда илмийлиги, чуқур исботланганлиги, маънавий кучлилиги билан ажралиб туради. Иқтибосда кўпинча илмийлик, ҳаётий ҳақиқат, далил юки бор. Шунинг учун ҳам нотик цитатани ўз фикрини қувватлаш, унда келтирилган фактлар, олға суртилган бунёдкор ғояларнинг тўғрилиги, ҳаққонийлигини исботлаш, тасдиқлаш учун ишлатади. Воиз ўз нутқида у ёки бу машҳур киши, давлат раҳбари фикрини келтириши билан бирга уни изоҳлаб бериш, унга муносабатини билдириш орқали тарғибот самарадорлиги оширади. Тарғиботчи шу тариқа у ёки бу муаммо ҳусусидаги обрўли шахс фикри, нуктаи назари билан таништирибгина қолмай мунозара муҳитини яратиб, тингловчиларни ўйлашга даъват этади.

Албатта яхши нутқ содда, аниқ, тушунарли ва сермазмун бўлиши лозим. Нотикнинг чуқур мулоҳазалари муаммони тўла-тўқис очишга ожизлик қилгандагина, донишмандларнинг фикрига мурожаат этилгани маъқул.

Тарғиботда факт ва рақамлар, мисоллардан ўринли фойдаланиш ҳам унинг мазмунли ва таъсирчан чиқишида алоҳида аҳамиятга эга. Воиз томонидан келтириладиган фактлар тингловчиларни фикрланга, таққослаш ва мушоҳада қилишга даъват этиши керак. Мисолларни ҳам тингловчиларда фикр уйғотадиган тарзда тақдим қилиш лозим.

Маърузада фактик материаллардан оқилона ва керагича фойдаланиш зарур. Янги маълумот, озчиликка маълум фактлар, энг сўнгги хабарлар, табиийки, барчанинг диққатини ўзига жалб этади. Бу — бизнинг шахсий тажрибаларимиздан ҳам маълум. Бундай янги маълумот

лар интернетдан, газета-журналлардан, янги ва яхши китоблардан олишади. Радио, телевидение, кино, театр кўрсатувларидан ҳам кенг фойдаланишимиз зарур. «Ахборот», «Давр», «Аср» сингари ахборот дастурлари бизни замондан орқада қолдирмай, дунёдан доимо бохабар бўлишга ундаб туради. Бу борада айниқса телевидениенинг ўрни ва таъсири бекиёс. Шунингдек, тингловчилар ўқиган, ишлаётган, фаолият кўрсатаётган ўқув юрти, корхона, ташкилот, муассаса, туман, шаҳар ҳаётидан олинган мисоллар уларга яқин, дахлдор бўлгани сабабли кучлироқ таъсир қилади. Факт ва мисолларни қалаштириб ташлаш тарғиботчиинг билимдонлигидан далолат эмас, меъёридан ошириб юбориш тингловчиларнинг қизиқишини сўндириб, маърузани ўта қуруқ қилиб қўяди. Факт ва рақамлар назарий қондалар билан узвий боғлансагина яхши самара беради. Фактлар шарҳланса, тингловчиларга уларнинг амалий аҳамияти кўрсатиб берилсагина бу материаллар катта қизиқиш уйғотади.

Маъруза жараёнида «бу ҳол қачон ва нима сабабдан пайдо бўлди?», «қайси сабаблар қандай оқибатларга олиб келди» ёки қисқача «нима учун?», «нима сабабдан?» ва бошқа шунга ўхшаш саволлар ташлаш ва бундай саволларга жавоб ахтариш тингловчиларни жонлантиради, уларни ижодий фикрлашга чорлайди. Энг муҳими шундаки, воқизнинг аудитория билан ҳамкорликдаги фаолияти тингловчиларда жамоавий илганиш ҳиссини уйғотади.

Тарғибот, мулоқот, маърузанинг муваффақияти унинг қандай яқинланишига ҳам боғлиқ. Хотима — маърузанинг маънавий поёни бўлиб, ўз таъсирчанлигига кўра, энг кучли қисми бўлиши, тингловчилар фикри, хис-туйғулари, хоҳишлари шаклланишини охирига етказиши керак. Бунда нотик фикр-мулоҳазаларига яқин ясаб, асосий қондаларни умумлаштириб, тегишли хулосалар чиқаради ва илгари сурилган ғояларни ҳаётга татбиқ этишда тингловчиларда шавқ ва рағбат уйғотади.

Нотик маъруза пировардида албатта савол-жавоб учун вақт қолдириши лозим. Бу — педагогиканинг ҳам қатъий талаби. Тушадиган саволлар тингловчилар фаолигини кўрсатувчи белгидир. Савол маъруза тингловчилар диққатини ўзига жалб қилганлиги, уларни қизиқтирганлигидан далолатдир. Воиз тушган саволларга асосли жавоб қайтариши керак. Бордию тушган саволга айтилган пайтда жавоб бера олишга кўзи етмаса очиқ-ойдин: «ҳозир мен бу масаладан старли хабардор эмасман, чунки у билан махсус шуғулланмаганман, шунинг учун яхшиси бу соҳа мутахассисига мурожаат қилганингиз маъқул», деб айтгани самаралироқ. Тингловчилар шундай деб тан олган воизларни қуруқ тан сочиб, юзак мулоҳазалар, умумий гаплар билан қутилишга уринганларга нисбатан кўпроқ ҳурмат қиладилар. Таърибли нотиклар тушиши мумкин бўлган саволнинг тахминан характерини олдиндан кўра биладилар ва бунга маърузага тайёргарлик кўраётган вақтда жавоб вариантларини ўйлаб қўядилар. Ҳар қалай савол қандай бўлишидан қатъи назар тингловчига жуда мулоҳимлик билан одоб доирасида муомала қилиш лозим.

Қадимги Римнинг машҳур юстици, воизлик санъатининг тождорларидан бири Цицерон (мил. ав. 106-43 йиллар) «Киши ... нотик бўлиб этишсади» деган эди. Бу — ҳақиқат эканлигини тан олмай иложи йўқ. Ҳеч ким нотик бўлиб тувилмайди ёки ўз-ўзидан шундай бўлиб қолмайди ҳам. Демак, тарғиботчи-ташвиқотчи, воиз деган юксак ном, масъулиятнинг ўзи кишидан ўз гоявий ва назарий, илмий ва услубий билимларини тўлдирши мақсадида тинимсиз изланишнинг тақозо этади.

Нотик қатта мартабага эга бўлган кишидир. Албатта, гап миллий гоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини оширишга хисса қўшаётган кишилар хақида кетмоқда. Яхши нотикни ҳамма ерда ҳурмат билан тинглайдилар. Тарихга назар ташласак, ўз юртлари тақдирига алоҳида таъсир кўрсатган ажойиб, истеъдодли нотиклар фаолият кўрсатганликларига гувоҳ

бўламиз (Циперон, Перикл, Ридзий, Шерозий, Румий, Хусайн Воиз Кошифий...). Улардан бири Муин Воиз эди. У нотикликни мансабдан устун қўйган, ўзи ҳар қандай шароитда ҳам тингловчиларни ўзига ром қила олар эди. Чунки у нутқи билан эл-юртнинг дили, давлатлардини ифода этиб, халқ ва ҳукумат ўртасидаги кўнрик вазифасини адо этарди. Пазарияни амалиёт билан мохирона боғлаб сўзларди.

Айнан шу масала нотиклар фаолиятида ўта муҳим аҳамият касб этади. Француз олими Пьер Буаст фикрича, қуруқ назарий нутқлар порлаб турадиган, аммо харорат бермайдиган биллур кандилларга ўхшайди. Нутқларида теранлик етишмаган баъзи нотиклар бу нуксонни кўпинча эзмалик билан тўлдирдилар. Бу эса, ўз навбатида, воизни мақсаддан узоклаштириб юборади. Оз сўз билан кўп маъно англата олган воизнинг нутқи жуда ёқимлидир, чунки айнан шундай нутқ тингловчилар онги ва қалбига етиб бора олади.

Одатда ҳар қандай одам ўзининг шахсий қарашларини манфаатларига мос келадиган нарсаларгагина ишонди. Яъни, оммага чиройли илмий иборалардан кўра, табиий, одатий, кундалик ҳаётда ишлатиладиган сўзлар тизими тезроқ ва кучлироқ таъсир кўрсатади. Тажриба ўқир нотик ва сиёсатчиларнинг ўз нутқларида ҳеч қачон гайритабиий, англаш мушкулроқ илмий иборалардан фойдаланмасликларини кўрсатади. Тингловчига таъсир этувчи ва унинг ишончини уйғотувчи нутқ шундай бўлиши лозимки, уни тинглаганлар ҳар бир ифода этилган сўз устида камроқ ўйлашни, аксинча, таниш, ўзига ёқимли нарсалар хусусида гап бораётганини қалба ҳис этиб туришлари керак. Демак, воиз-нотик нутқида ишлатиладиган рамзлар – сўзлар, иборалар, ишоралар нарса ва ҳодисалар тингловчи талаб-эҳтиёжи, орзу-умидлари ва манфаатларига бевосита алоқадор бўлгандагина таъсирчан ҳамда ишончли бўлади.

Масалан, ўзингиз мамлакатимиз Президенти Ислам Каримовнинг эл билан учрашувларига телеэкран орқали

кўн бора гувоҳ бўлгансиз. Давлатимиз раҳбари ўзининг ўта масъулиятли лавозими ва мавқидан қатъи назар, оддий фуқаролар билан учрашганда ёки Ватан, юрт тақдирига алоқадор масалалар юзасидан интервьюлар берганда, ҳар бир киши учун тушунарли ва раво тилда, аниқ жумлалар билан гапирадиларки, унинг мазмуни кекса онахондан тортиб, талаба-ўқувчиларгача – ҳаммага бирдек тушунарли бўлади. Юртбошимиз чет эллик меҳмонлар ва давлат делегацияларини қабул қилганларида, яъни соф расмий маросимларда эса сиёсий атамалар, жумлалардан шундай оқилона фойдаланадиларки, меҳмонларимиз Президент тимсолида бутун жамият ва халқнинг ақл-иродаси ва интеллектуал салоҳияти тўғрисида аниқ тасаввур ҳосил қиладилар. Юртбошимизнинг нотиклик қобилиятлари ҳар бир юртдошимиз учун ҳақиқий воизлик мактаби ҳисобланади.

Президент маъруза, нутқ, мулоқот, учрашув суҳбатлари тилининг хусусиятларини ўрганиб, тарғиботчи, нотик, ташвиқотлар учун баъзи амалий тавсиялар бериш мумкин:

а) тил бойлигини ҳаминча ошириб бориш, кенг ом-маланимаган ёки янги сўзларнинг аниқ маъносини топиш, уларнинг бонқа сўзлар билан мославиши эҳтимоллигини аниқлаш учун дураатларга мурожаат этиш, шунингдек тарғибот олиб борилаётган жойдаги тингловчиларнинг нутқ хусусиятларига алоҳида эътибор бермоқ даркор;

б) услубий дидни ривожлантириш: ёрқин, ўчмас таассурот қолдирадиган нутқларни ўқиш ва тинглаш чоғида унинг услубий хусусиятларини, ифодали, образли воситалар ишлатиш усулларини таҳлил этиш, келгусида фойдаланиш учун иборатли мисолларни кўчириб олиш мумкин;

в) нутқнинг тушунтириш хусусиятларини оширадиган тил усуллари: такрорлаш, савол-жавобларга тез-тез мурожаат этиш, ёрқин образли ўхшатиш ва мажоз (сўз ёки иборанинг кўчма маънода ишлатилиши ва шундай

маънода ишлагилган сўз, ибора)лар билан нутқ таъсир-чанлигини кучайтириш;

г) нутққа тайёргарлик чоғида ифодаланишнинг турли вариантларини танлаш, айви вақтда ўз фикрининг аниқ, равшан, ихчам, лўнда ифода этилишини текшириб кўриш, тингловчилар томонидан нотўқ мақсадларини у ўйлагандек англаб олинишини таъминлашга эришиш лозим.

Бу, албатта, хазилакам ва осон иш эмас. Аммо бу нарса ўз нутқининг аниқлигига, образлилигига, таъсир кучини исталган ҳолатга йўналтиришга эришишни исталган ҳар бир киши учун зарурдир. Бутун тарғибот иши муваффақияти тарғиботчининг маданияти, билим даражаси, ўзини гута билиши, тилни яхши ўрганиб олганлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бу — бутун нутқ маданияти савиясини кучайтириш устида ишланг учун асосдир.

Шу ўрияди минг йил ортга чекиниб, мозийнинг бугунга дахлдор сабоғини олиш зарурияти тувилади. Қайковуснинг «Қобуснома»сидаги ХХI асрга ҳам бево-сита алоқадор ўта муҳим пандларга амал қилиш миллий воя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадор-лигини оширишга хизмат қилиши шубҳасиз: «Эй фар-занд, билбилки, сўз тўрт нав бўлур, ундокким халойик ҳам тўрт нав бўлгондек. Бири улким, билгур ва билғонин ҳам билур. Ул олимдир, унга тобе бўлмоқ керақдур. Бири улдурким, билмас ва билмағонин билур, ул қобил-дур, унга ўрғатмоқ керак. Бири улдурким, билур ва билғонин билмас, ул уйқудадур, уни бедор қилмоқ керақдур. Бири улдурким, билмас ва билмағонин ҳам билмас, ул жохилдур, ундин қочмоқ керақдир. Аммо деб эрдимки, сўз ҳам тўрт навдир: бири, билин-майтурғон ва айтилмайтурғон; иккинчиси, айтилатурғон ва билинатурғон; учинчиси, ҳам билинатурғон ва ҳам билишга заруратсиз, аммо айтса бўлатурғон; тўртинчиси, билинатурғон ва айтилмайтурғон. Аммо айтилмайтурғон ва билинмайтурғон ундок сўздурки... дунёнинг салоҳи унга боғлиқдир. Ул сўздин айтувчига ҳам, эшитувчига

хам кўп наф етар... Хар сўзни халойиққа зоҳир қилсанг, яхши юз била зоҳир қил, токи мақбул бўлсун ва халойиқ сенинг сўз била баланд мартабага эғалигингни билсунлар. Нединким кишиниш мартабасини сўз била билурлар...»

Тарғиботнинг ушбу шакли самарадорлигини оширини алоҳида диққат-эътиборни талаб қилади. Чунки, биринчидан, воизлар нутқ сўзлайдиган аудиторияларга одамларни тўнлаш баъзида мажбурий тус олади. Аудиторияга ихтиёридан ташқари бошлаб келишган инсонда ҳали воизни эшитмай турибюк ички қаршилиқ пайдо бўлади. Демак, бу ҳолда ҳали тарғибот бошланмасданоқ унинг тесқари самара бериши эҳтимоли кучаяди. Иккинчидан, бундай норози аудиторияни ўз томонига оғдириш, унга таъсир кўрсатиш, уни илҳомлаштириш воиздан жуда катта истеъдод, маҳоратни талаб этади. Афсуски, воизларнинг ҳаммасида ҳам шундай истеъдод мавжуд деб бўлмайди.

Тингловчиларнинг қалбига йўл топа билиш ва уларга кучлироқ таъсир кўрсатиш учун бизнингча, қуйидагиларни ҳисобга олмоқ даркор:

— мазкур жамоа, мазкур ижтимоий гуруҳнинг мамлакатимиз олдида бугун ва истиқболда турган вазифаларни ҳал этишдаги роли;

— тингловчиларнинг ҳаёт таърибаси;

— уларнинг билим даражаси (умумий, махсус ҳамда сиёсий-ҳуқуқий), шунингдек, ҳозирги замон ҳаётининг барча соҳаларида юз бераётган воқеа-ҳодисалардан қанчалик хабардорлиги;

— тингловчиларнинг кайфияти, уларнинг долзарб масалаларга ёндашуви, содир бўлаётган воқеаларга муносабатлари, истиқбол тўғрисидаги тасаввурлари;

— тингловчиларнинг турмушда тутган йўли ҳамда ҳаёт мавқеи, нуктаи назарининг фаоллик даражаси.

Нутқ сўзлаш, маъруза ўқиш жараёнида қуйидаги маълумотларни изчиллик билан ҳисобга олиш ҳам фойдадан холи эмас:

– мавзуни асослаш ҳамда бир мақсадни кўзлаб тарғиб-ташвиқ ва даъват қилиш;

– асосий муаммони ўртага қўйиш, уни муҳокама қилиш ва кўриб чиқиш;

– муаммони тингловчилар эътиборига ҳавола қилиш учун услуб ва усулларни танлаб олиш;

– мисоллар ва кўргазмаларни қўриб олиш;

– амалий маслаҳат, тавсиялар бериш, муаммони ҳал этишга тарғиб-ташвиқ қилиш;

– нутқнинг бир бутун аудиторияга ҳамда шу билан бирга ҳар бир тингловчига алоҳида қаратилганлиги муштараклиги таъминлаш ва ҳоказолар.

Аудитория ҳақида ҳар томонлама маълумотларни билиш ҳамда тарғибот-ташвиқот жараёнида уларни ҳисобга олиб бориш тингловчиларга таълим ва тарбиявий таъсир этиш, уларнинг сиёсий-ҳуқуқий, иқтисодий, маънавий-мафкуравий фаолиятига таъсир кўрсатиш имконини беради.

Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар таъсирчанлигини оширишдаги энг асосий шартлардан бири – зимдан тарғибот қилишдир. Инсон унга таъсир ўтказилаётганлиги сезмаслиги лозим. Аслида, тарғибот давомида ғоя, мафкура сўзларининг ишлатилиши ҳам унчалик шарт эмас. Бу жараёнда ишларни пухта режалаштириш, ҳиссиётларга кучли таъсир қилиш, жозибалилик, ноанъанавий усулларни қўллаш, ошқоралик, кадриятлар доирасидан чиқмаслик, оммабон ва тушунарли бўлиш, такрорланишлар билан кишиларнинг «меъдасига теғмаслик» талаб қилинади. Миллий ғоя тарғиботига айнан шундай ёндашиш кўпроқ самара беради. Фақат шундагина кишилар салоҳияти, меҳнати, вақти, мулки ва маблағларини кўзлаган мақсад сари йўналтириш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, мафкуравий сиёсат натижасини моддий парсаларда – юкори сифатли маҳсулотларда, турмушимизда, бунёдкорлик ишларида, иқтисодий ўсишда «ўлчаш» имконини беради.

Одатда кишиларни фаолликка чакирадиган, ҳаро-
катга ундайдиган тарғибот-ташвиқот кўпроқ самар-
беради. Шунинг учун «Ватан саждагоҳ каби муқаддас-
дир», «Ватани севмоқ иймондандир» ғоялари билан бир
қаторда «Ватан сенинг хизматиңга муҳтож» деган ғояни
хам тарғиб қиладиган вақт келди. Чунки «Яхшим-
ёмонми, бу — менинг Ватаним» каби нофаол ватанпар-
варлик эмас, балки «Менинг Ватаним фақат яхши
бўлиши керак!» қабилдаги фаол ватанпарварлик кутил-
ган натижага олиб келади.

ХОТИМА

Юқорида қайд этилганшдек, буюк аждодимиз Ба-
хоуддин Шакшбанд фикрича, «Агар мамлакат ҳароб бўл-
са, шохдан хафа бўлма, ҳақиқат аҳли наздида бу дар-
вешларнинг — зиёлиларнинг, илм аҳлининг гуноҳидир».
Абу Ҳейс Самарқандий билганларини бошқаларга ўрга-
маган, амру маъруф қилмаган олимлар, зиёлилар гуноҳи
хусусида шундай ёзганди: «Қиёмат кунида жоҳиллар
олимларга ёнишиб ёқасидан олақидлар ва «Сизлар билган
эдинглар, лекин бизларга далолат қилмадинглар, бизлар-
ни ёмон ишлардан қайтармадинглар, шу ишларингиз
учун биз бу ҳолга (дўзах азобиға) тушиб ўтирибмиз»
дейдилар».

Юсуф Хос Ҳожиб нуқтаи назарича: «Ҳақиқий
зиёли ҳақиқат таянчи бўлади. Агарки оламда донишлар
бўлмаганда, ерда ризк-рўз уймас эди. Уларнинг зиёси
халқ йўлини ёритувчи машъалдир. Донишларга ширин
сўз билан баҳра бер, моддий манфаатини қондиришга
ҳаракат қил».

Ҳазрат Алишер Навоий талқици бўйича «авом» —
ўзини хали англаб етмаганлар, «хос» эса ўзлигини
англаб етган, демек зиё аҳлидир. Бу олий табақанинг

фақат битта Олий имтиёзи бор, у ҳам бўлса жамият олдидаги масъулияти оғирроқ, вазифаси жиддийроқдир.

Оламга қуёш зиё таркатса, одамзод калбига зиёли нур сочади. Илм йўлида машаққат чекиндан хайикмай-диган, қанчалик оғир ботмасин ва аччиқ бўлмасин, бор ҳақиқатни айта оладиган кишиларни зиёли дейдилар. Миллатнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-ахлоқий кифасини кўп жиҳатдан унинг зиёлилари дунёкараши, билимдонлик савияси ва жасоратига боғлиқ.

Ислом Каримов фикрича: «Жамиятимиздаги бугунги вазият, мавжуд хавф-хатарлар ва уларнинг олдини олиш чоралари ҳақида олимларимиз, пешкадам зиёлиларимиз халққа ўз сўзларини айтишлари керак, улар бу борада жамият олдида қарздор эканликларини унутмасликлари лозим».

Ҳақиқий зиёлилар олис кинилоқларда ҳам кўп. Баъзи соҳаларда улар шаҳардаги ҳамкасбларидан устун бўлса устунки, асло кам эмас. Қолаверса, дипломга эга бўлиш – бу ҳали том маънодаги зиёли дегани эмас. Зиёли одам ўз тафаккур савияси, пок юраги, ички маданияти билан мутлақо бўлакча инсон бўлади.

Зиёлилик ҳар қандай мамлакат ҳаётида бўладиган ҳар бир ўзгаришни юзага келтирувчи асосий қудрат ҳисобланади. Халқ ҳокимиятга нисбатан уларга кўпроқ ишонади ва эргашади. Шу маънода зиёлилар оммани уюштириб, демократик жараёнларга йўналтирадилар. Лекин, зиёлиларнинг ўзлари ҳам демократик жараёнларнинг мураккаб муаммоларини ҳал этишга бардош бера оладиган, уюшган куч даражасига кўтарилган бўлишлари керак. Зиёлиларнинг характерли хусусияти шундаки, улар бошқа ижтимоий табакалардан кўра, жамият ҳаётида юзага келадиган жараёнларни олдиндан билишга интиладилар ва ижобий ўзгаришларнинг бошида тура оладилар. Зиёлилар – халқни турли офату-балолардан химоя қилиб турадиган, огохликка чорлайдиган «озон катлами»дир. Зиёлилар – ҳар бир халқнинг тафаккур

гуллари. Шу маънода, ҳар бир халқнинг маънавий маданияти тарихида зиёлиларнинг сажия микёси, савия даражаси давр дидини, миллат дидини белгилаб келган.

Зиёли инсон атроф зулматни ёритади, ўзга кишилар руҳини ҳам маърифатли этади, кўнглиларни нурлантиради. Зиёли, яъни ўзлигини англаб етган инсонда илм, имон ва амал бирлиги вужудга келади. Баъзилар ҳозирги даврда зиёли деганда одатда, олий маълумотли кишини тушунадилар. Аслида, оддий фермер-деҳқон ҳам, ҳайдовчи ҳам, фаррош ҳам зиёлилик тамойили билан иш кўриши ва «зиёли» деган юксак ижтимоий баҳога лойиқ бўлишлари мумкин. Биз маълумотлиликни зиёлилик билан адаштирмаслигимиз лозим. Маълумотлилик эски мазмун билан яшайди, зиёлилик эса — янгиши яратиш, бунёд этиш, бунёдкор ғояларга таяниш, эскини яшгидек идрок этиш, мозий сабоқларига таяниш билан тирикдир.

Зиёлилик билимдонликкина эмас, ўзгаларни тушунишга қобилият, бағрикенглик ҳамдир. У маънавий-маърифий мунозара юрита билиш, ўзини камтарона тутиш, бошқаларга сездирмай кўмаклашиб юбориш, атроф-муҳитни асраш, ўз атрофини ёмон сўз, ифво, ғийбат ёки ёмон ғоялар билан ифлослантirmаслик (ёвуз ғоялар аслида ахлатдан фарқ қилмайди) каби минглаб кўзга кўринар ёки кўримас ҳатти-ҳаракатларда намоян бўлади.

Зиёлилик — бу ўзгаларни, дунёни тушунишга, ақл-идрокли бўлишга қобилият деганидир. Бу — оламга ҳам, одамларга ҳам сабот, сабр-қаноат бағрикенглик билан муносабатда бўлиш, қараш демакдир.

Ҳар қандай киши ўзида зиёлиликни ривожлантириб, машқ қилдириб бориши, ўз руҳий кучларини худди жисмини машқ қилдирганидек чиштириб бормоғи лозим. Чунки доимий норозилик, атрофга ғазабиюк қараш, бошқаларни тушунмаслик ва кўполлик, доқайдлик аслида одамнинг маънавий ва руҳий заифлиги, киши-

нинг яшашга қобилиятсизлиги белгисидир. Ижобий ўзгариларни кўра олмайдиган, ўзгаларни тушуна билмай диган, барчага ёмонлайдиган, ҳамisha ҳаммадан жахли чикадиган одам ўз хаётини ўзи қаншоқлаштириб, ўзгаларнинг яшашига халал бераётган одамдир. Рухий заифлик ўз навбагида ҳар қандай кишини жисмоний заифликка ҳам олиб келади.

Зиёли бўлиш — кишининг ижтимоий бурчидир. Бу инсоннинг ўз олдидаги бурчи ҳамдир. Бу унинг шахсий саодати учун гаров, қолаверса, ўз ағрофидаги ва унинг ўзига нисбатан «эзгулик муҳити»нинг гаровидир. Оддий ҳақиқат: ҳар бир одам — академикдан тортиб фаррошгача ўз соҳасининг зиёлиси бўлиши, эл-юртни, ёшларни тинимсиз эзгуликка, яхшиликка, келажакка чорлаб туриши шарт.

Чунки, Ўзбекистон Президенти таъбири билан айtgанда «Маънавият, маърифатни тарғиб қилиш ҳар бир зиёлининг виждон ишидир». Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришга тарғибот-ташвиқот ҳар бир кишининг муқаддас инсоний бурчига айланмоғи даркор. Чунки, Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз.

МУНДАРИЖА

МУҚАДДИМА	9
МАФКУРАВИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВИ	19
ЭЪТИҚОД – МАЪНАВИЯТНИНГ ЎЗАК ТОМИРИ	27
ҒОЯВИЙ ТАРБИЯ ЗАРУРИЯТИ	38
МАФКУРАВИЙ СИЁСАТ, ИММУНИТЕТ ВА ПРОФИЛАКТИКА	53
ЖАҲОЛАТГА ҚАРШИ – МАЪРИФАТ	64
ТАРҒИБОТ ТАМОЙИЛЛАРИ, ОМИЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ	74
МИЛЛИЙ ҒОЯ ТАРҒИБОТИ УСЛУБ ВА УСУЛЛАРИ	94
ХОТИМА	115

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Бахтиёр ИСОҚОВ

ЖАМИЯТ
ТАРАҚҚИЁТИ
АСОСИ

(Илмий-услубий қўлланма)

Мухаррир:	Мусохон Акмалов
Бадий муҳаррир:	Фарҳод Исоқов
Дизайнер:	Баркамол Исоқов
Мусахҳих:	Комила Қлюмова
Компьютер устаси:	Наргиза Исақова

Теринга берилди 01.04.2007. Босишга рухсат этилди
06.04.2007. Газета қоғозига офсет усулида босилди.
Бичими 84x108. 1/16. Ҳажми 7,0 босма табоқ.
Адади 2000 нусха. Буюртма №19 Баҳоси шартнома асосида.

«Наманган» наприёти, Наманган шаҳри, Навоий кўчаси,
Матбуот уйи, 3- қават.

«Фахризода кичик корхонаси (Дустлик шохкўчаси 2) да
тайёрланди

ISBN 978-9943-344-00-6

9 789943 344006